Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

СРЕБРЕНИЦА И ОКОЛИНА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ
ИСТОРИЈСКО-ГЕОГРАФСКО ПРОУЧАВАЊЕ

мастер рад

Кандидат:

Душан М. Рашковић (ИС 18-2)

Ментор:

Проф. др Јелена Мргић

Београд, август 2022

Садржај

I Уводна разматрања.....1
II Географске одлике Горњег Подрињa.....5
III Историјске прилике.....11
III-1 Властела Сребренице и Средњег Подрињa.....18
IV Територијално-управна организација „земље“ Подриње.....24
V Дистрикт Сребренице 38
V-1 Управа у Сребреници….....39
V-2 Структура града и градски објекти ……..42
VI Црквена организација.....46
VI-1 Католичка црквена организација……..47
VI-2 Православна црквена организација……..48
VI-3 Босанска црква……50
VI-4 Турско освајање и исламизација……...51
VII Насеља и становништво.....53
VII-1 Нахија Будимир……56
VII-2 Нахија Зворник……..57
VII-3 Нахија Кушлат……...60
VII-4 Нахија Сапна……. 62
VII-5 Нахија Сребреница……63
VII-6 Нахија Шубин…….65
VIII Путеви и привреда.....69
IX Топонимија Средњег Подрињa.....76
X Закључна разматрања.....94
Библиографија….....102
Скраћенице….....102
Извори.....102
Литература.....103
Карте.....110
Списак прилога
Прилози

I Уводна разматрања

Предмет мог интересовања у овом раду је град и рудник Сребреница са околином, што у историјско-географском смислу обухвата и Средње Подриње, његову територију и организацију. Подриње се географски данас дели на Горње (од ушћа Таре и Пиве, обухвата Фочу, Горажде, Вишеград), Средње (од Бајине Баште до Зворника) и Доње (од Зворника до ушћа Дрине у Саву). У средњем веку није постојала таква подела тока реке Дрине на Горње, Средње и Доње Подриње, него су се ту налазиле *жупе* и *земље* - мање и веће територијално-управне јединице. *Жупу* чине села и управни центар, као и некада погранична утврђења ради одбране. Становнишво жупе имало је обавезе да одржава град, а становници суседних села морали су поправљати путеве. Између жупа граница је обично била шума или пустара. На челу се налазио жупан.[1] *Земља* означава историјску област, која обухвата више жупа и има одређени степен политичке самосталности. Земља је често обухватала једна епископија српске цркве и могла је бити језгро удеоне области. Иста реч у српским средњовековним текстовима између осталог може да значи „територија којом влада један владар“, као и „етнички простор на коме живи један народ“. Она се јавља и код других Словена у више значења. Земљама управљају углавном чланови и рођаци династије Немањића. Држава Немањића увек се састојала од већег броја земаља, у чијем саставу је одређен број жупа, али увек је постојала јака централна власт. Карактеристично је да су земље понаособ више долазиле до изражаја у Босни, због слабије централне власти.[2]

Подриње је организовано као "земља" и први пут се помиње доста касно - 1366. године у титули бана Тврткa I (бан 1353. -1377, краљ до 1391.). За разлику од савременог

[1] J. Mrgić-Radojčić, *Rethinking the Territorial Development of the Medieval Bosnian State*, ИЧ 51 (2004) 47-48; С. Мишић, *Студије о средњовековном Полимљу,* Ниш, 2012, 35-45; С. Мишић, *Средњовековна жупа Дабар између Србије и Босне,* Милешевски записи 10 (2014) *19-25*; *ЛССВ*, 195-197 (Г. Томовић).

[2] М. Благојевић, *Српске удеоне кнежевине*, ЗРВИ 36 (1997) 45–62; С. Мишић, *Земља у држави Немањића*, Годишњак за друштвену историју IV, 2-3 (1997), Београд 1999, 133-146; *ЛССВ*, 235-236 (С. Мишић); М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем веку*, Београд, 2013, 37-38, 47 (докторска дисертација у рукопису). Природно је да су се сва та значења развила из једног. Неке „земље“ (Зетска, Хумска) су сигурно биле територије под самосталном управом пре него што су постале земље у првом наведеном смислу. То се могло десити и са Расом и Босном у првим вековима њиховог постојања. Онда би прва Србија настала тамо где су касно формиране „земље“ Лим и Дрина, одакле се проширила на Расу и Босну.

географског одређења "земља" Подриње обухватала је само леву обалу средњег тока реке Дрине. Тек касније се ово име у изворима односи и на цео ток реке.[3]

Тако Средње Подриње обухвата слив реке Дрине између Бајине Баште и Зворника, а по другој, средњовековној подели почиње још на ушћу Лима. У дато доба Вишеград је такође спадао у земљу Подриње. Окружују га планине средње висине, са десне стране то су: Вучевица (1491), Сува гора (1388), Звијезда (1445), Тара (1455), Повлен (1347), Медведник (1244), Бобија, Соколска планина (971) и Јагодња. Са леве стране, западно од Дрине уздижу се : Деветак, Бирач, Глогова планина, Јаворник. Област почиње на окуци Дрине, која одваја масив Таре и Звијезде од Босне. Иако се слив Дрине ка њеном ушћу сужава, хидрографија Средњег Подриња је прилично богата. Међу важнијим притокама издвајају се: Жепа, Суха, Јадар, Дрињача, Прача.[4]

Овом приликом у средишту истраживања је „централно“ урбано насеље Сребреница и рад има за циљ да сакупи знања о историјској географији Сребренице и околине, као и саме „земље“ Подриње и Средњег Подриња у средњем веку и почетком новог века. У античко време овде, на Градини у близини Сребренице се налазио центар римског муниципија Домавије, рударског и административног средишта за провинције Панонију и Далмацију, чији су материјални остаци сачувани. На врхунцу је била у трећем веку. Околина града била је позната као Аргентарија, названа по сребру, као и у потоњим временима сама Сребреница, Босна Сребрена. Такође из римског периода потичу и остаци муниципија *Malvesiatium*, на месту данашњих Скелана. Током средњег века област око средњег тока Дрине била је у саставу најстарије српске - „Крштене Србије“ Властимировића, потом Рашке Вукановића, и државе Немањића. Након „расапа“ жупана Николе Алтомановића (1373), средње Подриње је припало босанском владару бану Твртку, затим делом и властели Павловићима, под којом доживљава и врхунац. Након 1425, када долази у руке деспота Стефана (кнез 1389. -1402, деспот 1402.-1427.), Сребреница је осим што се краткотрајно више пута нашла у босанским (1425, 1444, 1446-1448) и турским рукама (1439-1444) остала у оквиру српске државе све до свог коначног пада под турску власт, нешто пре 1462. године. Мада је у позном средњем веку Средње Подриње било подељено и политичком границом између Србије и Босне, рударска насеља на тој територији била су економски међусобно повезана.

[3] Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка кнезу Вукцу Хрватинићу*, ССА 2 (2003) 169, 170, 173; Ј. Мргић, *Северна Босна 13-16. век*, Београд, 2008, 77-78.
[4] *Opšta geografska karta SR Jugoslavije* 1:1.000.000, Vojno geografski institut, Beograd, 1996.

Након пада средњовековне српске и босанске државе под власт Османског царства, ту ће бити формирано више нахија и кадилука након 1460. године. Најпре ће делом бити везана за Смедеревски санџак, а онда Зворнички, у ком ће остати до средине 19. века. Данас ова област припада Србији и Босни и Херцеговини, као и ентитету Републици Српској.[5] Стицајем околности, а то је нестанак свих владарских, властеоских и градских архива средњовековне Босне, најранији сачувани писани податак о постојању овог урбаног насеља потиче из 1352. године, а уопште далеко мање има и извора о историји Средњег Подрињa до успона рударства и промена државне границе Србије и Босне у 14. веку. Већи део рада зато је хронолошки посвећен периоду од 14. до 16. века.

Хеуристичку основу рада чине историјски извори за ову области подељени у неколико група: наративни, којих је веома мало, међу којима и путописи, дипломатички, материјални остаци, картографски и етнографски подаци, а овде треба уврстити и топономастичке податке као посебну групу. Међу писаним изворима, од посебног значаја су појединачни документи Дубровачког архива, у ком су сачувани подаци о пословној активности Дубровчана и домаћих људи који су боравили и радили у Сребреници, као и околини. Недостатак средњовековних извора делом надокнађују рани османски пописи дате области, који дају увид у затечено стање - топографију области, развој насеља, демографију, привреду.[6]

Највећим делом објављени писани средњовековни извори доступни су у збиркама које су приредили Ф. Миклошић, Љ. Стојановић, С. Новаковић[7], а дипломатички и критички у новијим издањима часописа Стари Српски архив 1-17 (2002-2018) и Грађа о прошлости Босне 1-13 (2008-2020). Податке Дубровачког архива објавио је највећим делом А. Веселиновић, за период од 1415-1460, односно време када се Сребреница налази у српској власти[8]. Путописе, мада не у целини, објавио је П. Матковић, а податке својевремено доноси и Евлија Челеби, посебно за Сребреницу.[9]

[5] М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава, у: Дрина*, Београд - Српско Сарајево, 29-67.

[6] О појединим изворима и значају одређених група биће дати подаци у појединим поглављима. О значају османских дефтера детаљно, вид.: Е. Миљковић-Бојанић, *О значају османских пописних књига као историјских извора – на примјеру дефтера Смедеревског санџака*, ИЧ XLIX (2002) 123-137; Е. Миљковић, *Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију - могућности истраживања, тачност показатеља и методолошке недоумице*, Теме 1, Ниш 2010, 363-373.

[7] F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae, 1858; С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд, 1912; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I-1, I-2, Београд – Сремски Карловци, 1929, 1934.

[8] А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415-1460)*, Београд, 1997.

[9] E. Čelebi, *Putopis – odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, 1967; P. Matković, *Putovanja po balkaskom poluotoku XVI stoljeću* II-III, RAD JAZU 56 (1881)141-242; 62 (1882) 45-133.

Најраније османске пописе објавили А. Ханџић и А. Аличић.[10] Увид у археолошке налазе пружа *Arheološki Leksikon Bosne i Hercegovine I-III*[11], док се у картографији издвајају карте које је у континуитету издавао Војно географски институт из Београда, где су убележени и бројни микротопоними од значаја за историјску географију. Такође, од старије картографске грађе издвајају се две карте Балканског полуострва Франческа Роселија и Хенрика Мартела из XV века.[12]

И поред тога што је током времена прикупљено доста материјала Средње Подриње и даље спада међу најнеистраженије историјско географске области, па осим монографије Д. Ковачевић Којић, посвећеној самој Сребреници,[13] само неколико радова посвећено је директно самој области и њеном историјско географском прегледу, па чак и тада обично је ова област укључена у већу територијалну целину, попут Подриња. У истраживањима везаним за историјску географију ових територија, тешко је зато и даље заобићи добро познате радове М. Динића.[14] Овима треба додати и новији рад М. Благојевића,[15] а за међу важније треба убројити и радове М. Вега и П. Анђелића, који су посвећени проучавању насељима и жупама ове територије,[16] као и Ј. Мргић посвећене Северној Босни.[17] Такође историја Средњег Подриња може се пратити детаљније и преко радова посвећених појединим називима, деловима ове области, али и господарима ове области, трговини или појединим месту из којих се сагледава и историјска географија ових крајева.[18]

---

[10] A. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Sarajevo, 1986; A. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosne iz 1468/69*, Mostar, 2008. Попис Смедервског санџака из 1476, није и даље у целини објављен. Иначе тада су њему припадали градови: Сребреница и Зворник, као и нахије: Осат, Шубин и Кушлат, а у попису су регистровани кадилуци Сребреница, нахија Осат у брвеничком кадилуку и нахије Шубин, Кушлат и Гостиље у сребреничком кадилуку. Е. Миљковић, *Опширни дефтер Смедеревског санџака из 1476. године*, ИЧ 38 (1991) 34, 38.

[11] *AL BiH* I-III.

[12] М. Војновић, *Босна на картама Балканског полуострва из друге половине 15. века*, у : *Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku: pristupi i perspektive*, Sarajevo 2019, 333-356.

[13] Д. Ковачевић Којић, *Средњевјековна Сребреница: XIV–XV вијек*, Београд, 2010.

[14] М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни* I, Београд, 1955; С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд, 1967.

[15] М. Благојевић, *Подриње*, 29-68.

[16] P. Anđelić, *Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1982; M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo, 1957.

[17] Ј. Мргић, *Северна Босна*; Иста, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, ЈИЧ (2000) 27-41.

[18] Тако и: M. S. Filipović, *Grad i predeo Birač*, JIČ (1939) 1-2; D. Vujičić, *Hidronimi(imena voda) u lijevom slivu Drine*, Sarajevo, 1982; D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo, 1961; А. Лома, *Лудмер*, Srpski jezik, god. III, knj. 3, sv. 1–2 (1998) 13–29. Мада су још седамдесетих прошлог века започета два пројекта истраживања Горњег Подриња, "*Горње Подриње у доба Косача*“ (Завод за заштиту споменика културе Босне и Херцеговине, међурепублички) и "*Горња Дрина у доба Косача*" (Археолошки институт, Београд) ниједан од њих није и настављен, док је истраживање па и историјско географско, као и теренско Средњег Подриња у зачетку. М. Војновић, *Границе и жупе "земље" Дрине*, Браничевски гласник 9 (2014) 17-18. Видети и ниже детаљније литературу у појединим поглављима.

II Географске одлике Средњег Подриња

Композитна долина реке Дрине спаја високе и изломљене ланце Динарида и Панонску низију. Настаје саставом Пиве и Таре, код данашњег Шћепан-поља на око 433 мнв, одакле тече ка Сави, чија је најдужа притока. У Саву се улива код Раче, која лежи на 78 мнв, али пад корита није равномеран целим током. Долина Дрине и њен укупни слив Подриње, дели се према савременој географској подели на Горње (до Бајине баште), Средње (између Бајине Баште и Зворника) и Доње (до ушћа у Саву), што не одговара у потпуности средњовековној организацији овог географског простора, јер је она била заснована на другачијим начелима од географске науке.[19]

Дрина тече кроз пределе сликане шумом, пољем и кршом, према ушћу све питомије, а целина се може видети са неке од околних планина. У односу на Горње,[20] Средње Подриње је далеко уже, због сужавања самог слива. Оно чини прелаз ка јужном ободу Панонске низије и њен почетак, а када га Дрина напусти, равница око реке се шири и она мирно тече до свога ушћа. Данас припада Босни и Херцеговини и Србији, а од подно планине Таре Дрина постаје погранична река између ових бивших југословенских република, данас држава. Она ту, прецизније, не прати државну границу, што се види на картама веће размере, али јесте чврста природна препрека.[21]

Први назив Дрине дуге 336 км, који нам је познат из античких писаних извора је *Drinus*. Сматра се да имена токова, попут Лима потичу из предсловенског времена, а називи Дрина и Тара из предримског периода.[22] Међутим могуће је и да су се називи

---

[19] *Topografska karta Prijepolje* (578) 1:100.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971; *Topografska karta Višegrad* (527) 1:100.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 24, 77-78. У средњем веку Вишеград није спадао у Горње Подриње нити је улазио *у земљу Дрину*. М. Благојевић, *Подриње*, 34.

[20] У горњи ток Дрине утиче половина дринског слива, са саставницама Пивом и Таром, познатим по својим кањонима, а веће притоке у том делу су и: Сутјеска, Бистрица, Ћехотина, Прача и Лим. *Topografska karta Prijepolje* (578); *Topografska karta Višegrad* (527); Ј. Ђ. Марковић, *Географске области Социјалистичке федеративне републике Југославије*, Београд, 1967, 480.

[21] *Topografska karta Višegrad* (527); *Topografska karta Višegrad* (Grivin: 527-4-1) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974[2] (dopunjeno izdanje); *Topografska karta Pivska planina-jug* (129-4-2) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1980[2] (dopunjeno izdanje). Ширина тока Дрине код Бајине Баште износи 135 км, а код Зворника 110 км. Ј. Ђ. Марковић, *Географске области*, 480.

[22] *ИСН* I, 131 (П. Ивић). Исти назив у антици има и река Дрим, те је овај хидроним вероватно дат по заједничкој особини. Занимљиво је мишљење Д. Вујичића, да назив означава – воду, реку која тече, пробијајући се. Назив су по мом мишљењу понеле можда по закривљености тока. Тако у словенском периоду многе реке носе назив Крива река. А. Лома, *Топономастичка шетња планином Таром, Туристичка валоризација планине Таре, зборник скупа одржаног на Тари 25–26. јуна 2005. године, Београд*, 33; D. Vujičić, *Hidronimi*, 41. Према народном предању Дрина се називала Зеленика, а Лим Зелена

појединих великих притока Дрине можда у прошлости односили и на њу. А. Лома је тако први указао на могућност да је Дрина била названа Тара. За Лим се у Западној Европи некада веровало да се улива у Саву, како стоји у путопису Катарина Зена из 1550 године.[23]

Дрина је између Вишеграда и Зворника усекла типичну лактасту долину. Предео на Дрини од Вишеграда до Ногачевића и Перућца је данас потопљен у хидроакумулационом Перућачком језеру. Низводно је смештена Бајина Башта, на десној обали, у Србији. Поред Дрине, низводно, пролази се кроз градове: Рогачица (Србија), Љубовија (Азбуковица, Србија) и Братунац (Босна). На овом делу тока Дрина заобилази висораван Осат и подручје Сребрнице, средиште овог истраживања. Следи град Црнча и још једно вештачко језеро, Зворничко. Напослетку, стигли смо до Малог Зворника (Србија) и Зворника (Босна и Херцеговина).[24]

Док је десна обала горњег тока Дрине богатија притокама, у средњем току притоке су углавном са леве стране. Планине на истоку су одмах изнад Дрине густо збијене, те не пропуштају много текуће воде. Највећа десна притока средњег тока Дрине је Рзав (са дужом саставницом дуг 62 км). Црни Рзав тече са Златибора, а далеко мања река Бели Рзав извире на планини Тари. Већа места на Белом Рзаву су Вардиште и Котроман. Саставнице се спајају у реку Рзав код Нучићевића близу Добруна. Рзав тече кроз Добрун и даље до Вишеграда.[25]

вода. Хидроним Лим се можда може довести у везу са речи Limes (граница) или са индоевропским кореном – lei, „лити“ (тећи), а који се бар касније односи на висинску област са које се сливају токови, са језером, попут Левач, Ливочка река. За – lei, „лити“ (тећи). М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 16; З. Павловић, *Хидроними Србије*, Београд 1996, 12-13.

[23]М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 21. Планина окружена Дрином је Тара. На поменутој планини извире река у сливу Дрине, која је некада такође била називана Тара А. Лома, *Топономастичка шетња*, 33-34. Такође А. Лома сматра да је могуће да се назив Дрина, односио и на Лим,“ до ушћа и даље низводно“. А. Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље: ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именословних образаца,* Београд, 2013, 82-83. Треба нагласити да су заправо реке и њихове притоке различито представљене, па и на старим мапама, па се разликују како називи, тако и изглед токова. С. Мишић, *Хидрографија српских земаља на старим географским картама,* Гласник Историјског Архива Ваљева, 34 (2000) 41-52. Детаљније о пореклу појединих хидронима Средњег Подриња биће речи у поглављу о топонимији.

[24] *Topografska karta Višegrad* (Rastište: 527-2-1) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974[2] (dopunjeno izdanje); *Topografska karta Višegrad* (Beserovina: 527-2-2) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974[2] (dopunjeno izdanje); *Topografska karta Višegrad* (Višegrad: 527-2-3) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974[2] (dopunjeno izdanje); *Topografska karta Višegrad* (Sjemeć: 527-1-4) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974[2] (dopunjeno izdanje); *Topografska karta Zvornik* (Divič: 477-1-3) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976[2] (dopunjeno izdanje); *Topografska karta Zvornik* (Drinjača: 477-1-4) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976[2] (dopunjeno izdanje); *Topografska karta Zvornik* (Rupovo brdo: 477-3-4) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976[2] (dopunjeno izdanje); Ј. Ђ. Марковић, *Географске области,* 479.

[25] *Topografska karta Višegrad* (Rastište: 527-2-1); *Topografska karta Višegrad* (Beserovina: 527-2-2); *Topografska karta Višegrad* (Višegrad: 527-2-3); *Topografska karta Višegrad* (Sjemeć: 527-1-4); *Topografska*

Прва већа лева притока Дрине низводно од Вишеграда је река Жепа, која извире на планини Јавору, испод узвишења Великог Жепа (1536 мнв). Извире на планини Јавору, испод узвишења Великог Жепа (1536). Њена највећа притока је Суха, а низводно се улива још једна река, Врба. Данас она утиче на почетку Перућачког језера, у близини је место Слап, названо по некадашњем водопаду што га је чинила на своме ушћу. У близини, узводно од Слапа смештено је насеље Жепа, а насупрот Слапа преко реке Жепе и насеље Вратар. Жепском сливу припада још неколико хидронима које би могли споменути: Смрека, Добра Вода, Репљан, Јасика, Вруће врело, Сува Локва, Сирове Локве и Зелена Локва.[26]

Леве приточице Дрине на њеној окуци су Крижачки и Бановићки поток и Сашка река. Сребреница припада сливу Крижевице, која настаје у њеноме дистрикту од неколико водених токова. [27]

Следи Дрињача (77 км) велика лева притока реке Дрине, која извире на планини Коњух. Протиче кроз град Кладањ, а данас утиче у Зворничко језеро. То је један од многих случајева у сливу Дрине да главна река и њена притока или саставница дели неки од назива, на пример: Лим, Тара, Дриница. При свом ушћу прима реку Јадар. Овај босански Јадар има свог познатијег имењака, десну притоку Дрине. Јадар настаје на ушћу Студеног Јадра и Зеленог Јадра. Студени Јадар је називан и Црни. Јадар Штедрић и Крајчиновића поток уливају се у Зелени Јадар. [28]

Планине Средњег Подрињa се одликују мноштвом врхова, превоја и висоравни. Углавном су средње висине (између 1000 и 2000 мнв), богате су шумом и дивљачи. Са десне стране ове велике реке, то су: Вучевица (1491м), Сува гора (1388м), Звијезда (1445м), Тара (1455м), Повлен (1347м), Медведник (1244м), Бобија (1272м), Соколска планина (971м) и Јагодња (939м). Са леве стране, западно од Дрине уздижу се: Деветак (1424м), Бирач (1262), Осат (1081м), Јавор (1405м), Глогова планина (771м), Коњух (1238) и Јаворник (1085).[29]

---

karta Višegrad (Dobrun-sever: 527-2-4) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974[2] (dopunjeno izdanje); *Topografska karta Titovo užice* (Partizanske vode: 528-3-2) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1972[2] (dopunjeno izdanje); *ИСН* I, 203-204 (Ј. Калић).

[26] У овом случају, сматра се да је река понела назив узвишења. То је могуће предсловенски топоним,сродан извесним топонимима на Алпима, а среће се и на српским земљама (Гепа поред Јужне Мораве и у Рашкој). D. Vujičić, *Hidronimi,* 110-112.

[27] *Topografska karta Zvornik* (Bratunac: 477-4-1) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje); D. Vujičić, *Hidronimi,* 134.

[28] *Topografska karta Zvornik* (477) 1:100.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1959; D. Vujičić, *Hidronimi,* 135-146

[29] *Opšta geografska karta SR Jugoslavije* 1:1.000.000.

Међу овим горским масивима и рекама налазе се бројне мање географске области, крајеви. У северном делу Источне Босне босански Јадар дели два краја, Бирач[30] са леве обале, и Лудмер са десне обале. Лудмер је оивичен: Дрињачом, Јадром и Крижевицом, а Крижевица га одваја од висоравни Осат.[31] Власеница је смештена на падинама Јавора, изнад Дрињаче, и средиште је краја Бирача. Кладањ је на самој Дрињачи. Братунац је највеће насеље у Лудмеру. Крајеви јужног дела Источне Босне су: Власеничко-сребренички крај и Рогатички. Сребреница се налази на висоравни Осат, на окуци Дрине, која са крајем Бирачем спада и у власеничко сребренички крај. Налалази се у западном делу Осата, даље од ове реке, испод врха Кварац (1013 мнв). Овај шумовити предео имао је велики привредни значај у временима процвата рударства, а има га и данас. Путем је повезан са Братунцем, најближим већим местом на реци Дрини. Сама Сребреница се налази на Црвеној реци, која је своје име понела по боји воде која упућује на присуство гвожђа, саставници Крижевице. У њеном сливу преовлађују купаста брда од еруптивних стена. У самом граду у Црвену се улива Чичевачка река.[32] Са друге обале Дрине простире се Азбуковица са средиштем у Љубовији и даље на исток Рађевина са градом Пецка. Последња два краја одвајају Соколске планине (Рожањ 971 мнв). Северно од Рађевине смештен је Јадар, крај око српијанске реке Јадра. Планина Јагодња (932 мнв) одваја Дрину и Јадар својим широким теменом са којег се спуштају површи према овим рекама. Највиши врх је Мачков камен. Геолошки терени са леве и десне обале Дрине се не слажу. Планина Мајевица, у Босни претежно је кенозоичног порекла, док су стене Јагодње и Соколске планине далеко старије.[33]

Средње Подриње је кроз прошлост дељено на различите географске целине. Област са леве обале Дрине, од ушћа Жепе до Зворника, обухватајући већи део слива Дрињаче, са областима Бирач, Осат и Лудмер, све до развођа Праче на југу, имала је у српским средњовековним државама статус „земље“ под називом Подриње. Ова је „земља“ настала у време успона рударства, први пут је поменута 1366. године у титулатури босанског бана Тврткa, као и сам назив *Подриње*.[34]

---

[30] Ј. Ђ. Марковић, *Географске области*, 191. Према Ј. Цвијићу Бирач обухвата слив босанског Јадра изнад Зворника, уп. Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље - основи антропографије*, Београд, 1966, 59.

[31] Ј. Ђ. Марковић, *Географске области*, 191; А. Лома, *Лудмер*, 13.

[32] *Topografska karta Zvornik* (Srebrenica: 477-4-3) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976[2] (dopunjeno izdanje); Ј. Ђ. Марковић, *Географске области*, 477, 488; *Сребреница* у: Лексикон градова и тргова (А. Фостиков), 277-281. О сливном подручију Крижевице: D. Vujičić, *Hidronimi*, 126-134.

[33] Ј. Ђ. Марковић, *Географске области*, 191.

[34] Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана* Тврткa, 169-170, 173; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 77-78.

Јужно од „земље“ Подриње, у Горњем Подрињу се налазила се „земља“ Дрина, које је чинило шест жупа, од жупе Пиве до ушћа Праче. Она је била у саставу Србије и касније Босне.[35] Око Лима, најдуже притоке Дрине простирало се Полимље, једна од тада најзначајнијих области у средњовековним српским земљама.[36] На десној обали Дрине, насупрот „земљи“ Подриње простире се велика област и данас богата, а у средњем веку готово сасвим прекривена шумом. Носила је назив „Црна Гора“. Обухватала је планине изнад десне обале Дрине, као и Маљен и Сувобор, допирала је до Посавине на северу и до Ћетиње на југу.[37] „Земља“ Подриње није обухватала десну обалу средњег тока Дрине, јер ту планински масиви почињу готово од саме реке, док је лево од те реке пространа брдски жупски предео као у Поморављу и Посавини. Удаљеност планинских масива који одвајају лево приобаље од других регија и, тиме условљен, већи број значајнијих притока, учинили су га довољно пространим за оснивање поменуте „земље“. Уз то, главни рудници и тргови се налазили су се на левој обали. Од краја под називом Јадар, на север простирала се у средњем веку „земља“ Срем, а у босанском делу Подриња северно од Зворника „земља“ Усора. Ови крајеви већ спадају у Доње Подриње.[38] Тако се „земља“ Подриње простирала западно од средњег тока Дрине, северно од „земље“ Дрине, односно јужно од Доњег Подриња, где је Дрина чинила границу између „земље“ Срем и Мачванске бановине и „земље“ Усоре и Усорско соколске бановине.[39]

Клима Подриња је умерено континентална са примесама умерене планинске. Заступљени типови земљишта су: рензине, црвеница и смеђа земљишта. Око корита Дрине рецентни речни наноси, ранкери (хумусно силикатна земља), кисела смеђа и параподзоласта земљишта се срећу око Сребренице. Местимично се јављају кршевити

[35] *Topografska karta карта Prijepolje* (578); *Topografska karta Višegrad* (527). Река Прача, која се такође пробија кроз уску долину која се завршава ушћем код Устипраче у Међеђанској клисури Дрине, а ту се завршава и „земља“ Дрина. Сем жупе Дрине „земљу“ Дрину су чиниле и: Дринаљево, Гобза, Бистрица, Горажде и Прибуд. Што се тиче Сутјеске, у новије време отворено је питање да ли је жупа или предеона целина у оквиру Дринаљева, а као могућа жупа додаје се Пива. Такође истакнуто је и да је Осаница, имала и посебну улогу у средњем веку, те да је такође могла бити или предеона целина, или можда чак и жупа. S. Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13th and 14th Century,* БИГ 1 (2010), 78-79, упореди са: М. Војновић, *Границе и жупе "земље" Дрине,* 17-31, са ст. лит.

[36] Код Бродара Лим се улива у Дрину, која наставља да кривуда на север, пробијајући се кроз Динариде. Ту се Доње Полимље (између Пријепоља и ушћа Лима у Дрину) и Горње Подриње преклапају. *Topografska karta Prijepolje* (578); *Topografska karta Višegrad* (527). О Полимљу детаљније: М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, са ст. литературом.

[37] М. Благојевић, *Подриње,* 45-46

[38] М. Благојевић, *Подриње,* 34-35, 38-41, 43-51, 53-58; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 65-86, 369.

[39] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 77, 86, са картом бр. 2.

пејзажи. Планине Средњег Подрињa су саткане претежно од кречњака, прекривене густим шумама, листопадним, и на већим надморским висинама четинарским. Од Кладња на југ доминирају четинари. Јужно од линије која спаја Сарајево и Дрину, кроз Спречку долину, Кладањ, Олово и Сребрницу, простире се један изузетно шумовит крај што је људима наметнуло дрво и сувати, као „главни извор опстанка". У српском делу издваја се ендемична и реликтна Панчићева оморика. Животињски свет је богат, има и крупне дивљачи (медведи, вукови, јелени).[40]

У периодима пораста броја житеља, шуме су крчене за пашњаке и сађење пољопривредних култура, тако да се пејзаж значајно мењао. У новије време саграђени су и бројни путеви, који не прате старе комуникације, токови су делом промењени услед подизања великих хидроцентрала, настанком вештачких језера (Вишеградско, Перућац, Зворничко). Тако су укроћене брзе воде подно стрмих планинских страна.[41]

Ка ушћу расте густина насељености, али садашње становништво Западне Србије и Источне Босне махом потиче из Динарског масива, укључујући изворишну регију реке Дрине, попут Дробњака, Пиве, Бањана, Пљеваљског краја, као и шире Динарида.[42] Источна Босна је воћарска област. Развијено је сточарство и ратарство. За ратарску производњу користе се нижа земљишта. Рогатицу одликује пчеларење. Туристичку понуду чине планински центри, посебно на планини Тари, Вишеградска бања и бања Губер, историјска места (Вишеград, Зворник, Сребреница), пловидба водом Дрине, као и сеоски туризам, а део Таре је проглашен за национални парк. [43]

[40] Планина Јавор је тако претежно кречњачка (1537мнв, дужина 30км, ширина 15 км), али Повлен (1376мнв) је саткан од шкриљаца, серпентина и кречњака. Ј. Ђ. Марковић, *Географске области*, 187, 191, 477-478, 482. Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, 59.

[41] A. Bejtić, *Stari trgovački putevi u donjem Polimlju,* Prilozi za orijentalnu filologiju, XXII-XXIII (1972- 1973) 163-164; Ј. Ђ. Марковић, *Географске области*, 477, 482; С. Мишић, *Студије*, 101-110.

[42] Б. Ж. Милојевић, *Рађевина и Јадар, антропогеографска испитивања*, Насеља српских земаља, књ. 9, Београд, 1913, 673-692.

[43] Ј. Ђ. Марковић, *Географске области*, 477, 482-483, 487.

III Историјске прилике

Након приказаних географских одлика Средњег Подрињa, а пре него што пређем на даље разматрање самог развоја Сребренице и њене непосредне околине, неопходно је и да се кратко осврнем на историјске прилике, односно политички развој регије Средњег Подрињa у средњем веку. Она је била у саставу Србије, до појаве нестабилности крајем 14. века, а затим и у саставу Босне. Развој Средњег Подрињa доводи до отимања око истог, па је више пута мењало господаре. Такође биће обрађене све важније властеоске породице Сребренице и Средњег Подрињa из овог периода, које су нам познате из извора.[44]

Први историјски народ и племенски савез у сливу Дрине били су Аутаријати, илирско племе. Антички писци их помињу од друге половине 4. века п.н.е., када траје њихов успон. У зениту су овладали околним народима, међу којима су и Трибали. Али, тада под недовољно јасним околностима нагло слабе и поједина од њихових племена се осамостаљују.[45]

У римско време, у Полимљу и Подрињу се развија рударство. Тадашњи житељи Полимља су Пирусти. Напредовање области је водило ка значајном насељавању из околних предела. Близу рудника у Чадињу основан је муниципијум, привредни и управни центар у трећем и четвртом веку. Друго значајно урбано насеље је Самоград на римском путу кроз Полимље.[46] На ширем подручју издваја се *муниципијум* „S.“ код данашњих Пљеваља, а у савременом Пријепољу некада се налазио Коловрат.[47] Остаци римских насеља у Горњем Подрињу откривени су код Горажда и Вишеграда. Епиграфски извори говоре да је у околини Горажда био стациониран и римски гарнизон,

[44] Ради боље прегледности властела ове регије биће пописана у засебном потпоглављу. Вид. ниже.
[45] F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba (Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi)*, Sarajevo, 1969, 69-100. Пре Аутаријата, на овим просторима распростирала се гласиначка култура гвозденог доба, која је у време свог највећег обима обухватала „велики простор око источне Босне и Западне Србије до северне Албаније, у којој се развија њен јужни огранак, познат као Мати култура. У Босни и Херцеговини припада јој, осим Гласиначког подручја (општина Соколац, Рогатица и делимично Пале и остали делови Босне и Херцеговине, Југоисточне Босне и источна Херцеговина“. Опадање ове културе поклапа се са хегемонијом Аутаријата. *AL BiH* I, 79-80 (Б. Човић).
[46] С. Мишић, *Студије*, 78-80, 112.
[47] Ову област је у средњем веку обухватала жупа Брезница. Име је добила по реци Брезници , што у њој извире и улива се у Ћехотину. С. Ћирковић, *Пљевља у средњем веку, у: Историја Плеваља,* Пљевља, 2009, 71-88. Муниципиум је врста римског насеља, које је имало самоуправу, али чији становници нису имали римско грађанско право. О Коловрату видети: С. Мишић, *Студије*, 112.

који је вероватно штитио прелаз преко реке Дрине и руднике у овој области.[48] У непосредној близини Сребрнице се налазила античка Домавија, рударски и административни центар рударске области у римским провинцијама Панонији и Далмацији, на месту данашњег села Саса (12 км од Сребренице). Имала је статус муниципија, од 3. века и колоније, када је на врхунцу. Територија у околини називана је *Argentaria*, по основном племенитом металу, који је ту ископаван. Из римског периода потичу и остаци муниципија *Malvesiatium*, на месту данашњих Скелана.[49]

Балканско становништво у време римске владавине постаје део јединствене римске културе. Тај процес је био убрзан услед прилива војника, војних ветерана, трговаца, рудара и других досељеника из читавог царства. На западу Балкана је преовладавао латински језик. Међутим, постоји мишљење да су се у планинским зонама задржале неке мале оазе становника које су одолеле романизацији. Једнообразност је нарушавало и досељавање странаца изван Лимеса, било усемерено од римских власти, било против њеног хтења.[50]

Упади племена са севера у петом и шестом веку привремено су уназадили Полимље, закочили романизацију, а покренули славизацију. Од шестог века нове ере Балканско полуострво се интензивно насељава Словенима. У то време, оно није било пусто, већ насељено романским и донекле романизованим становницима који потичу од предримских староседелаца (Илира, Трачана), и дошљацима после римског освајања, као и другим *варварима*.[51] У немирној позној антици и раном средњем веку, становништво се проредило и делом се повлачило у приморске градове и неприступачне крајеве. Ови други ће наредних векова бити познати као *Власи*.[52]

По *Спису о народима*, у седмом веку стижу Срби, који су се тако за време владавине цара Ираклија (610-640) изгледа населили северно од реке Таре и основали прву Србију. Словени пристигли у раном средњем веку подељени у разна племена, нису чинили већину, али је њихов језик временом преовладао. Није искључено да је словенски језик био присутан на Балкану и пре петог века, као што је био са друге стране Карапата

[48] С. Ферјанчић, *Дрина у праисторији и антици, у: Дрина,* Београд – Српско Сарајево 2005, 24, 28.
[49] С. Ферјаничић, *Дрина у праисторији и антици*, 25-27. Опис географских одлика сребреничког краја дат је у посебном одељку, а овде ће бити речи пре свега историји овог града и области Подриња у средњем веку.
[50] Т. Живковић, *Словени и Ромеји*, Београд, 2000, 28-34.
[51] Римске власти су више пута на Балканско полуострво насељавале странце, попут Сармата и Германа, а *варвари* су више пута и сами упадали.
[52] Власи најпре чине етничку, а касније постају синоним за сточарску категорију становништва. *ЛССВ*, 86-87 (Д. Динић Кнежевић).

и у делти Дунава.[53] Већ су први масовнији упади Словена захватили и овај крај. Као и у другим регијама, Словени су након десељавања успоставили жупе – управно административне јединице. Два „насељена града“ из списа Константина Порфирогенита – *Чернавуск* и *Међуречје*, можда су одговарала познијим насељима у Доњем Полимљу.[54] Оновремена Босна, према Порфирогенитовом спису *О народима* географску област у саставу „Крштене Србије“,. са два „насељена града“ Котором и Десником, простирала се око горњег и средњег тока реке Босне, око Сарајева и Високог, где се сматра да су се налазила и два поменута града. У почетку ту је била једна велика жупа Босна, која је касније подељена на две – жупу Босну и жупу Врхбосну, пре 1244, када се Врхбосна јавља први пут у изворима.[55]

У то време најстарија српска држава „Крштена Србија“ се простирала између Хрватске и Бугарске (која у 9. веку допире до Раса на западу). На југу се Србија граничила са кнежевинама Неретљана, Захумљана, Травунјана и Дукљана. Крајеви између Таре и Лима били су у државу српских кнежева, потомака кнеза Властимира из 9. века. Неко време је под бугарском експанзијом цара Симеона (893–927), 924. цела територија Србије покорена. Кнез Часлав је 927. године уз помоћ Византије обновио власт у Србији. Пљеваљски крај је, судећи према свом положају унутар „Крштене Србије“, био под влашћу Часлава, јер је он господарио и суседном Травунијом. Од почетка 11. до краја 12. века Пљеваљски крај, налазио се у граничној области Рашке према Травунији и Дукљи, одакле почиње да се организује отпор против византијске власти после 1018. године. У време кнеза Стефана Војислава (1036-1050), и његових потомака Михаила (1050-1082) и Бодина (1082-1101) има података о продору у унутрашњост до територија Босне и Рашке, која се развија на граничном пределу од делова некадашње „Крштене Србије“ и територија освојених од Византије. Након

[53] *ИСН I*, 109-124 (Ј. Ковачевић), 141-155 (С. Ћирковић); F. Curta, *The Slavic lingua franca (Linguistic notes of an archaeologist turned historian),* in: F. Curta, *Text, context, history, and archaeology: studies in Late Antiquity and the Middle Ages,* Bucuresti, 2009, 367-392; А. Лома, *Неки славистички аспекти српске етногенезе*, Зборник Матице Српске за славистику (1993) 105-126.

[54] Могуће су његове различите локације, а највероватнија је Међуречје код Прибоја. А. Bejtić, *Stari trgovački putevi,* 170; М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 50. Да се Међуречје налазило можда између река Радојне и Јањине: С. Мишић, А. Фостиков, *Долина Радојне у средњем веку,* Милешевски записи 11 (Пријепоље 2016) 37. О градовима Константина Порфирогенита: С. Ћирковић, *“Насељени градови” Константина Порфирогенита и најстарија територијална организација,* ЗРВИ 37 (1998) 9-32.

[55] Константин Порфирогенит, *Спис о народима,* Византијски извори за историју народа Југославије II. Обрадио Божидар Ферјанчић, Посебна издања САНУ, књ. CCCXXIII, Београд 1959, 58; J. Mrgić-Radojčić, *Rethinking,* 46-49. О градовима Константина Порфирогенита: С. Ћирковић, *“Насељени градови”* 9-32.

погибије Часлава, политичко јединство „Крштене Србије“ је привремено прекинуто, да би поново било обновљено у време краља Бодина. Према подацима „Летописа попа Дукљанина“, краљ Дукље, Константин Бодин је са свог двора послао браћу Вукана и Марка да буду жупани у Расу, а у Босну је послао кнеза Стефана. У то време Босна и Рашка су сматране деловима Србије. Како је доње Полимље преко Сјеничке висоравни повезано са Расом, а преко Дурмитора и Оногошта са Дукљом, Травунијом и Босном старим путем према Дрини, значај му је порастао у 12. веку. Велики жупани користили су ове путне правце и комуникације да одрже везу са приморским крајевима.[56]

Подриње и Полимље и касније остају централни делови Србије. Све до распада Српског царства, Средње Подриње било је у саставу Србије. После смрти цара Душана 1355. године, долази до осамостаљења великаша. Области од горње Дрине па до залеђа Дубровника налазиле су се у првим годинама владавине цара Уроша (1355-1371) у сфери власти великог кнеза Војислава Војиновића, који је господарио територијом између Дрине и Косова, и планине Рудник и мора, са жупама Требињем, Конавлима, Драчевицом и Поповим пољем. После смрти кнеза Војислава за време епидемије куге 1363, његове земље је држала удовица Гојислава, док је није потиснуо 1367. године Никола Алтомановић, синовац Војислава Војиновића. Никола Алтомановић се завадио са свим суседима - Твртком, Дубровником, краљем Вукашином, Балшићима, затим и са кнезом Лазаром. Никола је ратовао са Дубровником 1370-1372, због чега је настао прекиод трговине. Коалиција коју су чинили кнез Лазар (1329 - 1389), бан Твртко и Угарска, срушила је Николу са власти 1373. године, победили га и истисли са некадашње територије Војислава. Поделом плена међу савезницима, жупе Црна Стена, Звијезд и „полимски“ Дабар, припојене су Босни, а остатак Полимља припао је Моравској Србији и области Вука Бранковића (1345 – 1397). Након тих догађаја бан Твртко се 1377. у Милешеви, у жупи Црна Стена крунисао за краља Срба, Босне, Поморја и Западних страна.[57]

---

[56] Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд : Туристичка штампа, 1974, 43-50, 67-68, 124-126; *ИСН* I, 366-367 (М. Благојевић); С. Ћирковић, *Пљевља*, 71-88; J. Mrgić-Radojčić, *Rethinking*, 50-52.

[57] К. Јиречек, *Историја Срба* I, Београд, 1988[2], 320; С. Ћирковић, *Сугуби венац*, Зборник Филозофског факултета у Београду 8-I (1964) 34, 369; *ИСН I*, 582 (Р. Михаљчић); М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама,* Београд, 1997, 52-53. После расапа Николе Алтомановића Бања са светим Николом и долина Увца припадају Моравској Србији. С. Мишић, *Средњовековна жупа Дабар*, 19-21; С. Мишић, *Студије*, 37-45; М. Луковић, *Заједничка граница области Косача и области Бранковића јужно од реке Таре,* Балканика : годишњак Балканолошког института 35 (2004) 94-97. Детаљније о промени власти у Подрињу: М. Благојевић, *Подриње*, 29-68.

У то време је босански бан Твртко (бан 1353 -1377, краљ 1377-1391) радио на јачању своје власти. Твртко је уз помоћ угарског краља Лајоша, након што је угушио побуну свога брата Вука и савладао Дабишиће у Подрињу. Пошто је у периоду од марта до августа 1366, успео да осигура своју власт, Твртко је организовао нову „земљу“ Подриње. Пошто је у периоду од марта до августа 1366, успео да осигура своју власт, Твртко је организовао нову "земљу Подриње". Она се пружала пружала између реке Праче и Зворника, а која се тако и бележи први пут те 1366. године у његовој титули.[58] Од када се на Дрини од Вишеграда до Зворника усталила граница Босне и Рашке па све до почетка 15. века, „земља“ Подриње улази у састав Босне, а са њим и околина Сребренице. Осим Твртка (1366, 1380) Подриње у својој титулатури наводе босански краљеви Дабиша (1393, 1395), Остоја (1398, 1418), Твртко Твртковић (1405), а затим се поново јавља у титулатури краља Стефана Томаша (1446, 1451) и Стефана Томашевића (1461).[59]

Миран развој Подриња и Сребренице прекинут је унутрашњим борбама око власти у Босни, у коју се умешала и Угарска. У пролеће 1405, након збацивања краља Остоје, Сребреницу са Кучлатом је заузео Хрвоја Вукчића Хрватинића, противник угарског краља Жигмунда и присталиц Ладислава Напуљског. Током своје власти у Подрињу, у близини Сребренице подигао је два града, Бродар и Сусјед. До прекретнице долази 1410. године, када је краљ Жигмунд Луксембуршки потчинио Босну. Тада је он Хрвоју Вукчићу дао титулу вицекраља Босне, а овај формално њему градове: Сребреницу, Кучлат, Бродар и Сусед у Усори. Иако је угарска војска угушила побуну локалног становништва и сузбила босанске снаге које су, вероватно на иницијативу војводе Сандаља, покушале да преотму Сребреницу, приликом чега је спаљено и подграђе, Жигмунду је постало јасно да ће овако удаљене поседе тешко бранити угарска војска, па се одлучио да их препусти деспоту Стефану. Тако их је у виду награде за службу верном вазалу и предао у власт Стефану, који се у походу 1410. године и налазио уз њега, претпоставља се лета 1411. године. Посед преко Дрине, проширен је 1433, за време његовог наследника, деспота Ђурђа Бранковића, и на Зворник и тврђаву Теочак

[58] Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка*, 169-173; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 77-78; J. Mrgić-Radojčić, *Rethinking*, 58; S. Mišić, *Territorial Division*, 77-78.

[59] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 226, 231, 485 бр. 211, 224, 391; П. Драгичевић, *Повеља краља Остоје Дубровчанима о исплати заосталих дугова краља Твртка I : Дувно, 1398, новембар 20*, ГПБ 1 (2008) 114; M. Vego, *Naselja*, 93; С. Рудић, *Повеља краља Стефана Томашевића којом наређује својим људима да не ометају дубровачке трговце : 25. новембар 1461, Јајце*, ГПБ 1 (2008) 168. Преглед помена Подриња у титулама: Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, 33-35; S. Mišić, *Territorial Division*, 77-78.

(северозападно од Зворника), а истој области касније је привремено припојен и Вишеград. У власти деспота нашла се и територија од Бијељине до Теочака, као и област Осата јужно од Сребренице.[60]

Управа деспота Стефана је довела до успостављања „власти“. „Власти“ су нове војно територијалне јединице које уводи деспот Стефан у оквиру реформе државне управе. На челу се налази војвода чија функција обједињује управну, судску и војну власт. Положај трговаца су отежале повећане и нове дажбине - последица тешког положаја вазалне Деспотовине чија се каса лако празнила. Осим тога, развио се јачи слој домаћих трговаца, па повластице Дубровчанима више нису биле неопходне. Уведене су царине за Дубровчане. Отежани положај Дубровчана и других житеља Сребренице, доводи 1427. и до побуне „среброделаца“, као и дела Дубровчана из града против настојника Владислава, представника деспота, који је убијен. Деспотова казна била је сурова. Страдали су и невини. Иначе, према онима који нису измиривали обавезе било је окрутног поступања (тамничење, конфискација имовине).[61]

Након доласка у руке деспота Стефана, Сребреница је осим што се краткотрајно више пута нашла у босанским (1425, 1444, 1446-1448) и турским рукама (1439-1444,) остала у оквиру српске државе све до свог коначног пада под турску власт, нешто пре 1462. године.[62] Босански владари су гледали да поврате један толико важан рударски центар, али требало је наћи прилику. Указала се 1425, када босанска војска улази у град, али је деспот Стефан одбија, настављајући продор у дубину Босне. Том приликом Дињичићи су се показали одани босанском краљу Стефану Томашу, и бомбардовали су тврђаву, где се склонило становништво Сребренице. Године 1432. и 1433. биле су врло бурне за град и околину. Босанска војска је поново напада, али Сребреница остаје у рукама деспота до турског освајања 1439, када је након 30 година у саставу деспотовине, заузимају Османлије. Обновљена деспотовина није обухватала Сребреницу, коју ослобађа босанска војска 1444. године. Следеће 1445, долази до мира између деспотовине и Босне, и двовлашћа у граду, иако се формално налази у рукама деспота.

[60] М. Динић, *За историју рударства* I, 74; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 95, 103-105, 121-123; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 19.
[61] М. Динић, *За историју рударства*, 59-70; *ЛССВ*, 94-95 (Ј. Мргић). О властима детаљније: М. Ивановић, *Један поглед на „власти“ у Држави српских деспота, у: 600 година манастира Павловац, ур. В. Катић, Н. Марковић, Младеновац, Градска општина Младеновац,* 169 – 180, са старијом литературом. О термину среброделци: А. Фостиков, *Занатство средњовековне Србије,* Историјски институт Београд, Народни музеј Пожаревац (SD Press: Смедерево) 2019, 62-63, са старијом литературом.
[62] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 19.

Приходе од царине у Сребреници деле деспот Србије и босански краљ Томаш, а мир се огледа и у ковању заједничког новца у Сребреници, на ком се са једне стране налазе лик и титула краља Томаша, а са друге деспота Ђурђа. Затим се опет налази у босанским рукама, током две године (1446-1448), па у деспотовим. И пред саму пропаст српске и босанске државе, воде се борбе око средњег Подрињa. Тако је краљ Томаш по смрти деспота Ђурђа, преотео 1458. године градове у овој области, од чега је пет дао Станчићима, четири Ковачевићима, а три града – како се претпоставља: Сребреницу, Теочак и Зворник, је задржао у својој власти. Након пада у турске руке, Сребреницу је напао и спалио српски деспот Вук Гргуревић 1471. године.[63]

Након што су 1448. Турци упали у Босну, и херцегу Стефану спалили Дријева и одузели Ходидјед, они више не напуштају Врхбосну. Већ 1453. поменут је „краишник господарев на Босанском краишту“, а попис вилајета Ходидједа је извршен 1455. године. Након пада Деспотовине 1459, притисак на Босну расте и долази и до освајања Подрињa, мада није познато када тачно. Од 1462. Вишеград има свог кадију, што значи да је под Турцима, вероватно још од 1458. године. Сребреница и Зворник спомињу се турским рукама поуздано од 1462. године.[64] Након освајања Сребренице (вероватно 1460. или 1461.) она постаје центар кадилука, простране судско-економске области а који је првобитно припадао Смедеревском санџаку. Према турском попису из 1476/77. припадале су му нахије: Сребреница, Шубин, Кушлат, Будимир, а на десној обали Дрине град Сокол са околином. Након оснивања Зворничког (први помен из 1483. године), кадилук Сребренице припојен је том санџаку.[65]

Турци први пут 1463, када је освојена и краљевина Босна, заузимају и делове Херцеговине, које је војска херцега Стефана, ипак успела да врати под своју контролу. Офанзивом 1465-1466, источне и централне крајеве су освојиле Османлије и основан је вилајет Херсек – „земља Херцегова“. После освајања области босанског краља –

[63] М. Динић, *За историју рударства*, 56-85, 62; *ИСН* II, 212-213 (Ј. Калић). О новцу деспота и босанског краља: В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, 299, 46.1.

[64] H. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1959, 159-162; H. Šabanović, *Početak stalne turske vlasti u Bosni. Osnivanje "Bosanskog krajišta",* Znakovi vremena God. XV, 57-58 (Jesen-zima 2012) 43, 45.

[65] Према А. Ханџићу Босански Осат припојен је Вишеградском кадилуку, односно Босанском санџаку, док је део Осата који је припадао кадилуку Брвеник, по оснивању Зворничког остао у Смедеревском. A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI. vijeku*, Sarajevo, 1975, 52-54. Зеамет Кушлат је између Дрине и Дрињаце са истока и Јадра са запада. На југу је допирало до планане Рогач. Припадао је кадилуку Сребренице, без села десно од Дрињаче. Она јесу припадала ширем Кушлату. Тако је село Скогурић, ван овог кадилука, у саставу тимара Радивоја Опрашића, припадало Кушлату. Е. Миљковић Бојанић, *Зеамет Кушлат 1476. године,* у: Земља Павловића: средњи вијек и период турске владавине: зборник радова са научног скупа Рогатица, 27–29. јуна 2002, Бања Лука, 2003, 369.

„Краљеве земље“ и окупирања земље херцега Стефана, Турци су их ујединили са ранијим областима Бранковића, и основали Босански санџак. Босански санџак пописан је 1468/69. године, док је Херцеговачки санџак формиран 1470. и први попис је из 1477. године. Из извора се види да су земљу херцега Стефана Косаче претходно издвојили у посебан санџак - вилајет Херсек, а област Павловића као вилајет Павлу.[66]

III-1 *Властела Сребренице и Средњег Подриња*

Повлашћен сталеж феудалних држава на словенском простору називао се властела, а феудалац је називан властелин или, ретко посведочено у српским текстовима – бољар, а у босанским повељама називан је и велможа.[67] Питање властеле, као посебног друштвеног слоја у босанској држави није посебно обрађено, већ је о њој писано у вези појединих питања. Више пажње посвећено је појединим породицама и њиховим територијама. Целовито је обрађено једино питање босанског државног сабора.[68]

На територији српских раних средњовековних држава властела је формирана у друштвеном раслојавању током првих векова њихове историје. Међутим, није искључено „племићко“ порекло неких родова властеоског сталежа из предбалканског периода. Порфирогенит род Вишевића, владара Травуније, држи за стару лозу пореклом са Висле.[69]

Властела је у средњовековним српским државама, као и касније у босанској држави, и у рату и у миру, чинила кључни сталеж. У рату је попуњавала командни кадар и углавном коњицу. Главна обавеза властеле у српском средњем веку била је војна

[66] Назив Херцеговина територија је понела према титули Стефана Косаче. Вилајет Херсек био је подељен на кадилуке Дрину и Благај. Кадилуку Дрини припадале су нахије Милешева, Поблатје, Дубштица, Полимље, Самобор (Прибуд), Бохорић и Кава, са средиштем кадилука у Хочи. Кадилуку Благај припадале су Хоча, Горажде, Бистрица, Осаница, Тођевац, Сокол и Кукањ, док је средиште кадилука било у хумском Благају. H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 114 – 143; М. Динић, *Земље херцега светог Саве,* Глас Српске краљевске академије 182, Београд 1970. Прештампано у: *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 256-257; *С. Мишић, Хумска земља у средњем веку, Београд, 1996, 21, 99-108;* М. Луковић, *Заједничка граница*, 98-99, 138-139.

[67] К. Јиречек, *Историја Срба* II, 59-60; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 308.

[68] С. Рудић, *Босанска властела у XV веку: просопографска студија*, Београд – Бања Лука, 2021, 15-19. О државном сабору: М. Динић, *Државни сабор средњевековне Босне*, Београд, 1955.

[69] Константин Порфирогенит, *Спис о народима*, 60; М. Ивановић, *Властела Државе српских деспота,* Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2013 (докторска теза у рукопису, доступна на: https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:8426/bdef:Content/get), 14. Према Р. Михаљчићу, „блиско је памети да се повлашћени слој регрутовао из редова дружиника.“ *ЛССВ*, 87-89, 169-170 (Р. Михаљчић). Другог је мишљења К. Јиречек, по коме племства код Јужних Словена није било у старини. К. Јиречек, *Историја Срба* II, 58.

служба, а онда давање савета – присуство на двору, учествовање у раду савета, пријем страних владара, дипломатска служба, то су цивилне обавезе према владару. Као знак захвалности властелину за испуњавање својих обавеза је била представљана владарева „милост“, односно даривање поседа или нека друга помоћ некоме из властеоског сталежа.[70] Делила се на велику властелу и ситну.[71] Као властела и велможе уписани су највиши достојанственици, који се јављају поименично и као сведоци на повељама босанских владара.[72] Властелин је у складу са својим пореклом, утицајем и улогом носио неку од титула.[73]

Заједно са владарем тај највиши слој чинио је и чланове босанског сабора у вези ког се јављају као „велможе русага босанског“. Назив русаг, мађарског је порекла и означава скупштину, односно сабор босанског племства, који је представљао најзначајнију установу босанске државе у XIV и XV веку. Државни сабор Босне помиње се и као: сбор, станак, Босна, сва Босна. Назив русаг се односи и на целу босанску државу, као на њене делове, то јест на касније територије обласних господара.[74]

Властелин је у средњем веку своје богатство и моћ заснивао на земљишним поседима настањеним њему подређеним зависним становништвом, које је плаћало порезе у натури и у работама. Поседи су могли бити географски раздвојени, а добијални су на значају геостратешким положајем или привредним ресурсима (рудници).

---

[70] М. Благојевић, *Државна управа*. 59-72; A. Babić, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Svjetlost, Sarajevo, 1972, 81-167; М. Ивановић, *Властела*, 36-39.

[71] Посебна тешкоћа је око положаја властелинчића, који су можда спадали у ситну властелу, а могли су бити и нижи слој. По Михаљчићу у питању је слој између велике властеле и себара. Властелинчићи нису морали имати зависне сељаке или ишта више од малог имања. *ЛССВ*, 87-89 (Р. Михаљчић).

[72] С. Ћирковић, *Историја*, 308. О сведоцима на босанским повељама: М. Благојевић, *Државна управа*, 144-154.

[73] Међу титулама у раном периоду историје Словена издвајају се кнез (вероватно германског порекла, налазио се и на челу бројних словенских држава), и жупан (вероватно стара словенска реч, управник жупе, а касније велики жупан на челу самосталне области). У „Спису о народима“ , српски владари носе титулу архонта, што је изгледа замена за реч кнез, употребљена у грчком тексту. Кнезови су, у време стварања државе Немањића, сродници владара, на челу удеоне области. Ово је можда, од свих титула, она са најразноврснијом употребом (носе је и ситна и крупна властела, обласни господари, владари, влашке вође). Словенског су порекла и титуле војводе (словенска реч, војсковођа, такође временом проширеног значења) и челника (првобитно војна функција, а у српској деспотовини највиши дворски достојанствник). Ширење Србије и примање страног утицаја довело је и до примања низа византијских титула: логотет (шеф владареве канцеларије), кефалија (управник града), деспот (у позној Византији највиша титула после царске), севастократор (такође висока титула, углавном сродник владара). У то време, јавља се и један број дворских титула словенске етимологије (дворођица, ставилац, казнац). М. Благојевић, *Државна управа*, passim; М. Шуица, *Немирно доба*, 139-144.

[74] М. Динић , *Државни сабор средњевековне Босне* , Београд 1955; С. Ћирковић, *Историја*, 308; С. Ћирковић, *Русашка господа*, *Босански великаши на путу еманципације*, Работници, Војници, Духовници, Београд, 1997, 306–317; ЛССВ, 634–635 (С. Ћирковић).

Традиционални вид истих је очевина или баштина, наслеђивана у породици. Осим баштине властела је добијала и територију на управу од стране владара.[75]

Премда о најранијем успону појединих кућа и позиционирању племства у средњовековној Босни, нема довољно података, и у босанској држави је, као и свуда широм европског средњовековног простора, племство тежило да осигура и прошири сопствену власт као у односу на централну власт. Тако, као и у суседној српској држави, крајем 14. и почетком 15. века, двадесетак година након смрти краља Твртка I, дошло је до промена у структури и хијерархији и код босанске властеле. Унутрашњи сукоби, ратови и тежња властеоског слоја за све већим привилегијама, довели су до слабљења централне власти и јачања утицаја и моћи појединих кућа, што је довело до образовања области феудалних господара. То се види и у помену русага у 15. веку, када се јавља термин „господа русага босанског". Ова русашка господа имала је простране територије, преузела је одређене владарске прерогативе и ојачала свој положај у односу на централну власт.[76] На првом месту то су били Хрвоје Вукчић, Сандаљ Хранић и Павле Раденовић.[77]

Средње Подриње је средином 14. века, имало две значајне властеоске породице: Дабишиће и Иваниће, а крајем средњег века још три: Златоносовиће, њима првих деценија потчињене Дињичиће и нешто млађе Станчиће. Могуће је пронаћи и следећих неколико: Владимировићи, Копјевићи и Хваоковићи или Тезаловићи. Од њих само је породица Златоносовића успела да се привремено уздигне на ранг русашке господе.[78]

На реци Дрини у 14. веку, велике поседе има породица Дабишића, која је према Мавру Орбину држала „много земље на реци Дрини, и у Босни и у Усори". Били су најмоћнија породица у Подрињу. Њихови поседи обухватали су град Кучлат, на ушћу Јадра у Дрињачу, и област Лудмер, између Јадра, Дрињаче и Дрине. У борбама за власт,

[75] *ЛССВ,* (Р.Михаљчић, С. Ћирковић).
[76] С. Ћирковић, *Историја,* 308; С. Ћирковић, *Русашка господа,* 306–317; С. Рудић, *Босанска властела,* 25-26.
[77] О овим породицама, детаљније: С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд, 1967; D. Dragić, *Radosav Pavlović i njegovo doba*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne XVI (Tuzla 1991) 91-109; Ј. Мргић, *Доњи Краји : крајина средњовековне Босне*, Београд 2002; С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, Београд : Историјски институт, 2006, 148-149, 166-167, 228; E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača,* Sarajevo: Institut za istoriju, Historijske monografije, knj. 4, 2009; С. Рудић, *Босанска властела*, 25-46.
[78] С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, 252-253; С. Рудић, *Босанска властела*, 26.

стали су на страну Вука Котроманића фебруара 1366. године, због чега је бан Тврткo повративши власт, њихове земље и „расуо“.[79]

Породица Иванића везана је за жупу Треботић у овој регији, оквирно убицираној по османској нахији Треботић, у земљи Ковачевића. Жупан Ивахн се, као сведок од Треботића, наводи у у повељама бана Стефана Другог. Затим се 1332. године, исти Ивахн вероватно наводи са презименом Прибиловић. Тврткo Иванић и његов син Влатко Тврткoвић су усорске војводе од 1357. до 1399. године. У историографији се јављају и као Тврткoвићи. [80]

О Златоносовићима има мало података. У првој генерацији срећемо два брата, непознатог имена. Један брат је био ожењен сестром Хрвоја Вукчића, непознатог имена. Синови овог Златоносовића су вероватно страдали на Косову (1389). Други брат је имао два сина, Вукашина, утицајног велможу из времена краља Тврткa II, човека војводе Хрвоја, као и Вукмира, усорског војводу, учесника завере против Павла Раденовића (1415.). Вукмир је умро природном смрћу 1424. Преостали син Вукашин, са титулом војводе, изгледа је стрдао због неверe према краљу Тврткy II.[81]

Породица Дињичића је у време моћи Златоносовића, њима била подређена, али није много заостајала по својој моћи. У првој генерацији срећемо жупана Дињицу у време Трвтка I. Први познати помен жупана Дињице је у повељи Тврткa из 1380. године. Дињица је имао три сина: Ковача, Драгишу и Павла. Драгиша је учествовао у убиству Павла Раденовића. Ратовао је у босанскоj војсци против Србије, са пуно успеха. Његов брат Ковач био је војвода, и подржавао је краља Стефана Остоју 1417. године, а Ковачев син Петар Ковачевић је ратовао заједно са деспотом Ђурђем и Хуњадијем 1443. Живот је изгубио у борби против српског деспота 1455. године. Наследио га је брат Тврткo, који је за Петрова живота био кнез у Јадру. Тврткa је убио, при освајању Босне, османски султан Мехмед Други. Преживели чланови ове фамилије беже у Дубровник.[82]

Станчићи напредују после нестанка Златоносовића са историјске сцене. Међу њима се истакао Тврткo Станчић, усорски војвода. Држао је град Перин. Ова породица

[79] Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд, 1968, 149, 345; Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре,* 36; С. Рудић, *Босанска властела*, 51 н. 194.
[80] Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре,* 32-33, 36-37; Ј. Мргић, *Северна Босна,* 71, 78, 83; С. Рудић, *Босанска властела*, 130-132.
[81] М. Динић, *За историју рударства*, 38-41; С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, 145-146; Ј. Мргић, *Доњи Краји*, 71; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 109; С. Рудић, *Босанска властела*, 73-79.
[82] У борбама Тврткa II са Деспотовином, Дињичићи пале Сребреницу. М. Динић, За *историју рударства*, 41-43; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 95, 109, 111-113, 119; С. Рудић, *Босанска властела*, 67-71.

нам је мање позната из историјских извора. Као и друга властела „земље“ Подриња , имали су срдачне односе са Дубровчанима на обострану корист.[83]

Владимировићи потичу из Каоштице, на ушћу Лима у Дрину. Оснивач је можда Владимир Вукосаљић, покојник 1411. године. У сродству су са Павлом Раденовићем. У повељама између 1419. и 1461, налазе се као сведоци са титулом кнеза. Ту су : Радосав, Вукашин и Јурко, вероватно браћа, Јурај (можда истоветан са Јурком), Вукац, Радоје и Радивој.[84]

Копјевићи се помињу ретко. Радич Озрисаљић, потиче из Рогатице, помиње се први пут 1424, као цариник Радослава Павловића. Он је вероватно истоветан са Радичем Копјевићем, дворским кнезом Раденовића, поменутим 1454. Служио им је као дипломата и писар, за њих је обављао финансијске послове, а бавио се и трговином. Могући отац Радича је жупан Озрен, 1399, човек Павла Раденовића. Имао је поседе у околини босанског Борча, о чему сведочи његов надгробни натпис. Сахрањен је у селу Варошиште код Борча. Син му је Влатко, један од наследника имовине Браила Тезаловића.[85]

Хваоковићи или Тезаловићи потичу из Праче. Радан је отац Михоја, Михојева жена је Владија, а из овог брака потичу: Браило, Богиша, Хвала и Вукојан. Браило је несумљиво међу најутицајнијим дипломатама у средњовековној Босни. Био је у служби Раденовића, као Павлов цариник је навођен између 1392. и 1399, у Леденицама. Можда је, од 1411, носио титулу протовестијара на двору Павловића. Као кнез се помиње 1421. Кључан је преговарач око продаје Конавла Дубровнику. Он је био и имућан трговац. Имао је супругу Витославу и са њом синове Радоњу и Радослава, а могуће и трећег – Радоја, као и две кћерке Јелачу и Владиславу.[86]

Међу страном властелом у Сребреници, јављају се Дубровчани. Њихов удео међу осталим Дубровчанима у Сребреници у средњем веку износио је око 10%. Најбројнији су уједно и најутицајнији дубровачки родови Гучетићи, Соркочевићи и Гундулићи, а

[83] М. Динић, За *историју рударства*, 43-46; С. Рудић, *Босанска властела*, 128-130.
[84] С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, 116-117; С. Рудић, *Босанска властела*, 189-193.
[85] В. Скарић, *Стара босанска властела у данашњој топономастици,* Гласник Географског друштва, 7-8 (1922) 132; С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, 163-164; А. Смиљанић, *Људи из сјенке - дипломати обласних господара у Босни*, Филозофски факултет Бања Лука, Бања Лука, 2015, 140-146.
[86] С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, 225-226; А. Смиљанић, *Људи из сјенке*, 54-69; С. Рудић, *Босанска властела*, 214-218.

припадници укупно 32 рода дубровачке властеле су становници у овом граду. Имали су исти правни положај као и други Дубровчани.[87]

Значај појединих личности које памти традиција памти се и у овој регији. У топонимији Сребреничког краја, по мишљењу В. Скарића, чува се спомен на властелу Брађевиће (село Брађевина) и Познановиће (село Познановићи). Једина личност која се под овим презименом помиње у Подрињу је жупан Драгић Познановић као сведок „од Треботића“ на повељи краља Дабише 1392, а да је име село понело по роду сматра и П. Анђелић. [88]

Име једног властелина је остало забележено на надгробном споменику из села Липље код Зворника. У питању је Прељуб Мачак који, како стоји на овом натпису, почива на својој „земљи племенитој“. Један посадник зворничке тврђаве, по попису из 1476, беше извесни Тврдољ Мачак, што указује на постојање властеоског рода Мачак у жупи Подриње.[89]

[87] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 80-83.
[88] В. Скарић, *Стара босанска властела*, 133-134. В. Скарић ово село везује за породицу Вукосава Познановића, који се на повељи Радосава Павловића 1397, помиње као сведок „од Приморија“. С. Рудић, *Босанска властела*, 108-109 н. 606.
[89] Н. Мићић, *Средњовековни натпис из Зворника са поменом имена града*, НиЗ 2 (2016) 28-29.

IV Територијално-управна организација „земље“ Подриње

Као што је већ поменуто раније, средњевековна „земља“ Подриње, под тим именом јавља се тек 1366, у титули бана Тврtка. Обухватала је део средњег слива Дрине западно од ове реке, односно просторе левог приобаља Дрине, где се налазио пространбрдски жупски предео, помало налик на оне као у Поморављу и Посавини. На тој левој обали налазили су се и главни рудници и тргови. У смислу територије пружала се западно од средњег тока Дрине, између реке Праче и Зворника, и северно од горњег Подриња односно северно од „земље“ Дрине, јужно од Доњег Подриња, где је Дрина чинила границу између „земље“ Срем и Мачванске бановине и „земље“ Усоре и Усорско соколске бановине.[90] У Горњем Подрињу, Устиколина је припадала Павловићима, као и град Борач на реци Прачи, левој притоци Дрине, а у њиховим рукама налазили су се и Олово, Вишеград, Добрун, Павловац и Бродар.[91]

Као и у случају других средњовековних територијално-управних јединица – „земаља“ на територији коју је насељавао српски народ, и овде су најпре формиране жупе, чије су границе мењане и прилагођаване током даљег историјског развоја ове области.[92] Унутрашњом територијално управном поделом „земље“ Подриње на жупе и градске дистрикте најтемељније се бавио Павао Анђелић. Према његовом мишљењу ову земљу чинило је тако четири или пет „касно-феудалних жупа“. Низводно низ Дрину то су: Бирач, Треботић, Осат, Подриње или Сапна. Такође према мишљењу П. Анђелића,као дистрикт се сем Сребренице издваја Шубин, као и можда Лудмер.[93] Али за последња два нема такве потврде у изворима. Првобитно најпространија је жупа Бирач из које се издвојила жупа Треботићи, а Лудмер, Шубин и Сребреница су делови „ранофеудалне жупе“ Осат.[94] Кладањ је могуће припадао жупи Бирач, која после пада под турску власт постаје истоимена нахија. Жупа Сапна је вероватно у 14. веку издељена на: Кушлат (Кучлат), Зворник и Сапна или Подриње.[95]

---

[90] Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Тврtка*, 169-173; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 77-78, 86, са картом бр. 2; J. Mrgić-Radojčić, *Rethinking*, 58; S. Mišić, *Territorial Division*, 77-78. Видети и изнад.
[91] D. Dragić, *Radosav Pavlović*, 91-94.
[92] М. Благојевић, *Српске удеоне кнежевине*, 45–62; С. Мишић, *Земља у држави Немањића*, 133-146; J. Mrgić-Radojčić, *Rethinking*, 47-48; С. Мишић, *Студије*, 35-45. Видети и изнад.
[93] Р. Анђелић, *Studije*, 177-9, 188. О постојању градских дистрикта у „земљи“ Подриње у изворима има потврде само за Сребреницу. Видети и ниже. О Сребрници детаљније, видети поглавље: *Дистрикт Сребренице*.
[94] Р. Анђелић, *Studije*, 199-201
[95] Р. Анђелић, *Studije*, 193.

Жупа на простору највеће регије Средњег Подрињa, односно Бирча, није идентификована у средњовековним писаним споменицима. Зато ову жупу називамо онако како се и регија данас назива – Бирач. Ипак, према Анђелићу, први помен ове жупе могао би да се крије у повељи Стефана Томашевића из 1461, стрицу Радивоју, сачуваној у каснијој транскрипцији, где се осим жупе сребреничке спомиње и жупа „оварчка“, која није идентификована, а за коју овај аутор сматра да може да представља жупу бирачку, чему у прилог иде и податак да се наводи поред сребреничке. Први поуздан помен назива Бирач је из 17. века у облику Берче, а у аустријском извору из прве половине 18. помиње се као село од 120 кућа. Протеже се од вододелнице Спрече и Дрињаче на северу, брдо Буљин га раздваја од Лудмера, а граница даље иде планинама: Плоча, Јавор и Виогора. Обухвата делове токова: Дрињаче, Тишче и Јадра (босанског). Горњи Бирач је око Зеленог Јадра и села Шековића, а Доњи на Тишчи и Дрињачи, са центром у Власеници. Ту је смештено и старо средиште данас познато као град Бирач, на истоименом брду, а у близини данашње Власенице, на чијем месту се налазило раније насеље, односно касније Варош, како се и зове један кварт Власенице. У близини се налазио и трг Недјељиште, назван по трговачком дану, чији назив указује на старост. [96]

Жупа Треботић се среће у изворима још 1282. године, који бележе три случаја продаје робља са њеног простора. По мишљењу П. Анђелића, жупа Треботић се вероватно одвојила од жупе Бирач, свакако пре 1326. Од 1326. године се у повељама босанских владара помињу и „сведоци од жупе Треботића“ (1326, 1329, 1332, 1333), а први се помиње жупан Ивахн. Треботић крајем средњег века спада у „земљу“ Подриње, а у време усорских војвода из породице Ивахнић-Тврtковић, пореклом од поменутог жупана Ивахна, сматра се да је Треботић и политичко средиште „земље“ Усоре. Након нестанка ове породице, 1400. губи на значају и утапа се у земљу Подриње, па се више не јавља у изворима. Ова жупа је обухватала део тока Студеног и Зеленог Јадра, њихово ушће и горњи ток Јадра, излазила на Жепу и парче тока Дрине на југу, док на северу досеже близу Дрињаче. Значајни центри на том простору су били град Кличевац, вероватно њено средиште и трг Јадар. Њене границе су утврђене на основу простирања

[96] M. S. Filipović, *Grad i predeo Birač*, 212-214; М. С. Филиповић, *Доњи Бирач*, Београд : Штампа Државне штампарије Краљевине Југославије, 1940, 3; P. Anđelić, *Studije*, 194 -195 н. 92, 93; Г. Божовић, *По Босни и Крајини : путописи и репортаже*, Бања Лука : Глас српски; Приштина : Народна и универзитетска библиотека "Иво Андрић", 2000, 51-53.

истоимене нахије у којој се, по турском попису „Земље Ковачевића“ налазе Кличевац и село Суђеска. Касније, део ове нахије са градом Кличевцем је прикључен нахији Осат.[97]

Како се кроз време развија појам Осат, поменут 1283.године, у списима дубровачке канцеларије, где је забележена продаја робиње „Radosclauuam de Osat“, није могуће поуздано утврдити. Жупа Осат се први пут помиње 1426. у тексту споразума у Тати између угарскг краља Жигмунда и деспота Стефана Лазаревића, као „Ozach“. Претпоставка је да је тада Осат обухватао простор и са леве и са десне обале Дрине, јер је деспот Стефан 1411-12. од угарског краља добио Сребреницу са околином на управу. Најраније забележену етимологију овог топонима „Осат“ налазимо у писму бајинобаштанског учитеља Василија Стефановића, упућеном Вуку Караџићу. Осат је, по њему изведен од назива једне џамије - што не може бити тачно, будући да се као назив жупе среће много пре османског освајања. По В. Николићу, назван је по истоименој биљци, званом још и чкаљ, која зна да задаје муке пољопривредницима приликом орања, а Е. Мутапчић, назив везује за оса/окука (ст. слов. осьть) односно меандар Дрине јужно од Сребренице, где се и налазио Осат. У средњем веку област Осат је била позната као Јадар, по босанском Јадру, притоци Дрине. Овај назив се, изгледа, пренео и на десну обалу Дрине, као и назив Осат, па у летописима, стоји да је краљ Драгутин сазидао „манастир у Јадрима звани Рача“.[98]

Турско освајање српских земаља током друге половине 15. века, затекло је део те јединствене области источно од Дрине у Деспотовини, а остатак западно од ње, у Босни под управом феудалне породице Ковачевића-Дињичића. Тако су се формирале и две нахије. Прва је Осат у Брвеничком кадилуку и Смедеревском санџаку, а друга у „Земљи Ковачевића“, која је припадала Вишеградском кадилуку и Босанском санџаку. Овај други Осат је 1528. потпао под Сребренички кадилук, у Зворничком санџаку. Према појединим мишљењима првобитна жупа Осат није обухватала обухвата данашњу Сребреницу, већ југ онога што данас подразумевамо као област Осат. Ту су у средњем

[97] Р. Анђелић, *Studije*, 174,176, 180, 193; Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, 32-33, 36-37; А. Husić, *Trebotić i utvrda Kličevac u vrijeme osmanske vladavine*, Monumenta Srebrenica 6 (2017) 167.

[98] Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др.*, Споменик Српске краљевске академије III, Београд, 1890, 138; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 116-117; Е. Mutapčić, *Upravno-pravni položaj Srebrenice u srednjem vijeku*, Monumenta Srebrenica 1 (2012) 18-22; Д. Јовановић, *Осат - име, границе и величина*, у: Културно-историјско насљеђе Сребренице кроз вијекове, Сребреница, 2012, 237-238.

веку градови Клотијевац и Ђурђевац, а такође су из нешто каснијег периода, и археолошких података познато и насеља Забуковица, Турија, Петрича.[99]

Регију Лудмер чини северни део Осата у савременом значењу, као висораван окружена реком Дрином.[100] Назив „Лудмер“ својом необичношћу привлачи многе етимологе. Ова регија се према Ж. Вељковићу и М. Војновићу у средњем веку помиње у облику *Nudmiria*, који је забележен (заједно са Кучлатом) као посед Пурће Дабишића. Ради се о дубровачком документу о исплати могориша 1363. године. У турско време се у Средњем Подрињу зна само за нахију Будимир или Будмер, а тек пре нешто више од сто година испливао је народни назив Лудмер. [101]

Радован Јовановић и Григорије Божовић су сматрали да је немачког - саског порекла (немачки Land-mehr, „горовита земља“).[102] Скарић је помишљао на порекло овог топонима из времена угарске колонизације у 13. веку, доводећи га у везу са закарпатском Лодомеријом.[103] М. Вего и П. Анђелић су веровали у његово словенско порекло, а по Анђелићу можда је понео име властеоске породице чији је био посед. [104] Придружио им се и филолог са ужом специјализацијом – етимологије словенских језика, професор Александар Лома, који изводи Лудмер из прасловенског личног имена (L'udьmirъ, L'udьěmrъ). Према тумачењу Ж. Вељковића и М.Војиновића, чији рад почива управо на раду Ломе, у питању је лично име Ноудьмирь.[105]

Жупа Сапна простирала се између Дрине и источне Мајевице, преко које су водиле комуникације ка Сави и Дрини. Касније се под овим именом бележи и нахија. Првобитни назив ове жупе би и могао бити Сапна, по називу речице у истој, леве притоке Дрине, у коју се улива нешто севернije од Зворника. Могао би да буде и Подриње, па је по њој названа цела „земља“.[106] Према Д. Вујичићу у тој области се бележе четири географске одреднице: извор, река, брдо и насеље, а сам назив доводи у везу са

[99] Р. Анђелић, *Studije*, 191-192, 200-201; M. Vego, *Naselja*, 153. Дрина је неспорна граница онога што данас називамо Осатом. Западна граница, како је оцртава Д. Јовановић, иде линијом: Тегарска ријека, Моћевићи, Шубин, Брежани, Карачића брдо, Лубничко брдо, Љесковик, Клотијевац**.** Д. Јовановић, *Осат*, 239-240.
[100] Видети поглавље изнад: „Географске одлике“.
[101] М. Динић, *За историју рударства* 48-49; Р. Анђелић, *Studije*, 192; А. Лома, *Лудмер*, 14; Ж. Вељковић, М. Војновић, Нудмир и Лудмер: још једном о топониму, Philologia Mediana XIII (2021) 665-666.
[102] Г. Божовић, *По Босни и Крајини*, 65.
[103] А. Лома, *Лудмер*, 15.
[104] M. Vego, *Naselja*, 69; Р. Анђелић, *Studije*, 192.
[105] А. Лома, *Лудмер*, 13-29, уп. Ж. Вељковић, М. Војновић, *Нудмир и Лудмер*, 661-670. Корен mer umesto mir је типичан за топониме источне Босне.
[106] Р. Анђелић, *Studije*, 193; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 120, 152, 239, 241-242.

општесловенским и прасловенским *sъp-, *sup- (водоскок, насип, узвишење) што говори о старости самог назива и његовом словенском пореклу.[107]

О Шубину немамо података пре турских пописа. Први пут помиње као нахија 1468/69, у оквиру кадилука Сребренице, што значи и да је раније функционисала као посебна управна јединица. Најстарији попис забележио је и рушевине тада већ напуштеног града. Као нахија јавља се и у попису Смедерсевског санџака 1476. године.[108]

У „земљи“ Подриње се запажа типична територијално-управна организација, да у свакој жупи постоји утврђени град на узвишењу, из кога се влада околином. У те градове би се осим посаде, смештало околно становништво у случају потребе. У неким од ових градова би биле просторије за повремену резиденцију господара.[109]

Главни типови сталних насеља у Подрињу средњег века су као и у остатку средњовековних земаља и држава *град, трг* и *село*. Градове сагледавамо као градска насеља „централног типа“, њихову „жупу “, дистрикт чинила најближа сеоска насеља, до око 20 км удаљена од градског средишта, а ако се радило о већем привредном средишту, насеља су се налазила у пречнику до чак 120 км. У урбаној историји средњовековне босанске државе разликујемо период до појаве рударских градова за време владавине бана Стјепана II Котроманића (1322-1353), следи период развоја рударства и трговине, нарочито сребром, уз употребу путева *Via Drina*.[110]

У почецима историје Босне, градови су бедемима заокружен простор, са највише две куле, у служби одбране и склоништа за становништво. Временом су ова утврђења све већих димензија, посаде постају сталне, а град је центар своје околине. У позном феудализму, епохи којом се првенствено бавимо, градове чини утврђење унутар којег је посада и подграђе са занатлијама и трговцима. Политички су центар своје околине, док је њихова привредна улога у неким слабије развијена. На овој територији њихови називи познати су најпре из дубровачких аката, сачуваних повеља и првих турских пописа из којих сазнајемо и за далеко већи број села. Подграђа су често због природе терена нешто даље од самих утврђења. Али је главна улога градова била одбрамбена- градска тврђава

[107] D. Vujičić, *Hidronimi*, 166-167.
[108] P. Anđelić, *Ubikacija oblasti Trebotića i teritoriajlno-politička organizacija Bosanskog Podrinja u srednjem vijeku*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH 30-31 (1977) 256-257; J. Мргић, *Северна Босна*, 139, 151.
[109] Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне Босне*, Сарајево, 1978, 261-279.
[110] М. Благојевић, *Град и жупа – међе градског друштва*, Социјална структура српских градских насеља : (XII - XVIII век), Смедерево : Музеј у Смедереву ; Београд : Одељење за историју Филозофског факултета, 1992, 67-84; J. Мргић, *Северна Босна*, 205-213.

на узвишењу, а у подграђу се налази трг, некада на раскрсницама и речним прелазима. Ако подграђе није постојало, тада би се у околини налазило неколико мањих тргова, односно вароши (oppida) и недељних сеоских тргова.[111]

Трг је цивилно урбано насеље без обавезног утврђења, и трговачки је и занатски центар. Игра значајну улогу као економски центар у привреди, јер се се ту одвијала и трговина и између приморја и унутрашњости. Процват су тргови доживаљали у 14. и 15. веку. Међу трговима истиче се више насеља, од којих нека имају и другу функције, попут Зворника или Сребренице. Такође постојао је велики број седмичних тргова по селима који су носили име по недељном дану када су се одржавали. Такве случајеве налазимо и у случају „земље“ Подриње.[112]

О сеоским насељима Средњег Подриња не знамо много до појаве пописа након османских освајања. Свакако се сматра да у оквиру пописа постоји континуитет насеља са претходним раздобљем.[113]

Након османских освајања, терминологија утврђења је промењена, у хисар, кала и паланка, зависно од материјла за изградњу, а насеља су преименована у шехир, касабу и пазар-варош. Градовима је одговарао шехир, који је имао тврђаву са посадом, џамију, чаршију и махале. Тргу као отвореном насељу одговарала би касаба, која има џамију, где се обавља служба петком, то је њихов свети дан, чаршију, џемат муслимана и хришћана и базар. Селу, са засеоцима и селиштима (опустелим селима), одговарала су села са махалама, мезрама (селишта). Пазар односно трг било је место где се врши робна размена, у неким случајевима означавао је варош-подграђе, пазар је био саставни део чаршије - ако је био затворен називао се безистан. Седмични пазар, као услов за ранг касабе, значио је главни пазарни дан, кад је понуда робе била најбоља.[114]

Овде ћу навести само неке податке о појединим, археолошки или историјско географско рекогносцираним градовима, утврдама, трговима и селима у Средњем Подрињу, односно оним од важности за „земљу“ Подриње, у близини Сребренице која је представљала најважнији град, у овој области, и која је била политички, административни, економски и културни центар ове области. Она се рано развила као центар, пре свега због развијеног рударства. Низводно од ње, следећи велики центар је

[111] *AL BiH* I (P. Anđelić, *Grad*, 81-82); С. Мишић, *Студије*, 114-117; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 205-213.
[112] С. Мишић, *Студије*, 35-45, 114-117; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 217-218; М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 261.
[113] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 213.
[114] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 214-218.

тек Зворник, који је настао на речном прелазу. Удаљеност од 70 км између Сребренице и Зворника могао је прећи коњаник за 12,5 сати, просечном брзинм од 4,8 км/h. Француз Кикле, који је путовао кроз Босну 1658. године, наводи да је пут од Јадра (Нове Касабе), поред Кучлата где је прешао Дрињачу, до Зворника, прешао за 7-8 сати. Пут од Зворника ка Београду наставио је кочијама.[115]

Бирач

Бирач (град) налазио се на брду истог имена, са подграђем у његовом западном подножију, у данашњем Залуковику, поред Студеног Јадра. Припадао је истоименој жупи, која се јавља под називом Бирач, али и Берче. Његове остатке народ везује за Радосава Немањића, а каже се да су га разорили Турци. У науци је владало мишљење да је у питању стари град Борач, док га није оповргао В. Скарић. У близини су се налазила и два трга, један на месту данашње Власенице и други нешто даље, под именом Недјељиште.[116]

Ћевање

Први помен овог насеља је из 1417. године у облику Diuagne. Налазило се јужно од Зворника, у непосредној близини Кучлата. Припадало је жупи која се звала вероватно Сапна, и за коју се сматра да је касније понела име Подриње. Као село где је „рудник сребра и олова“ наводи се тек у првом сачуваном попису Зворничког санџака из 1519, а већ у следећем (1533) нема такву функцију. Могуће да су рудне резерве биле исцрпљене.[117]

Ђурђевац

Град Ђурђевац, поменути први пут 1426. године, у вези са парницом између Дубровчана и сребреничких фрањеваца, по убикацији коју заступају Бојановски и Рудић припада Средњем Подрињу. По мишљењу Мазалића, Анђелића и Кајмаковића, налазио се у Горњем Подрињу између Тјентишта и Фоче, на брду Ђурђевици близу Козмана. Бојановски га је сместио у жупу Осат, двадесетак километара југоисточно од

[115] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 213. Ради лакшег прегледа насеља овог типа су поређана азбучно. На крају се налази и табела са пописом жупа, дистрикта и насеља. Поједина насеља додатно су обрађена су у посебном поглављу *Насеља и становништво*. Такође, у посебном поглављу је обрађена и Сребреница. Видети ниже. О самим жупама видети и изнад.
[116] M. S. Filipović, *Grad i predeo Birač*, 212-214.
[117] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 321. Видети нап. 117.

Сребренице, а у исту жупу га смешта и Анђелић, према ком се у истоименом селу Ђурђевац налазе рушевине овог града. Касније припада вилајету Ковач, односно „земљи Ковачевића“. На картама из друге половине 15. века Франческо Росели и Хенрик Мартел Ђурђевац се налази јужно од Сребренице. Не помиње се у повељама краља Алфонса V из 1444, за разлику од његове повеље из 1454, што означава да је у том периоду овим градом владао Стефан Вукчић.[118]

Зворник

Зворник или Звоник, град на прелазу преко реке Дрине, тачка која спаја Средње и Доње Подриње, на месту где се Дрински пут рачва према Ваљеву и Бијељини, те важни трговачки центар. Најстарији помен је у дубровачком архиву тек из 1410. Име Зворника у облику Звоник, јавља и у натпису споменика Прељубу Мачку, који је пронађен у селу Липље. Према датирању Н. Мићића, споменик потиче са почетка 15. века. Сматра се да је подигнут после 1385-90, јер се не помиње у попису кустодија и самостана Босанске викарије фра Бартоломеја Пизанског. После Сребренице, под Зворником је најјача средњевековна трговачка колонија Дубровчана од 1415-1432, са 640 трговаца, а по бројности и снази, на свом зениту 1425-1428. године, а већина трговаца наредних година прелази у Сребреницу. Међу Дубровчанима у граду истицао се Милут (Милутин) Прибисалић, обављајући дужност кнеза Зворника у периоду између 1419. и 1426. године. Центар је посредничке трговине. Смештен је на узвишењу изнад леве обале Дрине, у жупи Подриње. Састоји се од Горњег и Доњег града, а од краја 14. века и подграђа Подзворника са фрањевачком црквом Св. Марије, по чијем звонику је и овај град назван. Ту је двор Златоносовића, великашке босанске породице, а од 1430. припада Деспотовини. Затим прелази под турску власт (1439.), враћа се обновљеној Деспотовини (1444.), па припада Турцима (1459-60), који га нису напуштали и поред угарских напада. Зворнички санџак се оснива око 1480. Зворник је имао и веће пургара и друге институције какве срећемо и у Сребреници. У близини су тргови Главичица и Костирево. Главичица је поменута 1375. по први пут. Главичица је први пут поменута 1375. године.[119]

[118] P. Anđelić, *Studije*, 191; D. Kojić, V. Palavestra, Z. Kajmaković, *Drina u doba Kosača,* Naše starine XIV-XV (1981) 144-147, 161-164; AL BiH III, 69 br. 16.60 (I. Bojanovski); *Ђурђевац*, у: Лексикон, 77-106 (С. Рудић); М. Војновић, *Босна на картама Балканског полуострва из друге половине 15. века*, у : *Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku: pristupi i perspektive*, Sarajevo 2019, 346 нап. 25.

[119] Варош града Зворника се први пут помиње 1476. у турском попису, где подразумева старо подграђе са црквом. Налазила се изван доњег града. Ј. Мргић, *Северна Босна*, 114- 115; *Зворник*, у: *Лексикон*, 115-117

Према најновијим истраживањима питање припадности Зворника, у континуитету па и „земљи“ Подриње, односно „земљи“ Усори са којом је земља Подриње била у управно територијалном смислу повезана доводи се у питање. Изгледа да је привремено у другој половини 15. века Зворник са околином припао „земљи“ Бељин која се формира у североисточној Босни. Тако се у једном угарском документу, повељи краљ Матије Корвина од 11. децембра 1464. године наводи да се тврђава Зворник налазила у „земљи“ Бељин (castrum Zwonnyk in terra Belyn).[120]

Кладањ

О Кладњу на Дрињачи, нема података из ранијег периода, и тек се 1432. године помиње као караванска станица, која се налазила на граници „земље“ Усоре и Краљеве земље, односно територије под управом босанског владара. По М. Вегу, брдо и насеље су се налазили у „земљи“ Усори, док П. Анђелић сматра да иако би могао да спада у области Треботића и Станчића, који су усорске војводе, то није сигурно јел се у првим турским пописима сврстава у „Краљеву земљу“, а не у „земљу Ковачевића“. Ипак према његовом мишљењу Кладањ спада у „земљу“ Подриње.[121] Према попису из 1469. Кладањ се називао и Кланац Шешло, а у истом попису у њему се помиње и трг Четвртковиште, који носи назив по недељном дану којим се трговало. У турском периоду на тој територији формирана је нахија Кладањ. [122]

Кличевац

Могући први помен утврде Кличевац, вероватно центра жупе Треботић, је из октобра 1410. У утврди *Klichawc*, Жигмунд је тада, у време своје кампање у Босни, издао неколико повеља.[123] Рушевине града налазе се на десној обали Зеленог Јадра, на брду око ког река чини окуку. Северно од града ишао је стари каравански пут који је спајао централну и јужну Босну са Сребреницом, а на ком је настало и насеље Бастаховине, чији назив настао од бастах – поносник.[124]

(Ј. Мргић). Према најновијем рашчитавању Н. Мићића реч је о граду Зворнику. Н. Мићић, *Средњовековни натпис из Зворника*, 25-32. За жупу Подриње видети изнад.

[120] А. Крстић, Н. Исаиловић, А. Јаковљевић, *Б(иј)ељин(а) – земља, кнештво, архиђаконат, дистрикт, нахија*, Историјски часопис 67 (2018) 13, 34, 36-37, 39-40 нап. 78.

[121] M. Vego, *Naselja,* уп. Р. Анђелић, *Studije*, 194, 200, уп. Ј. Мргић, *Северна Босна*, 17-18.

[122] Р. Анђелић, *Studije*, 194.

[123] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 103.

[124] Р. Анђелић, *Studije*, 176.

Поуздана сазнања о Кличевцу имамо тек из османских извора. У првом попису, из 1468/69. среће се под нешто другачијим називом - Кључевац, а у оном из 1485, назив би могао да се прочита као Кличевић. П. Анђелић и А. Хусић ипак облик Кличевац сматрају исправним, док су остала два последица грешке старих писара. Овај облик остао је у употреби све до савременог доба. Утврда се налазила у нахији Треботић.[125] Према мишљењу П. Анђелића, могуће је да је некада носио и име Сутјеска, сходно терену и најближем селу. Према подацима које је прикупио на терену, у тој области је постојала стара општина Суђеска, коју су чинила села: Сутјеска, Староглавице, Бектићи, Подгај, Подосоје, Жеданско, Бастаховина, Зеданско, Палеж, Кутузеро, Браковци, Липовци, Опетци.[126]

Клотијевац

О средњовековном Клотијевцу нема извора, а његове рушевине се налазе у истоименом селу, које се данас налази у општини Сребреница. Од Сребренице је удаљен око 30 км. Припадао је жупи Осат. Његови остаци налазе се на стрмој стени изнад Дрине, у близини Градског потока. У оквиру територије града налази се и средњовековна некропола.[127]

Кушлат (Кучлат)

Град и трговачка станица на путу између Сребренице и Зворника. Налазио се на стени изнад ушћа босанског Јадра у Дрињачу и припадао је жупи Подриње. Имао је подграђе Подкучлат, са царином и дубровачком колонијом. Први пут се спомиње 1345, а према подацима из 1346, у његовом подграђу Поткучлату бораве и дубровачки трговци и занатлије. Поново се помиње 1363, у поседу војводе Пурће Дабишића. Након 1396. често се спомиње у изворима. Заједно са Сребеницом долази у руке Хрвоја Вукчића Хрватинића, а са Сребреницом 1410. и у руке Жигмунда. Није познато да ли је овај град припадао Деспотовини у периоду 1411-1459, када и Сребреница. За овај град везује се и род Кучлатовића, о ком нема података сем помена Николе Кучлатовића, дворског кнеза краља Остоје 1417. У 15. веку временом опада. [128] Постоји мишљење да је Кучлат

[125] A. Husić, *Trebotić i utvrda Kličevac*, 155-170.
[126] P. Anđelić, *Studije*, 176-177.
[127] P. Anđelić, *Studije*, 191; *AL BiH* 3, 73 (I. Bojanovski).
[128] M. Vego, *Naselja*, 66; P. Anđelić, *Studije*, 185; *AL BiH 3*, br. 06.120, уп. *Кучлат*, у: Лексикон, 164 (J. Мргић).

Порфирогенитов Лесник, насељени град у Србији, о чему говори назив села у подножју овог града - Лијешањ.[129]

Перин

Перин је подигнут на левој обали Дрињаче, близу ушћа босанског Јадра у ову реку, у жупи Подриње. Године 1444, седиште је усорског војводе Тврtка Станчића. Имао је и подграђе. Пао је под турску власт 1460. године. Прво се помиње као нахија Перин, а затим је припао нахији Кушлат.[130]

Поља

Поља су се налазила између Кучлата и Зворника, помињу се 1430. у Дубровачком извору, а налазила су се на путу којим су Дубровчани ишли ка Зворнику (*Via di Poglia*). И данас се тако равница у долини реке Дрине од ушћа Дрињаче ка Зворнику назива Поља. Можда је била у питању и нека караванска станица. Налазила су се у жупи Подриње.[131]

Сапна

И поред тога што нема помена утврде или града под овим називом Анђелић претпоставља постојање таквог града, за који сматра да је име понео према речици Сапни на којој се налазио. О континуитету би говорио сама старост и словенско порекло назива Сапне, као и каснији и помен нахије Сапне. Политички центар види на месту или у близини данашње Сапне, где постоји и топоним Клиса, који говори о месту некадашње цркве.[132] У античко време овде је постојала тврђава на месту узвишења Градина, која је била активна у периоду од 4. до 6. века н.е. Није детаљно истражена. Такође сачувана је само делом некада велика средњовековна некропола на месту Загробница у Горњој Сапни, а у непосредној околини самог насеља и још неколико некропола из средњег века. Изнад Клисе, која се налази на стрмом врху изнад долине Сапне, на којој се исто

[129] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 76.
[130] Р. Анђелић, *Studije*, 196; *Перин*, у: Лексикон, 210 (Ј. Мргић); Ј. Мргић, *Северна Босна*, 125.
[131] M. Vego, *Naselja*, 94. Тако и: "di sotto Svonich per la via di Poglia". Г. Шкриванић, *Путеви*, 57 н. 240. Сличан назив јавља се и у оквиру пописа зеамета Кушлат, из 1476. године у ком се наводи и село Пољана, у његовим оквирима. Није сигурно да ли је у питању исти топоним. Е. Миљковић, *На раскршћу епоха : студија из историје српског народа под османском влашћу*, Ниш, Филозофски факултет, 2013, 167.
[132] Р. Анђелић, *Studije*, 196-197; D. Vujičić, *Hidronimi*, 166-167. Видети и изнад.

налазила средњовековна некропола били су очувани остаци малтера и грађевина. Место није истраживано.[133]

Тишница

Град Тишница, који се спомиње само у тексту уговора у Тати, из 1426, као град у Осату није убициран. Из каснијег периода познато је да је постојала средњовековна тишничка „власт“, коју помиње са селом Саребире Стефан Томашевић у својој повељи од 14. октобра 1458, великом логотету Стефану Ратковићу. Како се сматра да је у време склапања овог уговора жупа Осат обухватала обе стране Дрине, није поуздано да се Тишница налазила у „земљи“ Подриње.[134]

Шубин

Први помен Шубина је у турском попису из 1468/69, који бележи његове рушевине, које се налазе на узвишењу. Ту је данас источно и сеоце Шубин. Североисточно се налазе Мргановићи, који су данас једна омања област у близини Шубинског града, а 1476. се помињу као опустели трг у турском попису. У средњем веку су могли бити подграђе Шубина. Раније је био део жупе жупе Осат. Ту се налази и средњовековна некропола, а има мишељења на основу остатака да се ту налазила и црква. Могуће је да се по буљукбаши Скендеру зове оближње село Скендеровићи, које се исто јавља у попису 1468/9. У каснијем попису из 1711, у нахији Шубин помињу се и два села: Брађевина и Михајловина, чија имена упућују да су у питању старија насеља.[135]

Табеларни преглед територијално управне организације земље Подриње: области, жупе, и насеља (град, трг, село)[136]

[133] *AL BiH* 2, 91 (Đ. Basler), 98 (N. Miletić); D. Vidović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u okolini Zvornika*, Naše starine III, Sarajevo, 1956, 225-226; J. Omerović, M, Kahrimanović, *Očuvane nekropole stećaka u Sapni*, Baština sjeveroistočne Bosne, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe 5 (2012) 26-38.
[134] Тишница, у: *Лексикон* (Ј. Мргић, 295-296). Видети и изнад.
[135] Р. Анђелић, *Studije*, 190-191 н.70.
[136] Табеларни преглед дат је на основу података изнетих у овом поглављу, ради боље организације података.

	Жупе	Градови	Трговi	Насеља: села и засеоци
Бирач				
	жупа Кладањ	Кладањ	Четвтковиште	
	жупа Треботић	Кличевац	Јадар	Суђеска
Горњи Бирач	Бирач/Берче	Бирач	Власеница(Варош) Недјељиште	
Доњи Бирач				
Осат	дистрикт Сребеница	Сребреница[137]		
	Лудмер			
	Осат	Клотијевац Ђурђевац		Забуковица Петрича Турија
	Шубин	Шубин	Мргановићи	Брађевина? Михајловина?
жупа Подриње или Сапна	Кушлат (Кучлат)	Кушлат		Ђевање
				Поља
	Зворник	Зворник		Главичица Костирево
	Сапна или Подриње	Сапна?		
		град Перин		

[137] Подаци о насељима која припадају Сребреници, дати су посебно у поглављу *Дистрикт Сребренице*.

У касном средњем веку, и на овој територији срећемо и бројне *катуне*. Катун је локална друштвена организавија влаха, на челу са катунарем. Више катуна заједно је под контролом влашког кнеза. У касном средњем веку власима се углавном назива сточарско становништво са посебним положајем у српским државама. Оно се у годишњим циклусима кретало од летовалишта до зимовалишта и натраг. Географске одлике Подрињa су га учиниле стаништем бројних катуна, међутим, у Средњем Подрињу јављају се у првим турским пописима. [138]

Турско освајање српских земаља доводи до нове административно-управне поделе. Уместо жупа, најмање административне јединице су новоосноване нахије: Осат, Шубин, Сребреница, Лудмир, Треботићи, Бирач, Кладањ, Кушлат, Перин, Зворник и Сапна. Као што се види по њиховим називима, многе нахије се наследиле су имена из претходног периода. Ипак не поклапају се у свему са старим жупама, мада је некима средиште било значајни предосмански центар. Османски систем административне поделе, није сматрао реку Дрину обавезујућом границом, па су Зворнички санџак, као и кадилук Дрина (Фоча) обухватали територије са обе стране ове реке. Такође, границе нахија, као и кадилука није увек могуће тачно одредити, а нахије мењају границе. Такође нахије не прате у основи жупску организацију, већ су засноване на принципу турске администативне управе. Вилајет Ковач обухвата нахије: Осат, Треботићи и Бирач, а Сребреничком кадилику припадају : Шубин, Сребреница, Лудмер и Кушлат. Средње Подриње је првобитно део великог Босанског санџака. Међутим, у првом попису Смедеревског санџака, у његов састав се убрајају и неке територије бивше деспотовине у Средњем Подрињу (нахије Зворник, Сребреница, Кушлат, Шубин и Сокол). У судском погледу, вилајети Павли и Ковач су имали заједничког кадију. Средиште вилајета Ковач је био Кличевац (Кључевац). У првој половини 16. века се оснива Сребренички кадилук, одвајањем од Зворничког, обухватајући крајеве са обе обале реке Дрине.[139]

[138] *Власи*, *ЛССВ*, 86-87 (Д. Динић Кнежевић); *Катун*, *ЛССВ*, 286–287 (Д. Ковачевић Којић).

[139] Е. Миљковић, *На раскршћу епоха*, 31-35, 163; N. Hodžić, *Naselje Sućeska društveno-historijske i demografske crtice kontinuitete življenja*, Monumenta Srebrenica 5 (2016) 142-146. О односу Шубинске нахије и Осата, вид. Р. Анђелић, *Studije*, 190 н. 70. Видети и изнад под *Историјске прилике*.

V Дистрикт Сребренице

Град Сребреница се налази на висоравни Осат, у уској долини Црвене реке, десне притоке Крижевице. Црвена река, има два извора, од којих се један зове Губер, и лековит је узвор. Извиришта се налазе на масиву Кварац (1013 мнв), одакле тече на запад, где се испод тврђаве Сребрник у њу улива Чичевачка река, те лагано скреће према северу, док са другом саставницом Бијелом не формира Крижевицу, леву притоку Дрине. Црвена река данас протиче испод главне градске улице. Изнад целе ове долине се на западу уздиже Бојна (554), а на истоку обронци Кварца. Ти висови су сасвим покривени шумом, а и данас ту се могу наћи трагови рударења.[140] Град је настао је на простору богатом налазиштима руде сребра и олова,[141] а у близини два велика средњевековна пута – Дринског (*Via Drine*), који се звао ређе и Босански пут (*Via Bosne*) и Неретванског (*Via Narente*), познат и као Хумски пут (*Via Chelmi*). Први је водио преко од Дубровника кроз Требиње, Гацко, Тјентиште и Фочу, даље долином Дрине према Горажду одакле се пут назван „у све стране“ рачвао и према Сребреници у Подрињу, и према градовима у долини реке Босне, и према Чајничу и Пљевљима. Пут за Сребреницу водио од Горажда на Рогатицу, Вишеград и преко Сребренице даље ка Сремској Митровици. Други, је из Дријева и Некрања водио левом обалом Неретве до Бишћа под градом Благајем, па преко Порима, Врапча, Коњица и Иван-планине у Босну, а кроз Босну преко Високог и Сутјеске до Олова. Одатле је, опет један крак преко Врхбосне и Романије, односно из Сарајевског поља, преко Гласинца и Хан Пјеска стизао у долину Јадра источно од Власенице, и даље водио ка Сребреници, док је други долином Јадра и Дрињаче ишао поред Кучлата до Дрине, где се код Костирева или прелазило у Србију или скретало на Пољаански пут (*Via di Poglia*), који је даље левом обалом Дрине ишао ка Зворнику и Сремској Митровици.[142] Све то омогућило је Сребреници да постане и центар ове регије.

У непосредној близини Сребрнице се налазила античка Домавија, рударски и административни центар рударске области у римским провинцијама Панонији и

[140] *Topografska karta Zvornik 4-3 (Srebrenica)* (477-4-3); Г. Божовић, *По Босни и Крајини*, 75-76; *ЛССВ*, 277-281 (А. Фостиков). Слив Крижевице и Црвене реке, који се простире на територији Сребренице, састоји се сем поменутих речица и потока, и од следећих притока Црвене реке: Бијеле река, са потоком Кнежевац, као и притока Крижевице: Казани и Фојхарске реке, чије име упућује на германско порекло назива, које је вероватно понела по саским рударима. D. Vujičić, *Hidronimi*, 126-129.

[141] Видети изнад и даље.

[142] Г. Шкриванић, *Путеви*, 43-50, 53-58.

Далмацији, смештен између Саског потока и Мајданске реке, на месту данашњег села Саса (12 км од Сребренице), а чије утврђење представља Градина на Градини (како га данас зовемо). Имала је статус муниципија, од 3. века и колоније, када је на врхунцу. Територија у околини називана је *Argentaria*, по истом племенитом металу као и у потоњим временима сама Сребреница. Експлоататисало се на првом месту сребро и олово. Из римског периода потичу и остаци муниципија *Malvesiatium*, на месту данашњих Скелана, који се налазе у непосредној близини Сребренице, на самој обали Дрине, насупрот Бајине Баште.[143]

Након античког периода нема пуно извора о овој области све до 14. века. Стицајем околности, а то је нестанак свих владарских, властеоских и градских архива средњовековне Босне, најранији сачувани писани податак о постојању овог урбаног насеља потиче из 1352. године, а сачуван је у Дубровнику. У њему Сребреница се наводи као трг (*mercatus*).[144] Већ тада је развијено привредно средиште, па је морала постојати и много раније. Од 1417. Сребреница се означава као град (*civitas*). Била је у власти босанских банова и краљева до 1405. године, када је припала Хрвоју Вукчићу. Накратко је и под угарском влашћу, када је подграђе, не зна се поуздано од стране кога, страдало. Од 1411. до 1462. је пет пута под влашћу српских деспота, четири пута босанског краља и три пута османског султана, а најкасније од 1462. године почиње „турско доба“ мада османску власт повремено смењује угарска.[145]

V-1 *Управа у Сребрници*

Околина средњевековног града је од истог нераздвојна, припадала је граду и носила је име „градска земља“ или „градски метох“, и потпадала је под градску управу.[146] Од стране врховне власти граду је, у складу са својим привредним или другим значајем, додељивана већа или мања територија називана градском облашћу или градским метохом. Она је била под управом градских власти. Сељаци из околине имали

[143] С. Ферјаничић, *Дрина,* 25-27. Опис географских одлика сребреничког краја дат је у посебном одељку, а овде ће бити речи пре свега о развоју овог града у средњем веку.
[144] *ЛССВ*, 278 (А. Фостиков).
[145] М. Динић, *За историју рударства*, 54-57; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 19-20. О власти Хрвоја и касније угарској власти, вид. Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, 24-25; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 124-126.
[146] М. Благојевић, *Град и жупа – међе градског друштва*, 67-84; В. Петровић, *Градски метох*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), ур. Синиша Мишић, Београд : Филозофски факултет, Центар за историјску географију и демографију, 2015, 139.

су пре свега обавезе *градозиданија* (одржавања бедема града) и *градобљуденија* (страже). Само особе стално настањене у граду биле су обавезне на војну службу. И само градско становништво се бавило пољопривредом у својим вртовима, виноградима, воћњацима или њивама лоцираним неколико километара око свог града. Синови дубровачког трговца у Сребреници, Дабижива Латинице, наследили су терен на Црвеној реци и врт чак под Чагљем.[147]

Облик унутрашњег уређења Сребренице потиче из саског права. Временом је модификован и није се значајније разликовао у односу на друга средишта рударства у српским земљама средњег века. Чиновнички апарат није био бројан.[148] На челу су били кнез и кефалија са самоуправним телом од 12 пургара или судија - Градским већем. Међу његовим члановима је и сам кнез, а после припајања Србији у 15. веку и војвода. Надлежност овог тела је обједињавала судску, управну и извршну власт. Није познато да ли су се чланови бирали од стране грађана Сребренице или је избор био у рукама централне власти. Не знамо ни колико је дуго трајао мандат већника. Судило је најчешће у случајевима неподмирених дугова.[149]

Кнез, ненаследна функција ограниченог мандата, представник је владара у Сребрени ци. Потицао је, по правилу, из редова трговаца. Сви сребренички кнезови, осим можда једног (Миклеуш?), нама знани из средњовековних извора, били су пореклом Дубровчани. То су : Дабижив Добретинић Латиница (1403, 1417), Добрушко Латиница (1423), Мартол Дабижива Латиница (1423, 1427, 1435), Бартол Латиница (1435, 1437), Паоко Стипашиновић (сам -1441), Паоко Стипашиновић и Миклеуш (1447), Никола Радулиновић (1457) и Живан Сирчевић (1463).[150]

Војвода је током 14. века био заповедник сребреничке тврђаве. У Деспотовини постаје управник нове административно управне јединице – „власти“. Његова надлежност је проширена и на цивилну власт тако што је војвода заједно са кнезом и

[147] М. Динић, *За историју рударства*, 34, 93, 97; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 120; В. Петровић, *Градски метох*, 139-142. М. Динић се позива на Скарића, чије је мишљење да је топоним Чагаљ везан за рударство- „Чаглина, ситни комадићи руде које при првом прању вода сплави у јарак , котар, њемачки Zagel, Za- (a sa dve tačke gore) gel.” У средњем веку овај топним се среће у облику Zagal, па је ова етимологија врло вероватна. М. Динић, *За историју рударства*, 33.

[148] *ЛССВ*, 123 (Љ. Максимовић).

[149] М. Динић, *За историју рударства*, 94; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 123-124.

[150] Сребреница је 1447. године имала два кнеза у исто време. Овај изузетак, бар колико нам је познато, указује на тадашњи „економски кондоминијум“ Деспотовине и Босне. Део прихода сребреничке царине, у то време убирао је деспот Ђурађ, иако је Сребреница била у саставу Босне. М. Динић, *За историју рударства*, 92-93, 97-98; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 124-125.

другим пургарима водио управне послове и судске процесе, замењујући кефалију.[151] За разлику од кнезова, војводе су изгледа претежно били Срби. До пада под Турке, помиње се у Сребреници пет оваквих војвода: Богдан (за време деспота Стефана и првих година Ђурђа), Радич (1436-1437), Брајан (1454) и Милош (1457).[152]

И даље је нејасна институција „збора" трговаца. Он је требало да, негде 1435-36, у време сукоба са деспотом Ђурђем око царине изабере посланика за преговоре са деспотом.[153]

Као и други средњовековни рударски и трговачки центри, Сребреница је имала своју царину. Владари су је давали дубровачким трговцима у закуп, ослобађајући се царинске службе. Цариници су претежно били Дубровчани, а зарада од ње није била скромна. Први познати сребренички цариник, поменут још 1368. године, био је Лукша Бевењутић, а у средњем веку их знамо осамнаест.[154]

Дубровчани у Сребреници су били подређени и дубровачким властима, а у градовима Србије и Босне уживали су аутономни статус.[155] Бригу о њима водио је конзул који заједно са судијама, такође дубровачким грађанима, решавао интерне парнице између Дубровчана. Таквих парница документовано је на стотине. Појединац највише пута изабран за конзула је Влахо Савина Бобаљевић. Припадници рода Гучетића су то били чак 661 пут, следе Соркочевићи и Гундулићи. Дакле, ова функција није била дугог трајања – за сваку нову парницу биран је конзул. Међу пучанством конзули су били и Дабижив Латиница и Павко Стипашиновић, богати и моћни становници Сребренице. Односи са властима Босне и Деспотовине, регулисали су се званичним уговорима и повељама. Дубровчани су често поседовали читаве јаме, „млинове" и топионице, или њихове делове.[156]

Кнез Сребренице је имао свог писара. Сребреница је имала градски печат. Али, то не значи да је она имала и развијену нотарску службу.[157] „Пристави" су деловали по

[151] М. Динић, *За историју рударства*, 93;.
[152] М. Динић, *За историју рударства*, 93; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 125.
[153] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 126-127.
[154] М. Динић, *За историју рударства*, 93; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 124.
[155] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 126.
[156] М. Динић, *За историју рударства*, 97-100; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 81-89. У периоду од 1415-1460, списак конзула и судија доноси у оквиру одлука Малог већа о њиховом наименовању А. Веселиновић, вид. А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415-1460)* – документи, Београд 1997. О улози Дубровчана и њиховој активности у рударству, вид. С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници у рударству Србије*, у: Исти, *Работници, војници, духовници*, 113-134
[157] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 127-128.

наређењу "господара", најчешће пургара. Били су нека врста полиције и тамничари (хапсили су, држали дужнике у оковима). Телали су оглашавали пресуде народу.[158]

У турско време, Сребрница има свој *канун* у којем се наводи да га је прогласио војвода Ковач – *Закон војводе Ковача за Сребреницу*. То је средњевековни рударски закон који садржи и одредбе о граду. И Сасе су имале сличан закон. Можемо претпоставити да је Сребреница имала свој закон још од времена деспота Стефана, поменут 1424 године. Каквог је био облика остаје нерешено. Можда је био нешто попут новобрдског.[159] Рударски законик деспота Стефана у свом 23. члану садржи и одредбе специфичне за Ново Брдо. Говори се о „псуњу", глобама, надлежности судова, реду на тргу, мерама за тежину и дужину, обавезама продаваца, износи се цена за поједине производе, о положају католика, обавези укњижбе, праву и обавезама градских становника. Војводи и кулском војводи дато је право убирања *псуња* од стоке, а *вински псуњ* су делили војвода, кнез и пургари.[160]

VI-2 *Структура града и градски објекти*

Утврду овог града - Сребреник први помиње Константин Филозоф 1425. године, као утврђење са једном кулом. Дакле, изграђена је после трга и цивилног насеља, са улогом да брани богати рудник и насеље.[161]

Сребреница је једини средњевековни град у српским земљама са канализацијом, за сада познат у литератури. Сребреница је, при фрањевачком самостану, близу млина, имала свој лепрозориј, где су затварани губавци. Имала је и зграду царинарнице.[162] Од привредних објеката у изворима се наводи кланица.[163] Градске већнице није било. Кнез је делио правду у својој кући.[164] Пронађена је једна депонија средњевековне муниције (Лубардишта) са стотину камених ђулади.[165] Судећи да се у Сребреници и ископавала руда и прерађивала, а ковао се новац, постојала је ковница, као и бројна рударска

[158] М. Динић, *За историју рударства*, 94.
[159] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 128-129.
[160] В. Петровић, *Градски метох*, 144-145. Псуњ је дажбина од стоке и вина продаваних на тргу и износила је двадесетину цене (5%) и могла је бити и натурална и новчана. *ЛССВ*, 794 (С. Мишић, А. Веселиновић).
[161] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 112-114.
[162] М. Динић, *За историју рударства*, 96; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 120-121.
[163] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 117.
[164] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 127.
[165] *AL BiH* 3, 74.

постројења. Бројне топионице у урбаном подручију Сребренице су значајно погоршавале здравствено стање њених житеља.[166]

У Сребреници се већ седамдесетих година 14. века налазио фрањевачки манастир Свете Марије, чији су остаци и данас видљиви. Смештен је у крају Клиса, у чијем називу је очувана успомена, од лат. ecclesia, близу старог Сребреника. Био је средиште сребреничке католичке заједнице. Имао је велику библиотеку. У граду су биле још две цркве. Црква Светог Николе је вероватно у темељима Бијеле или Хаџи-Скендерове џамије. Може се предпоставити да у време власти српских деспота овде постоји бар једна православна црква. Поред повремених помена православних попова или поповица, као и митрополита, на то указује још података. Тако се 1415. помиње *сребренички митрополит*, који столује у деспотовој Сребреници у Подрињу, што говори у прилог постојању већег броја православног становништва, ради чега се и оснива епархија. Такође, обраћајући се деспоту Стефану, 1427, Дубровчани тврде да су се они трговци, које је деспот сурово кажњавао, склањали у Сребреници у његове цркве. Затим се у Сребреници 1428. помиње и Филип, слуга митрополита, 1434. поп Божичко, 1442. попадија Љубисава. На основу жалбе фра Ивана Капистрана, викара фрањевачког реда у Босни, 1455, у којој се помиње поново митрополит, сматра се да је ова православна митрополија опстала све до 1459, односно пада Босне под османску власт.[167]

Градско становништвио, међу њима и Дубровчани, сахрањивали су се у самој Сребреници. Католици нарочито у свом манастиру, а када је у истом понестало места, јављају се двојни гробови, чак и трговина гробовима.[168] Међу средњевековним гробљима у околини Сребренице су и они у: Бабајићима (95 сачуваних надгробника, неки су са украсима) и Башча, Фојхар (32 сачуваних).[169]

Властела и трговци су становали на истакнутијим местима у граду, попут трга и Трговачке улице (*Via de merchado*), што ка њему води. Могли су имати и више од једне куће, а поједине су имале спрат. Трговци су куће користили и као магацине, а могли су

[166] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 28.
[167] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 192-193; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 139-150; J. Kujunždić, *Srednjovjekovne crkve u Srebrenici*, Monumenta Srebrenica 2 (2013) 87-98. Фототипски прештампано из: Добри пастир,год. XVII–XVIII, Сарајево, 1968.
[168] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 147-148
[169] *AL BiH* 3, 97.

у њима имати и локале.[170] Будући да су сребреничке куће, као и другде у Европи, грађене углавном од дрвета, страдале су у повременим пожарима.[171]

Назив сребреничких урбаних насеља, од југа ка северу - Кнежевац, Виноградиште, Црквиште, Панађуриште и Млиниште, описују какву улогу су те локације имале у управном и привредном животу града на Црвеној реци.[172] По ставу П. Анђелића дистрикт Сребренице је обухватао само слив Крижевице и подручје села Саса. Анђелић у граду Шубину, чије остатке и данас знају као „Шубин град“, види средиште издвојеног касносредњовековног градског дистрикта. На то га упућује постојање истоимене османске нахије, као и околни топоними и археолошка налазишта што сведоче о значају Шубина у прошлости.[173] Међутим како је изнад и поменуто нахије се не могу поистоветити са средњовековним жупама. Шубин је удаљен свега око 12 км од Сребренице, тако да није могао да има свој дистрикт.

Још нека места у околини Сребренице „о којима је остало помена“ су: Грабовица, Милошевић, Прапратна, Боратове, Jelasse, Jeligne, Pleoponiza, Poredusse, Cherenza, Buzan. По Динићу, осим Грабовице (близу Дрине, код Шубина), Cherenza (Хранча, близу Пећишта), сва остала места нису убицирана. Засеоци у Осату: Пуртићи, Парабучје и Крнић се изгледа зову по породицама поменутим у тужби против Драгише Дињичића: Purti, Chernich и Parabutich.[174] Љупсково је било насељено богумилима према подацима из дубровачких извора које је објавио М. Динић.[175]

Успон Сребренице посредно је уназадио друге центре трговине и рударства, попут Кучлата, привукавши њихове житеље. Постала је значајан трговачки центар, у којем су се насељавали и трговци из Дубровника. Они су закупљивали сребреничку царину, што им је било врло исплативо. Положај Дубровчана од припајања града и области српској Деспотовини је нешто отежан, на шта су се више пута жалили. Она добија своју аутономију, привлачи рударе, трговце, занатлије као и властелу, која ће се борити за власт над њом. У Сребреници су се сретали трговци из околних средишта (Крупња, Саса, Подчагља, Ваљева итд), као и оних даљих (Рудника, приморских градова

[170] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 118.
[171] М. Динић, *За историју рударства*, 96; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 118-119.
[172] A. Đozić, R. Djedović, *Musala, Varoš i Ciganluk u gradu Srebrenici krajem 19. stoljeća*, Monumenta Srebrenica 5 (2016) 59-81; A. Đozić, R. Djedović, *Panađurište, Baratova i Soločuša u Srebrenici krajem 19. stoljeća*, Monumenta Srebrenica 6 (2017) 59-84.
[173] P. Anđelić, *Studije*, 190.
[174] М. Динић, *За историју рударства*, 34. У близини Сребренице и топоним Пећишта (Pegisctha) подсећа на рударење. М. Динић, *За историју рударства*, 33.
[175] М. Динић, *За историју рударства*, 34.

и Италије). У граду је осим домаћих становника било и Барана, Которана, Корчулана, Арбанаса, један Чех. Турци се јављају у Сребрници још пре 1435. године.[176] Дубровачке власти су примале угледне Сребреничане у своје грађанство. Године 1391. постали су дубровачки грађани Новак Вукојевић и Хреља Хрватовић.[177]

[176] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 95. О положају и тешкоћама Дубровчана у време када се Сребреница налазила у Деспотовини, видети: М. Динић, *За историју рударства*, 62-70, 100.
[177] М. Динић, *За историју рударства*, 93.

VI Црквена организација

На локалитету Црквине у делу Средњег Подрињa са десне обале Дрине пронађени су остаци Јупитеровог храма из периода римске власти. Хришћанство је било присутно на Западном Балкану и у римско доба, али су сеобе у раном средњем веку довеле до његовог замирања. Остаци касноантичке цркве и гробнице пронађени су у околини Бајине Баште, као и на локалитету Црквица, у насељу Староглавица, код Зворника.[178] Индикативан је назив оближњег узвишења Видово брдо, који говори о континуитету овог култног места.[179] Многа древна црквишта обнављали су нови нараштаји ктитора и верника. У 9. веку српски владарски род захватио је први озбиљнији талас христијанизације. Осим обнове старих црквених средишта, у прилог томе говори и подизање нових цркви од стране владарског и властеоског рода, као и појава хришћанских имена. У то време десило се и ширење утицаја ученика Ћирила и Методија вероватно преко Бугарске, и потпадање српских територија под власт Цариградске патријашије. Ипак, народ је кроз векове, очувао многе претхришћанске обичаје и веровања, од којих је неке српска православна црква и прихватила, и дала им хришћанско тумачење.[180]

Током касног средњег века, на територији бановине и краљевине Босне посведочене су три верске конфесије: православна, римокатоличка и црква Босанска. Римокатолички верници су, осим свештенства, претежно: Дубровчани, Саси, и други „странци“ по свом пореклу. Остале две су заступљене међу локалним српским становништвом. За разлику од Горњег, где нема много напретка у утврђивању граница тамошњих епархија српске цркве у средњем веку, о мрежи црквене организације

[178] *Topografska karta Zvornik* (Rupovo brdo: 477-3-4) 1: 25000; Љ. Мандић, *Античка налазишта и налази у Бајиној Башти и околини*, у Културно-историјско наслеђе Сребренице - Културно-историјско наслеђе Сребренице кроз вијекове. Зборник радова са научног симпозијума 26. октобар 2011. године, ур. О. Додић, Ј.У. "Археолошки музеј Римски Муниципиум" Скелани Сребреница, Сребреница 2012, 116-117; N. Hodžić, *Naselje Sućeska*, 137.

[179] Видова гора, Видова брда, Видова глава.., топоним који се сређе више пута на топографским картама Подрињa, може се довести у везу са словенским богом Световидом. У питању су главе које доминирају околином што одговара посматрању страна света, а само божанство, према опису из средњевековних текстова и изгледу сачуваних идола, има четири лица која гледају у четири стране. С. Петровић, *Српска митологија*, Београд, 1997, 93-99. Вероватно да касније долази до стапања овог култа са култом Св. Вида. М. Марковић, *Култ светог Вита (Вида) код Срба у средњем веку*, Зограф 31 (2006-2007) 35-50.

[180] Први помени покрштавања везани су за време досељавања и цара Ираклије, а нов талас за период 9. века. ИСН I, 230-235 (В.Ј. Ђурић); С. Мишић, *Студије*, 93-96; П. Коматина, *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I*, Београд : Византолошки институт САНУ, 2014, 274-275; И. Коматина, Црква и држава у српским земљама : од XI до XIII века, Београд 2016, 45-70.

Средњем Подрињу, може се по нешто закључити на основу појединих писаних извора и археолошких остатака.[181]

VI-1 Католичка црквена организација

Католичка организација у Босни била је највећим делом присутна кроз фрањевачко деловање, и њихове манастире и цркве. Према подацима из 14. века, и касније, у Северној Босни, то су били: Зворник, Теочак, Бијељина, Корај, Скакава, Бистрица, Модрича, Тешање и Горње и Доње Соли. Такође колоније католика трговаца (Дубровчани, Которани..), налазе се најчешће уз руднике. Таква је постојала и у Сребреници. У римокатоличку паству 13. века свакако спадају Саси, чији је долазак, утицао на ширење католичанства. Изгледа су римокатолички верски објекти изграђени и у Сасама, Тегарама и Михаљевићима.[182]

На основу сачуваних историјских извора, прича о римској цркви на територији средњовековне државе Босне, може почети у време босанског бана Матије Нинослава (пре 1233-око 1250), првог босанског владара за ког знамо да се изјашњавао као римокатолик. Извори сматрају римокатоликом и његовог усорског кнеза Сибислава, али и да је кнез једно време био скренуо у јерес, из које се вратио 1245. године. Матија Нинослав је покушао увођење хијерархије римске цркве у Босни, у чему није имао много успеха, јер није могао натерати своју властелу да му уступи делове поседа. Папе су се надале угарској помоћи у борби против "јеретика" у Босни, а Угарска је користила ту борбу као изговор за ширење свога утицаја у малој суседној земљи. О „Босанској бискупији" сазнајемо из повеље угарског краља Беле IV, којом јој потврђује поседе дароване од бана Матије Нинослава у Усори.[183]

Организација римске цркве у Босни се нагло развија у 14. веку, појавом фрањевачког реда, што прати и исцрпнија изворна грађа, укључујући и пописе кустодија босанске викарије и њених манастира и цркава. Босанска викарија је основана 1339. Њен центар је вероватно била црква Светог Николе у Милима, данашњим Арнаутовићима. У Сребреници на месту данашње Бијеле или Хаџи-Скендерове џамије, у чијим темељима су константовани остаци средњовековне цркве, изгледа се налазила католичка црква

[181] С. Мишић, *Студије,* 45-46; М. Благојевић, *Захумско-херцеговачка епископија и митрополија : од оснивања до краја XIX века*, Београд, 2009, 44-53.
[182] J. Kujunždić, *Srednjovjekovne crkve u Srebrenici,* 95; С. Мишић, *Студије,* 35-49. Видети поглавље *Дистрикт Сребренице*.
[183] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 55-58.

Светог Николе. Њена градња се помиње 1394. године.[184] У 14.веку цвета трговина што доводи бројне трговце, највише Дубровчане, у Сребреницу и у друге босанске центре. Већ 1376. године наводи се у Сребреници римокатолички капелан, а фрањевци 1387. имају манастир св. Марије у том граду. Познати су манастири у околини: у Црнчи, Зворнику (са црквом св. Марије) и црква св. Николе у Чагљу. Сребреничка црква Свете Марије има баштину у Баратову, селу у околини, 1548. године. [185]

VI-2 Православна црквена организација

Прве ретке податке о православној организацији у области Подриња имамо из времена „сремског" краља Стефана Драгутина. Држећи под својом влашћу Усору и Соли на северу Босне, Драгутин је радио на превођењу у православље тамошњих житеља богумилске вероисповести. Данило II наводи да је он „многе јеретике од босанске земље" преобратио. У тој борби против босанских „јеретика" Драгутин је сарађивао и са папом Николом IV и фрањевачким редом.[186] Такође из времена Драгутина је и податак о „босанском епископу Василију", али није поуздано да је он и био и православни епископ за Босну.[187]

Времену Драгутина приписани су и многи манстири у тој области, попут манастира Папраће.[188] Г. Божовић је примећивао архитектонску сличност манастира Папраћа и Ариље, задужбине Драгутина. Међутим, сматра се да је због сличности са манастиром Ресавом (Манасијом) настао између 1418. и 1513/18. године.[189]

У Средњем Подрињу, у десном приобаљу Дрине у Потарју, налази се, често страдали, манастир Рача, који је према српским летописима задужбина краља

[184] J. Kujunždić, *Srednjovjekovne crkve u Srebrenici*, 93-95.
[185] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 139-140; J. Kujunždić, *Srednjovjekovne crkve u Srebrenici*, 90-92; M. Vego, *Naselja*, 108.
[186] J. Мргић, *Северна Босна*, 61.
[187] J. Мргић, *Северна Босна*, 191; А. Фостиков, Н. Исаиловић, *Уговор о зарукама Владислава Немањића и Констанце Морозини*, Венеција, 24.август 1293, Мешовита грађа-Miscellanea 39 (2018) 33-35.
[188] Нова археолошка истраживања која имају за циљ да открију време настанка манастира, који је обновљен у 16. веку, показују да се у оквиру овог манастира налазе и старији средњовековни гробови. *Завршена прва фаза археолошких истраживања у манастиру Папраћа*, Глас Српске 02.11.2021: https://www.glassrpske.com/cir/drustvo/panorama/zavrsena-prva-faza-arheoloskih-istrazivanja-u-manastiru-papraca/383868
[189] Г. Божовић, *По Босни и Крајини*, 48-49, уп. J. Мргић, *Северна Босна*, 193. О манастиру Св. Ахилија у Ариљу: М. Чанак Медић, *Из историје Ариља*, Саопштења 14 (1982) 25–50.

Драгутина. Он ће своју главну улогу одиграти у османском периоду када је био острво писмености на српском језику.[190]

Након краља Драгутина, података скоро да нема све до 1415. године. Једини помен прилика је писмо папе Гргура XI, од 3. фебруара 1373, у ком каже да „у крајевима Босне“, што би се односило и на област Сребренице, живе све „шизматици и јеретици“, што говори и постојању православног становништва.[191] Те, 1415. године помиње се *сребренички митрополит*, који столује у деспотовој Сребреници у Подрињу, што говори у прилог постојању већег броја православног становништва, ради чега се и оснива епархија. Сматра се да је након преузимања Сребренице, деспот саградио у њој православну цркву око 1413, на месту данашње цркве Светог Михаила на градском сребреничком гробљу. Такође, 1427, обраћајући се деспоту Стефану, поводом страдања њихових суграђана током гушења побуне среброделаца, Дубровчани тврде да се они трговци и њихови грађани, које је деспот сурово кажњавао, склањају у Сребреници „у варош и у ваше цркве“, што показује да је у граду било и више православних храмова. По предању и у тврђави Сребрник се налазила православна црква.[192]

На основу те жалбе дубровачке владе деспоту и „другима“, међу којима и митрополиту, као и војводи Богдану, и каснијих помена, закључује се да западно од Дрине, у доба власти српских деспоттта, постоји српска православна митрополија са седиштем у Сребреници. Име митрополита је изостављено. Такође у Сребреници 1428. године помиње се Филип, слуга митрополита, затим 1434. поп Божичко, 1442. попадија Љубисава. Поп Радивој се помиње у попису из 1533. године.[193]

Иван Капистрански, викар фрањевачког реда у Босни, се 1455. године жалио папи што „шизматични Рашани“ („Rascianos“) и „митрополит рашки“, спречавају превођење „јеретика“ (богумила) у „римску веру“. На основу ове жалбе фра Ивана Капистрана, у

[190] Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 57, 138; А. Лома, *Топономастичка шетња*, 32, уп. С. Јаковљевић, *Литургичко-историјска анализа утицаја Архијерејских чиновника (НБС 640, Деч 135, МСПЦ Орг 3-II-2, ПБ21, Савина 7) и Литургијара (МСПЦ Орг 121, Музеј Румјанцова 401) рачанских скриптора на развој литургијског поретка Српске Цркве XVII и прве половине XVIII века*, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Београд 2018 (докторска дисертација у рукопису), 32-35, са изворима и старијом литературом.

[191] Назив шизматици користи се за православно становништво. Ј. Мргић, *Доњи Краји*, 134, 142.

[192] М. Динић, *За историју рударства*, 60-61; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 192-193; Ж. Теофиловић, *Сребреница у вријеме српских деспота*, Сребреница у вријеме српских деспота, у: *Културно-историјско наслеђе Сребренице*, 166, 170-172.

[193] М. Динић, *За историју рударства*, 63; М. Филиповић, *Почеци и прошлост Зворничке епархије*, 53; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 191-192.

којој се помиње поново митрополит, сматра се да је ова православна митрополија са седиштем у Сребреници опстала све до 1459, односно пада Босне под османску власт.[194]

Када је, по турском освајању, Зворник постао центар санџака, може се претпоставити да је постао седиште епископа Зворничке (од тада) епархије. Прво је могуће столовао у неком манастиру у близини ужег градског подручја, али је до 17. века прешао у сам Зворник.[195] У Зворнику су 1476. пописани: Степан (син попа), Манош „калојар“ и Степан дијак. Помен овог калуђера слути на преписивачку делатност у неком верском средишту Зворничког краја. Оно је могло бити у Тавни, Папрађи, или можда на десној обали Дрине, у Троноши.[196]

У Сумарном попису Санџака Босне из 1468 /1469. године, наводе се само манастир Милешева и Ђурђева црква код Горажда. У турским пописима, православне цркве срећемо од 16. века у Босни.[197]

VI-3 Босанска црква

Богумилство је настало прожимањем персијског дуализма и хришћанства. Сродно је западном патаренству, а његови корени су на истоку. За владавине Стефана Немање одржан је сабор код старе Петрове цркве у Расу, 1176, на ком је богумилство богумилство осуђено као јерес, након чега је дошло до прогона његових присталица, чији део налази уточиште код бана Кулина. где је у Босни опстало још дуго, и поред католичког или православног изјашњавања босанских владара. У Средњем Подрињу, о бројности богумила и њиховој „цркви Босанској“, сведоче извори. Дубровачки трговци су често свраћали у њихова коначишта, нарочито у Љупскову и Ликодри. Љупсково је било у поседу Дињичића, а један од посланика војводе Петра Дињичића у Дубровнику био је Радоња крстјанин.[198]

[194] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 192-193. Миленко С. Филиповић је такође у овоме помену српског митрополита видео доказ о постојању православне митрополије, раније епископије, на тлу источне Босне, претпостављајући да је њено седиште било Сребреница. М. Филиповић, *Почеци и прошлост Зворничке епархије,* Богословље: орган Православног богословског факултета у Београду Год. 8 (23), св. 1-2 (1964) 53-54.
[195] М. Филиповић, *Почеци и прошлост Зворничке епархије*, 61-63.
[196] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 192-193.
[197] Ж. Теофиловић, *Сребреница у вријеме српских деспота*, 170-172. Видети ниже о новим црквама.
[198] М. Динић, *За историју рударства*, 34-35; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 200; Р. Павловић, *Сребреница у средњем вијеку*, у: Културно-историјско наслеђе Сребренице, 198.

VI-4 Турско освајање и исламизација

Турско освајање доводи до смањења броја католичких црквених објеката и свештенства у Босни. Неке су срушене или претворене у џамије, неке су напуштене, пошто се католичко становништво повлачиило према територијама под угарским краљем, а са њима и католичко свештенство. Тако су 1538. године, напустили Св. Марију у Сребреници и прешли у Горњу Тузлу, а затим и око 3км даље од Доње, пошто се Тузла развија у муслиманску касабу, а 1600. сем католичког свештенства у Тузли у околини Зворника нема католичких кућа нити цркви. Фрањевци су се често жалили јер су османске власти православним епископијама бератом давале право да им узимају порез и држава им је излазила у сусрет укидајући ту дажбину појединим братствима.[199] Године 1514. дели се на фрањевачка викарија Bosna, на Босну Сребрену (Bosna argentina) у коју спада Сребреница са околином, а која је и понела име по самој Сребреници и која је обухватала све фрањевачке манастире под османском влашћу, и на као Босну Хрватска (Bosna Croatia). Прва је викарија унапређена у статус провинције 1517. године.[200]

Османске власти су, у великом броју случајева, допуштале обнову хришћанских богомоља и изградњу нових, са, пре свега, прихватљивим образложењем. Била је дозвољена обнова старих цркава и манастира, мада има и новоизграђених.[201] Тако се као нов јавља и фрањевачки манастир јавља код Модриче – Св. Илија. [202]

Као и у случају католичких, граде се и нове или обнављају старе православне цркве. Тако је пре 1578, подигнут манастир Ломница, недалеко од Папраће, пре 1533. црква у селу Средњи Локањ – Рудине у нахији Теочак, позната као Црква Грабова у попису из 1548. Пре 1758. подигнут је и манастир Тавна, у селу Тамној, који постаје центар Зворничке епархије. У попису из 1604, помињу се и друге православне цркве. Ту је набројано 17 светилишта, од којих су нека и убицирана.[203]

Од освајања Босне до 16. века, дешавала се почетна фаза исламизације. У ислам је прешао део наследника властеле, због унапређења друштеног и социјалног статуса. прелазили су ратни заробљеници, да би се лакше ослободили, и раја због бољег

[199] J. Мргић, *Северна Босна*, 189-192. Податке о богумилству у Северној Босни дају и подаци о робињама. J. Мргић, *Северна Босна*, 200.
[200] J. Kujunždić, *Srednjovjekovne crkve u Srebrenici*, 90; J. Мргић, *Северна Босна*, 190.
[201] B. Nilević, *Iz historijske geografije Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini : 1463-1557. godine*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke 13-14, Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 1987, 209-217.
[202] J. Мргић, *Северна Босна*, 192.
[203] J. Мргић, *Северна Босна*, 195-196.

економског положаја. Ширењу исламизације помогао је недостатак јаких црквених организација и парохијског свештенства.[204]

[204] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 201-202.

VII Насеља и становништво

Проучавање насеља и становништва доноси увид и у демографску слику поједине географске области у историји, те и у средњем веку. Такође, проучавање насеља даје увид у њихову мрежу, типологију, разуђеност, коришћење географског простора. Средњовековна насеља како је изнад споменуто могла су се поделити на град, трг и село. Након османских освајања, терминологија утврђења је промењена у хисар, кала и паланка, а насеља су преименована у шехир, касабу и пазар - варош. Градовима је одговарао шехир, који је имао тврђаву са посадом, џамију, чаршију и махале. Тргу као отвореном насељу одговарала би касаба, која има чаршију, џемат муслимана и хришћана и базар. Селу, са засеоцима и селиштима (опустелим селима), одговарала су села са махалама, мезрама (селишта). Урбанизација у ранг касабе долазила је одлукама султана и порте. Кадије су такође могле да се обрате Порти са молбом да се насеље уздигне у ранг касабе.[205]

За приказивање демографске слике географских области у средњем веку зато је веома важно је и проучавање сеоских насеља. Села су била насеља са мањим или већим бројем кућа, која су се ширила зависно од конфигурације тла. Заселак су чиниле куће груписане у оквиру атара села. Средњовековна сеоска насеља великим делом су се, разумљиво, налазила у близини извора или уз текућу воду. У средњем веку, села су имала право да користе путеве, пашњаке, зимовалишта, млинове, планинске пролазе, а пијаћа вода и појила за стоку била су заједничка. Сељани су били дужни да чувају путеве, а по потреби и оближње манастире. У Душановом Законику постојале су одредбе о колективној одгоорности села у слачају крађа и разбојништава.[206]

Подаци из владарских повеља, који су драгоцени за изучавање средњевековних насеља на пример за област Полимља, за Сребреницу са околином углавном недостају, стога се користимо највећим делом доступним подацима из турских дефтера. Турски продори у српске земље током 14. и почетком 15. века , нису условила велика померања становништва на овим простоима. Претпоставлља се да су Турци са новим освајањима задржавали, у погледу пописа и тероторијалне организације бар у почетку, затечено

[205] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 217. Видети и изнад стр. 28-29. О селу и селишту видети детаљније и: С. Мишић, *Српско село у средњем веку*, Београд 2019, 49-54.
[206] М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 63 н. 256; С. Мишић, *Српско село у средњем веку*, passim.

стање. Зато велики значај у погледу проучавања насеља имају рани турски пописни (катастарски) дефтери. Њима су обухваћена све врсте насеља. Постоје две врсте пописних дефтера: детаљни и сумарни. Детаљни дефтери су опширни, поименични пописи у којима су садржана имена свих носилаца домаћинстава и у коме су пописани и изнети сви извори феудалних прихода пописане области. Сумарни или збирни пописи бележе име насеља и број кућа у њему, као и расподела феудалних прихода на хасове, зиамете и тимаре.[207]

Пописи су имали фискални циљ - да се прикупе порези, па су стога турске власти биле заинтересоване да се обухвати и попише што већи број носилаца пореских обавеза. Тако нам пружају могућност за процену тадашњег броја становника по насељима, на основу броја пописаних кућа, затим неожењених, удовица, као и на основу броја муслимана. Неке структуре становништва нису били унети у попише, као појединци са посебним статусом и обавезама, попут дербенџија и соколара. Муслиманско становништво је било ослобођено највећег дела пореза, тако да муслиманска популација није у целини пописана. У оквиру домаћинстава обухваћени су брачни парови или мушкарци као и удовице, малолетна деца, неудате девојке и старији чланови породице. Неожењени мушкарци су посебно пописивани. Што се тиче величине домаћинстава у средњем веку, мишљења су била да је било од три до седам чланова, а углавном се рачунало на 4 до 5 чланова домаћинстава. Према проучавању С. Мишића методолошки је оправдано да просечна величина породице на чијем је челу мушкарац има 5 чланова, а просечна величина породице на чијем је челу удовица има 2,5 члана. Неожењени мушкарци се рачунају као један члан. Домаћини су на рачун испенце плаћали 25 акчи годишње док су удовице плаћале 6 акчи и биле су ослобођене других пореза. Број удовица је јако мали у пописима, тако да се сматра да су врло често ступале у други брак.[208]

Турским освајањима, земља је постала власништво султана. Поседи су били сврстани у хасове, зиамете и тимаре. Уживаоци хасова били су султан, везири, беглербегови, санџак бегови, дефердари и нишанџије. Приход од хаса износио је преко 100.000 акчи годишње (приходи од зиамета од 20-100.000 акчи, а тимара до 20.000 акчи годишње). Уживање тимара било је везано за војну службу, безбедност и надзор над

[207] Е. Миљковић-Бојанић, *О значају османских пописних књига*, 123-137; Е. Миљковић, *Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију*, 363-373.
[208] С. Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, Милешевски записи 6 (2005) 70-76; М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 86.

становништвом. У пракси су у састав тимара улазила и међусобно одвојена села. Многи тимарници носили су назив краја из кога потичу (Босна, Искендер, Видин). Значајно место је заузимала баштина, нарочито сеоска баштина, те су у дефтерима обично били пописани чифлуци, селишта (мезре), ливаде, воћњаци.[209]

У овом раду за проучавање насеља и становништва Сребренице и околине, користили смо материјал из два прва пописа Зворничког санџака (1519. и 1533. године) која је приредио А. Ханџић.[210] Ради бољег прегледа материјал је табеларно приказан, узимајући у обзир следеће целине: Сребреницу са околином, Зворник, нахије Кушлат, Шубин, Будимир и Сапна. У табелама се налазе следећи подаци: име насеља, убикација, број кућа (муслиманских и хришћанских где те податке имамо), број баштина, број неожењених, укупан прорачунат број становника насеља и укупан приход од пореза наведен посебно за оба пописа, за насеља где подаци постоје. У табелама су паралелно назначена и главна археолошка налазишта у околини побројаних насеља дата према Археолошком лексикону БиХ. Углавном су у питању некрополе, које сведоче о насељености овога подручја у средњем веку.[211]

За разлику од поменутих коришћених пописа, треба истаћи да се у оквиру *Првог пописа санџака Босна 1468/69*, набрајају и села која припадају нахији Осат, значи да је Осат посматран као јединствена целина у том периоду. Међутим, у поменута *Прва два пописа Зворничког санџака* из 1519. и 1533. године, која су нама послужуила као писани извор за проучавање насеља Сребренице и околине, не фигурира више нахија Осат као целина, већ је очигледно она у међувремену подељена на делове који јој припадају, односно нахије Будимир, Шубин и Сребреницу. Једина села која се поклапају из списка за Осат, са нашим списковима тј табелама села су: Пећишта, Суха, мезра Чалица и Брезовица.[212]

---

[209] М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 89.
[210] А. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Sarajevo, 1986.
[211] *AL BiH* 2, 3.
[212] А. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosne iz 1468/69*, Mostar, 2008. У том попису у нахији Осат се јављају: Сливича, Белкова, Санино пола, Перудћица, Црни врх, Пећишта, Згоња, Горња Јадра, Долња Јадра или Јасенова, Далогост, Четврдковиште (трг Четрвтковиште), Тарева, Шекојевић, Тохол, Пани, Вученић, Малочић, Бордил, Холовча, Рујић, Брлошта, Говорухина (Грожухина), Пријановић, Сухај, Чврјенча, Далегост, Сутиска, мезра Девировина, мезра Ћелица, мезра Кутизјер, мезра Жадабска, село Добрак, Брезовица, Карима, Лесковик, Бобетица, Запоћица (Перудћица), Седач, Одрат, Клокотовца (део Перудћице), Прошевић, Ђурђевац, Вићебил, Придворица (Осатница), Прђевица, Брезовица, Одрат, Топлица. А. Aličić, *Isto*, 43-44, 52, 163-167. О овим селима која се јављају у оба пописа видети ниже, а о нахији Осат и изнад.

VII-1 Нахија Будимир[213]

Нахија Будимир	Убикација	Бр. кућа муслим./ хришћанске	Бр. баштина/ бр. неожењених	Приход у акчама	Бр. стан.	AL BIH 3
Глогова	Глогова код Братунца	23	7/5	3831/ 3060	118	*16.96 , 29 стећака *16.39 гробље. и црквина
Јежершница	Језештица код Братунца	4	3/2	695/ 1055	22	
Јанчићи/Бичићи				620		
Бичево	Бијечево	5	4/1	942	21	*16.288 ср. век. гробље
Бакићи	Брана Бачић	1+18	1/4	2066/ 2050	99	*16.56 47 стећака
Братина	Братунац	15	3/3	2679/ 1659	78	
Шебићи		1	0/1	922/200	5	
Црљенци			6/0	1518/ 600		
Шимуна/ Симеуна		4	5/1	1552/ 895	21	
Красановићи	Красановићи	14	7/2	2065/ 1465	62	*16.119 20 стећака
Крижевићи	Крижевићи	8	1/1	395/265	65	*16.87 29 стећака
Сопотник			2/0	141/141		
Љубехнићи		1+4	1/0	1400/595	20	
Осамско			3/0	420/229		
Хранча	Хранча код Братунца	5	5/1	1637/ 1000	26	
Тушња	Тушањ	2+18	5/3	3267/ 2567	103	
Урковићи	Урковићи	10	6/5	1950	55	*16.94 70 стећака

[213] A. Handžić, *Dva prva popisa*, 25-27, 81-82, 84.

Бачорићi	Брана Бачић,изм Урковића и Ченовића	1+14		1157	77	
Слапашница	Слапашница	13	2/2	1358/ 442	67	
Зелиње	Зелиње	3+35	6/4	4299/ 5212	194	
Ченовићи		3	1/1	1081/ 385	16	
Биљуница, пристојба за паљење угља, руд.села	Биљача			350/350		*16.142 25 стећ.
Мратинце, руд. село	Мратинци, источно од Н. Касабе	1+20	8/5	416/ 2055	110	*16.59 8 стећака
Хлаповићи	Липеновић			520		*16.154 100 стећака
Ђевање код Звор.рудника	Ђевање на Дрини	3+20	6/4	728/ 2288	119	

У нахији Будимир, која се налазила између Јадра, Дрињаче и Дрине, пописана су 24 насеља, од којих је 15 убицирано. Оквирни пописани број становника ове нахије износио је 1519. године око 1374. Одмах се примећује да су села Биљуница и Мратинци пописани као рударска, са назначеним рударским пристојбама за прављење угља. У оквиру ове нахије пописано је село Ђевање на Дрини, у близини зворничког рудника сребра и олова. Ово насеље се помиње као Diuagne још 1417. године. Заједно са Костиревом, где је био прелаз преко Дрине, ту се наплаћивала пролазна царина. Примећује се пораст прихода од пореза између 1519. и 1533. године. И у овој области види се континуитет са многобројним археолошким локалитетима из антике и средњег века: средњовековне некрополе, стећци код Глогове, Бијечева, Бачића, Красановића, Биљача и Мратинци, као и Липеновић- средњовековно гробље са 100 стећака.[214]

VII-2 Нахија Зворник[215]

Нахија Зворник	Убикација	Бр. кућа муслим.	Бр. баштина/	Приход у акчама	Бр. стан.	AL BIH 2

[214] О Ђевању видети и изнад.
[215] A. Handžić, *Dva prva popisa*, 23, 37, 99-100, 164-165, 169-170.

		/хришћанске	бр. неожењених			
Зворник хасови цара				37 847		
Џемат муслимана	Зворник	68			340	
Џемат хришћана муселема, служе у твђави		2+74	0/6		386	
Џемат хришћ, станују у Зв. Главичица		2	1	По кући 50	11	
Џемат хришћ.станују у тврђави		8	4/4	По кући 50	44	
Џемат хришћ са стране		24	1/0		120	
Џемат мартолоса, топџија, оклобџија					51	
Џемат синова мартолоса		6			30	
Хас санџак бега Зворник						
Џемат хришћана села Дубрава, Крижевић, Главичица				Ук приход 26.666		
Церник		18+27	7/5		230	
Читлук кнеза Рохача. Слатина				400		
Главичица	Главичица на левој обали Дрине	2+23	3/8	3000	133	*06.62 ср. век. гробље
Трбосиље		9+25	4/5	2748	125	
Јасеница	Јасеница, на реци	1+8	8/2	1134	47	*06.89 10 стећака
Вашно блато/Шепак	Доњи Шепак	10+31	6/5	3349	210	*06.123 римска градина
Рочевић	Јужно од Главичице	1+2	0/5	988	20	
Ново Село	Јужно од Зворника	4+1	6/0	600	20	
Чаир Побрђе				300		
Скочић	Скочић	5+23	7/5	3000	130	*06.37 6 стећака *6.148 мраморје
Слатина	Кисељак код с. Јасенице	16+53	8/11	6850	356	

Кучић	Кучић	19+26	11/10	3500	135	*06.8 антички каменолом *06.60 ср град *6.47 римско утврђ Кучић кула
Округла Лука		26	3/6	3800	136	

У нахији Зворник, дуж леве обале Дрине, у првом попису 1519, у хасу су наведени су џемати (скупине), муслимана и хришћана који су опслуживали тврђаву у Зворнику, затим џемат хришћана у селу Главичица, Дубрава и Крижевић. У селу Главичица је постојао мали трг развијен због трговине сребром и забележен у дубровачким изворима 1375. Становници Главичице, који су се затекли у Зворнику за време напада Вука Гргуревића били су верни султану ,који их је ослободио харача и других намета. У прва два пописа Зворничког санџака поменуто је 12 села, од којих 5 можемо убицирати. Укупно је пописано у нахији Зворник око 1540 становника. За саме зворничке џемате пописано је 982 становника. Хас султана Зворник доносио је приход од 37.847 акчи, према другом попису из 1533.

Археолошка налазишта на овом терену су: код села Главичица-остаци средњовековног гробља, затим код села Јасеница гробље са 10 стећака, а код села Доњи Шепак постоје остаци римских грађевина. Треба напоменути да је код села Шепак постојала Скела на Дрини.

У случају Зворника, он се помиње као варош 1476. са подграђем и тргом око цркве Св.Марије, и са новим делом града где су насељени хришћани мартолоси.Варош се налазила изван Доњег града (тврђаве) подигнуте 1490/91 и северне капије. Број хришћанских кућа је износио 165 у почетку, затим 200 (1519. године), а 1533. је смањено на само 29 кућа. Муслиманско становништво је насељавало прво Горњи град уз тврђаву, затим Средњи и Доњи град. Изграђена је прво џамија султана Мехмеда II, а крајем 15. века је изграђена и друга џамија Бајазита II, а око`1539 црква Св.Марије је претворена је у мању џамију. Статус касабе стекао је 1533. Сваки џемат муслимана имао је џамију, а оне су биле у склопу вакуфа, нарочитих завештања, верских и економских средишта.

Евлија је описао шехир Зворник 1664/65, наводећи да има леву и десну варош. Варош је задржани назив за део насеља где су живели хришћани.[216]

VII-3 Нахија Кушлат[217]

Нахија Кушлат	Убикација	Бр.кућа муслим./ хришћанске	Бр. баштина/ бр. неожењених	Приход у акчама	Бр. становника	AL BIH 3
Кравица	Кравица	2+11	5/3	1502	89	*16.183 - 16 стећака
Пахљевићи	Паљевићи код Дрињаче	10	0/4	539/825	44	
Подград	Лијешањ,под Горњим Кушлатом, западно од Дрињаче	14	1/3	3315/ 2750	63	
Попоће	Побуће, код Нове Касабе	20+1	2/7	1525/ 1225	112	*16.217 - 6 стећ.
Орловићи	Заселак Коњовићи, код Нове Касабе	2	1/5	310/550	25	
Залажна	Залужје, југоисточно од Братунца	0+25	5/3	4500/ 2370	128	*16.6 римска вила
Вољевица	Вољевица код Братунца	16	3/1	2375/1314	91	*16.255. 6 стећ.
Костијерово	Костијерово удаљено око 40км од Сребренице, северно од ушћа Дрињаче у Дрину	20	11/4	5900/4000	104	*16.168 некропола и остаци цркве
Јошево	Јошева код Факовића,јужно од нахије	4	4/0	1635/1150	20	
Средња Залужна		14	1/	1450	60	
Раковац		15	7/1	3610	76	
Тодосићи/Подошићи		1	2/0	1134/500	5	
Скругићи	Скругићи	8+7	7/7	3027/2372	84	*16.28 4 стећ.; *16.109 6 стећ.

[216] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 215-216. О Зворнику, видети и изнад.
[217] A. Handžić, *Dva prva popisa*, 25, 29, 31, 36, 39, 41, 85-86, 112, 151, 169, 188.

Мезра Чарлица код с. Раковац				300		
Горње Залазје	Зелиње, јужно од утока Дрињаче у Дрину	1+7	3/1	1850	41	*16.343 20 стећ.
Мезра Душница /Душтица		1+5	2/3	1400/700	33	
Хранчићи/ Хрнчићи	Хрнчићи код Братунца	1+5	2/3	1400/700	64	*16.105 27 стећ.
Коњевићи	Коњевићи	6+6	9/2	3730/2000	62	
Варош тврђаве Перин	Заселак Перин, Калабаче, Шековићи	13+2	0/2	812/1171	77	*16.235 остаци ср. век. тврђаве, 8 стећ. на левој обали Дрињаче
Стари хасови рудника Сребрнице и Саса		111+861	15/162	296.779	4772	
Глоди	Глоди	6+16	2/3	2700	113	
Роваш	Роваши	6'63	6/14	1500	359	*16.289 некропола

У нахији Кушлат, на ушћу Јадра у Дрину, било је пописано 20 села, од којих је 14 убицирано. У оквиру нахије Кушлат налазио се стари град тврђава Перин, као и истоимена варош. Он је имао повољан положај, будући да је подједнако био удаљен од Зворника - 13 км ваздушне линије, а од Кушлата 11 км. Град Перин је напуштен до 1570. године, будући да је био опао војни значај утврђења. Рушевине старог града Перина налазе се на левој обали Дрињаче, у близини је гробље са 8 стећака, а постоје налазишта и других средњовековвних некропола у овој области: гробље и остаци цркве у Костијереву, затим некрополе код села Побуђе, Вољевица, Скугрићи, код Хрнчића стећака. Укупан број пописаних становника у нахији износио је око 1650. Између два пописа, уочава се опадање броја становника у неким селима као што су Хрнчићи, Коњевићи, Јошево, док се у другим насељима на основу прихода од пореза, види

динамика раста (на пример Орловићи, Пахљевићи). На ушћу Јадра у Дрину налазе се и остаци средњовековног града Кушлата, који се не помиње у дефтерима.[218]

VII-4 Нахија Сапна[219]

Нахија Сапна	Убикација	Бр. кућа муслим./ хришћанске	Бр. баштина/бр. неожењених	Приход у акчама	Бр. стан.	AL BIH 2
Незунци	Незук источно од Калесије	10+24	2/11	2941	181	
Долњи Грабовац	Доњи Грабовци	7+19	2/10	2099	140	
Баликова Крушка	СИ од Зворника	4+40	0/10	3459	230	
Глуметина	Глумина северно од Зворника	5+4	2/1	595	46	*06.108 16 стећака *06. 154 38 стећака
Гуштере/Гуштери	Гуштери код Зворника	5+15	6/5	1600	105	*06.58 6 стећака
Јагорник		1+33	6/7	4000	177	
Витина Рика				1576		
Горњи Грабовац	Горњи Грабовци	21+20	6/14	3654	219	
Крижевићи	СИ од Зворника	32+11	13/30	2200	245	*06.204 ср.гробље
Читлук Слатина				1400		
Мезра Несуха Гојсалића код с. Грабовац				190		
Сапна	Сапна	24+27	9/10	5500	235	+06.238 23 стећка *06.212 римске зграде
Снежница		8+33	0/10	3280	215	
Врх Рика, **царина** тврТеочак	С. Ријека код извора Сапне	21+29	8/14	220	264	

[218] О градовима Перин и Кушлат, видети детаљније изнад.
[219] A. Handžić, *Dva prva popisa*, 102, 152, 161, 165, 171,

Нахија Сапна била је мали предео у долини реке Сапне, леве притоке Дрине, у коју се улива северно од Зворника. У попису влашког становништва из 1528.године, евидентирано је 12 насеља. У првом попису Зворничког санџака, нахија Сапна се под тим именом не помиње, али у другом попису наведено је 14 села, од којих је девет убицирано и у том попису. Укупно је евидентирамо је око 2055 становника ове нахије. Село Врх Рика (вероватно данашње село Ријека код изворишта Сапне), наведено је као копнена царина тврђаве Теочак. У тој области пописано је више некропола, као и римским остатака, што сведочи о континуитету насељености овога подручја: средњовековна утврђења код Градине, Шетића, некрополе, стећци у Грабовцима, а треба поменути мраморје у Глумини са 38 стећака, некрополу код Крижевића, као и у оквиру села Сапна налазиошта античких и средњовековних гробља.[220]

VII-5 Нахија Сребреница[221]

Нахија Сребреница	Убикација	Бр. кућа муслим. /хришћанске	Бр. баштина/ бр. неожењених	Приход у акчама	Бр. стан.	AL BIH 3
Град Сребреница и рудник сребра		36+178	0/37	93 692	1307	*16.12 Бијела џамија-црква*
Мезра Горња Козлина		3		1300	15	
Мезра Доња Козлина/Јаков		13			20	
Приход од ковнице				477.032 101 зл.		
Село Сасе и рудник	Сасе, на 12 км од Сребренице	24+91		103.201	574	*16.136 средњов. и римска некропола

[220] J. Мргић, *Северна Босна*, 241-242. О Сапни видети и изнад.
[221] A. Handžić, *Dva prva popisa*, 24-25, 35, 42-42, 80, 87

Мезра Рапатница виногради				700		
Мезра Стари Град				100		
Приход од рудника Сасе				220.698 и 28 зл.		
Љубонић, лађа преко Дрине	Љубовија	33	19/0	Са скелом 4333/ 5000	165	
Бац на дрв.угаљ од рудника				16.000		
Горњи Сухој	Суха	4	1/1	3424	21	
Средњи Сухој		2+11	2/6	2600/1900	71	
Долњи Сухој, Хлаповићи		25	0/4	1325/2000	129	
Гостиљ	Гостиљ северно од Сребренице			3210		*16.155 радионица топовских кугли *16.227 38 стећака Осојнача
Округла				618		
Мужавбрад				190		
Братово и Поповица-земља цркве Св.Марије, Сребрница	Братунац	8+10	13/4	3191	44	*16.2 16 стећака
Ђиновина		11	7/0	2099	55	
Тушња		5+16	10/6	2840	131	
Горња и Средња Бијечева		11		5257	55	

У нахији Сребреница, у оквиру пописаног царског хаса рудника, помиње се рудник сребра Сребреница, са приходом од 93.692 акчи, приход од ковнице који износи 477.032 акче и 101 златник. Такође је наведено село Сасе са рудником сребра и приходом од 220.698 акчи и 28 златника. То нам говори о великој рудничкој активности у континуитету претходних раздобља. У околини Сребренице пописано је 10 села и четири мезре, од којих једна мезра има приход од винограда. Наведено је да село Љубонић има лађу преко Дрине, те да приход са скелом износи 4333 акче 1519. године. Такође је исказан и приход од баца на дрва рудника сребра који је износио 16.000 акчи. Од десетак села у непосредној околини, можемо убицирати пет. Наведено је се у селу Братову, односно у Поповици, налази „ поповска“ земља која припада цркви Св.Марије у Сребреници. За царски хас Сребреницу у самом попису збирно је наведено да

обухвата: три џамије, једну касабу, једну јавну Бању (континуитет бањског лечилишта), седам села, муслиманских кућа укупно 71, хришћанских кућа укупно 416, неожењих 85, баштина 20, два прелаза са скелом и пет мезри. Када се упореди број кућа у Сребреници према попису Босанског санџака из 1468/69 када је имала 260 кућа и била један од 36 тргова, евидентан је напредак економски, трговински и руднички, као и повећање броја становника почетком 16. века. Велики број је и археолошких локалитета у близини Сребренице, једна од најважнијих тзв. Бијела џамија, у основи је црква, интересантна је радионица средњовековних топовских кугли код Гостиља, велики број некропола од римског доба до средњовековних, као што је случај у Сасима и на локалитету Осојана где је нађено 38 стећака.[222]

Нешто касније податке о Сребреници доноси и турски путописац Елвија Челебија, који даје детаљан опис сребреничке тврђаве. По њему, она има градског заповедника, посаду од педесет војника и довољно муниције. Нема своју чаршију. Описује и сребреничку варош од 800 кућа.[223] Према описз Гиљфердинга Сребреница је имала 1616 хришћанских и 1702 муслиманске куће.[224]

VII-6 Нахија Шубин[225]

Нахија Шубин	Убикација	Бр. кућа муслим. /хришћанске	Бр. баштина/ бр. неожењених	Приход у акчама	Бр. стан.	AL BIH 3
Пећишта код Сребренице	Пећишта	4+12	1/1	1599/2457	81	
Долњи Грабовац	Грабовица	2+15	2/6	2493	91	*16.63 Грабовица 12 стећака
Сикирић	Сикирићи, Братунац	6+7	6/2	Са прих. од скеле преко Дрине 2175/3852	87	*16.124 римско насеље
Чолин		5	3/2	1357/927	22	

[222] О самој Сребреници и околини, детаљније видети и изнад.
[223] E. Čelebi, *Putopis – odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, 1967, 98-99.
[224] А. Ф. Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији*, Сарајево : "Веселин Маслеша", 1972, 330.
[225] A. Handžić, *Dva prva popisa*, 25, 29-31, 35-39, 41-42, 68, 84-85, 87, 111, 114, 142 -144, 177, 183-184, 187.

Гојсалица са мезром Бојковина	З.Милковина код с. Брежани	3+8	2/2	1325/1100	57	*16.73 Гојсалићи 16 стећака
Језештица	Сев. од Братунца			923		
Жлијебица	Жлијебац код Факовића	7	2/1	2524/795	36	*16.163 16 стећака
Домочићи				491		
Тулошићи/Толошићи		13	1/0	1734/1513	85	
Вранковина	Југоист. од с.Ђатковићи	7	2/1	1206/705	36	
Свитица				773		
Брђани	Заселак на Дрини, ЈИ код Љубовије	5		385/385	25	
Брађевина	Заселак Брађевина, Факовићи	6	7/5	1313/630	35	
Подград,мезра Подграђе				532		
Горње Двориште		21	4/4	2012/1675	109	
Милотеш		5+6	1/1	1330	56	
Горњи Шпат				105/80		
Стрелар		3	0/1	350/360	16	
Брезовица	Брезовице код Сребренице	4+8	7/1	1558/1550	61	
Мезра Црквиште код Мирганoвића				100		
Расхухач/ Расовац	Рисовац ЈЗ од с. Шубин	7	0/2	789/660	37	
Тепавац		3		406/380	15	
Билица	Биљача			1566		*16.15 римски споменик
Страшко	Заселак Стожерска између Брежана и Осмаче			1629		
Узлице	Урковићи код Братунца			1544		
Тегаре	Тегаре	13	5/2	2997/1100	67	*16.36 црква Ружица
Јагодње	Јагодња, Братунац	9+15	3/3	2312/1500	123	*16.110 16 стећ,

Брадићи/Заврша	Брадићи југоист од Ратковића	6	0/1	753/423	31	
Жирњево/		3		672/360		
Црквице код Блаћевине	Блажијевић и код Скелана	3	3	195/300		
Доње Двориште				232		
Миховиловић	Михољевина код Скелана			75		*16.88 средњов. рударске јаме
Лозница	Лозница код Братунца	4+4	8/1	1401/1300		*16.195 33 стећка
Мирганови ћи	Магудовићи југоист. од Братунца	9	2/2	1061/900		
Поклица		2+4	5/1	1509/980		
Горњи Грабовац		1+22	2/4	3391/2490		
Остје				1594		
Завршје/Брадић				513		
Шпат,рударско село, Саси		2+5	9/2	1551/1300		
Јошева				1374		
Петник	Зас. Петинић у близини Шубина	1+5	1/6	1525/1520		*16.299 Шубин град и некропола
Турија (назив по говечету тур)	Сјеверније од нахије, код Лукавца	13	1/0	6131/2530		
Запоље		10	3/3	1425/825		
Калудре	Калудра, источно од с.Ратковићи	2+8	4/1	1310/800		*16.137 римско насеље
Боровац	Боровац, источно од Ратковића	5	1/2	1500/500		
Лопатица	Лопатица, северно од Ратковића	3+2	2/0	1171/590		
Мирашево /мрашево		6	13/0	2430/2240		
Лишћан	Лијешће на Дрини	11	5/1	2170/1400		*16.194 10 стећака
Мезра Бабић	Банић између Сребренице и Скелана					*16.280 некропола код Скелани
Сићевина				1248		

Криви Вир	Заселак Криви Вир код Жлијебца или Криви Вир код Бајрамовића	6	2/1	1400		
Стргач		1		150/202		
Долња Суха		1+10	4/3	1325		
Орлица	Заселак с. Тегаре	3+9	5/2	1400		
Пазарић		1	3	294		
Дрменик	Заселак Калиманићи западно од Скелана	3+12	1/2	1517		

У нахији Шубин пописан је велики број насеља, чак 57, од којих је 27 убицирано. Број становника би се оквирно могао навести око 2060. Приметно је да постоје насеља са именом „Шпат“, што би асоцирало на рудничку делатности и можда присуство Саса у тим срединама. Код села Сикирић наведен је порез са приходом од скеле преко Дрине, који је нарастао између два пописа. Код Миховиловића нађене су средљовековне рударске јаме. У близини садашњег села Шубин нађена је некропола и остаци средњевековног града Шубина, а на подучју ове нахија има доста пронађених некропола, из средњовековног, па и римског доба, што говори о континуитету насељености (Жлијебиац, Јагодње, Лијешће). Код села Тегаре налази се остаци средњовековне цркве Ружице.[226]

[226] О граду Шубину детаљније видети изнад.

VIII Путеви и привреда

Преко Балканског полуострва била је разграната мрежа путева још у антици. Римски путеви су фрагментарно сачувани и коришћени и касније. Долина Дрине, као најпогоднији природни пут кроз Динариде, била је и у средњем веку коришћена за трговину између јадранског приморја, рударских средишта у унутрашњости и долине Саве и Дунава, као и у друге срхе каквим служи саобраћај.То је Дрински пут (*Via Drine*), који је спајао Дубровник кроз Требиње, Гацко, Тјентиште и Фочу, одакле се гранао према Пљевљима, Пријепољу, Милошевом долу, Сеници, Новом Пазару, настављајући према Цариграду, и другим краком, долином Дрине према Горажду и Самокову, па даље према Врхбосни или Вишеграду. Њиме се кретало из Цавтата или Дубровника, преко Требиња, велике раскрснице, па на север преко Јасена, Моска, Билеће, Трновице, Плане (одакле се ишло и на запад , кроз Дабарско поље), Корита, Црма, Гацког и превоја Чемерно, даље у земљу Дрину. Пролазило се долином реке Сутјеске, прво до тврђаве Вратар. Изашавши из клисуре, стизало се до Тјентишта, затим ка Попов-мосту, где се скретало на исток преко Ђурова и Космана, настављало се изнад леве обале Дрине до Брода, ту се прелазила Дрина и стизало у Хочу. Из Хоче се могло у Полимље другим путем, даље пратећи Дрину до Устиколине, или на град Јелеч и даље у Босну. Пратећи Дрину, долазило се и до Горажда, одакле се пут рачвао „у све стране“, па и према Босни. Ишло се преко Јабуке, Месића, Праче, поред Ходидједа у Врхбосну. Ту је и један споредан пут од Јабуке за Прачу.[227]

Саобраћајница од Горажда до Сребренице је ишла кроз Рогатицу, Соколац и Вишеград. Дубровник је са унутрашњости спајао и Језерски пут, преко Оногошта и висоравни Језера на Дурмитору. Сребреница је била повезана с Врхбосном (Сарајевом) преко ушћа Студеног и Зеленог Јадра, Власенице, Хан-Пијеска, Жљебова, Соколца и Мокрог под Романијом. Тамо где од два Јадра (Студеног и Зеленог) настаје Јадар, могло се ићи даље преко њега до ушћа Дрињаче код Кучлата, па на Костјерево и Зворник, одакле се прелазила Дрина, или пречицом са Јадра преко Дрине. Из Зворника би се ишло у Зајачу, Крупањ, и даље до Ваљева преко Беле Цркве, до Цера, до Шапца, као и до Београда. Други крак је из Зворника водио у Бијељину, не прелазећи Дрину. За

[227] Г. Шкриванић, *Путеви*, 43-50, 124. Видети и изнад.

крај, важно је поменути и правац који је из Сребренице водио са друге стране Дрине, код данашње Љубовије, стижући у Ваљево.[228]

У старим српским текстовима деле се на велике путеве (цесте, друмове) - свакако оне каквим је придаван већи значај, и обичне (назване само путем). Делили су се по томе може ли се њима ићи колима или не, па велики представљају колске. Да се приметити, из овде наведеног, колико је густа била мрежа средњевековних путева кроз српске земље и колико су се стога разликовале природне средине на којима су грађени. То је и диктирало каквом техником ће их саградити стари мајстори - на хумусу у боље приступачним крајевима срећу се остаци правих макадама, дубље у брдско-планинским областима чешћа је калдрма, на голој стени пут је само обележаван. Стрмине су савладаване и степеницама. „Велики путеви“ су у равницама били ширине 3-4м, планински знатно ужи (око 1,5м). Путеве су чувале страже војника и житеља из њихове околине. У османско време позната су нам „дербенџијска села“ у којима становници (дербенџије) уживају повластице, уз обавезу бриге о путевима. [229]

Роба је превожена караванима. Чинили су их власи поносници, у чијем поседу су и биле товарне животиње (магарци, брдски коњи или мазге). На челу каравана се налазио крамар. Бројали су по неколико десетина, чак и до 200 коња. Највећи каравани су обично преносили со. Једна од важних караванских станица је био Борач на реци Прачи, одакле се настављало за Врхбосну или Гласинац. У Гласинцу су мењани поносници, те су нови настављали преносећи робу у Сребреницу или Зворник. Перин у Средњем Подрињу је значајна караванска станица на путу из Сребренице низводно Дрином. У животиње за превоз броје се, сем поменутих, и говеда (волови и биволи), и изгледа, камиле. Коришћена су запрежна кола на два, некад и на више точкова, али само на погодним путевима. Зворник је био тачка одакле се, од рецимо Сребренице према Београду, могло наставити колима. Верује се да су, у зимским условима, у употреби биле и санке. [230] Пут од Сребрнице до Зворника трајао је 12.5 сати док је пут Зворник - Рача – Сремска Митровица трајао 22 сата.[231]

[228] Г. Шкриванић, *Путеви*, 56-58; A. Bejtić, *Stari trgovački putevi*, 163-189; D. Kovačević, *Trgovina*, 159-161; С. Мишић, *Студије*, 101-102.
[229] Г. Шкриванић, *Путеви*, 16-23; А. Фостиков, *О Душановим повељама о поклону Ливаде и Палиокометице Хиландару (Хил. 34), 12. мај 1348*, ССА 16 (2017) 53-55.
[230] Г. Шкриванић, *Путеви*, 24-29, 30-37; М. Благојевић, *Подриње*, 61-62, 66. О камилама: А. Узелац, *Камиле у српским средњовековним земљама*, Иницијал - часопис за средњовековне студије 3 (2015) 23-34.
[231] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 211.

Простор Средњег Подриња био је рударска област још у праисторији, од почетака металургије. Рударство у српским земљама је започело још у камено доба. У неолиту је можда, отворено рударско окно у Мрачају код Горњег Вакуфа. Функционисало је најкасније од последњих фаза бронзаног доба, на прелазу другог у први миленијум пре нове ере. Један од најважнијих мотива римског освајања било је рудно богатство, мада се подаци о рударењу провинициије Далмације јављају у изворима тек са Веспазијаном. У римско доба, Далматински рудници, међу којима су и они у Подрињу, служили су посебно за експлоатацију руда сребра, злата, олова и гвожђа.[232]

Са великом сеобом народа, ова делатност замире а њена обнова долази са досељеним Сасима средином 13. века. Углавном су се експлоатисали метали (злато, сребро, гвожђе, олово). Саси су започели ископавања у Брскову на Тари, које је постало главни рударски центар 13. и 14. века, док га није заменило Ново Брдо на Косову. Рудник Чајниче се јавио у 15. веку, био је важан за експлоатацију гвоздене руде. Многобројни рудници између Чајнича и Вишеграда : Сасе, Врхпрача, Грбавица, Бусовац, Крижево, Мрковић, Бучје, помињу се у турским изворима. Дефтери бележе само руднике гвожђа, али има назнака о постојању рудника олова на овом подручју. Рударење у Средњем Подрињу током средњег века зачето је на десној страни реке Дрине. Први познати рударски центар је Трешњица, где се дубровачки трговци помињу 1312. године. Део Средњег Подриња, данас у саставу Србије, у првој половини 15. века добија нова рударска средишта- Бохорину, Крупањ и Зајачу. Прва два срећемо у писаним сведочанствима у другој деценији (око 1415.) Бохорина је данашње село Борина, а Крупањ је и даље велики центар овог дела Србије. Међутим, Зајача је временом престигла своје „такмаце“. Зајача и Бохорина су имале царину. [233]

Средњевековна Сребреница је била средиште у чијој околини се руда ископавала, продавала и где се ковао новац. Остаци рударских јама и топионица те епохе су расути око Сребенице, као и топоними што подсећају на рударску производњу. У Дубровачком архиву се срећу помени ових јама. Саси и, временом локално српско становништво, били су већина рудара, као и топионичара, и свих осталих физичких радника у металургији. Делове јама су закупљивали Дубровчани. Сребреница је током 15.века, годишње

[232] *AL BiH* II, 182 (Б. Човић); *Старо српско рударство*, 15-17 (Р. Ћук).
[233] М. Динић, *За историју рударства*, 46, 71-73; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља*, 87; *Старо српско рударство*, 17-32, 43-44 (Р. Ћук). Трешњица се вероватно налазила поред реке истог имена, код данашњих села Горње и Доње Трешњице, на простору богатом траговима старог рударења. *Лексикон градова и тргова*, 301 (М. Антоновић)

производила вероватно и преко 6 тона само сребра, што је више од било код другог рудника сребра у Србији и Босни, а укупна производња тог времена се цени на тридесетак тона. Приходи су несумњиво били огромни.[234] У односу на остатак слива Дрине, Средње Подриње издваја изузетан развој рударства, што га је чинило примамљивим и за трговину и оно се претвара у једну од развијенијих области Балкана.

И Подриње је као и и друге развијене средњовековне области имале и развијено занатство. Поред топонима о занатима и занатлијама за ове две области сазнајемо и из дубровачких докумената. У Сребреници, као централном насељу првог реда, стекли су се услови за развој луксуза што је водило ка све већем издвајању по изгледу њеног пејзажа у односу на мање средине и друге градове. Сребреничани су неговали посебни стил одевања, мада о истом има недовољно прецизних података. У Сребрници је, природно, развијено и занатство везано за прозводњу одеће, па се ту јављају кројачи, а постригачи сукна, задужени за обраду раше, овде су забележени у доступним изворима у већем броју. Накит се углавном ковао од сребра. Најпопуларније је било прстење. Накит и сребни појасеви су остављани у залог у Дубровнику, што су нам, у недостатку обимнијих археолошких истраживања, најинформтивнији подаци о њиховом постојању у граду Сребернци. Потражња за накитом је изазвала уздизање златарства.[235]

Пре и након доласка Турака, било је панађура и вашара, бар једном годишње у неким трговачким местима. Због пореза, раја је морала да се служи кованим новцем. Сељаци су добијали новац продајући своје пољопривредне производе и стоку. Нека роба се продавала по комаду, друга по товару. Део новца се морао давати за пољопривредна оруђа и неопходне алате.

Као важни трговачки артикли из приморја, јављају се со, луксузне тканине и други бројни производи. Тканине су се интензивно увозиле, претежно из Дубровника. Увожене су и из Италије. Из турског рударског закона за Сребреницу сазнајемо да је у Сребреницу увожена или извожена гардероба и: гонела (горња одећа без рукава), кишни огртач и чизме. Из Сребренице као рударског центра, извозило се највише сребро, уз извесне количине олова, као и воска. Монопол на трговину сребром су држали

[234] М. Динић, *За историју рударства*, 51-52; *Старо српско рударство*, 45-46 (Р. Ћук); *Д. Ковачевић-Којић, Средњовјековна Сребреница*, 28. Видети и поглавље: *Дистрикт Сребренице*.

[235] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 58-65, 130-132; Ј. Мргић, *Проучавање "централних" насеља у историјској географији Византијског царства на Балкану и могућности примене нове методологије*, Византијски свет на Балкану. Књ. 2 (Посебна издања, књ. 42/2), ур. Крсмановић Б., Максимовић Љ., Радић Р., Византолошки институт САНУ, Београд, 2012, 285-297; А. Фостиков, *Занатство*, према регистру.

Дубровчани, најзначајнији трговци у граду. Оно је стизало углавном у Дубровник, одакле је даље могло стићи и до западних центара попут Венеције. Било је осредњег квалитета. Поред ове трговине са далеким местима, која је владарима доносила велике приходе, треба поменути и увоз ситних потрепштина за град Сребреницу. Иако се понека ђаконија могла довести из или преко Дубровника, храна је претежно стизала из непосредне околине. И ову трговину су, са својим радњама, водили често Дубровчани. О Дубровачкој трговини у Сребреници много говоре и њихове књиге евиденције, на првом месту, али и сведочанства о штетама од пљачке какве су трговци трпели на путевима. Дубровачки трговци су се удруживали у компаније. Део ортака би могао да остане у Дубровнику, а део у Сребреници. Неретко, они су унајмљивали тзв. факторе, који су их одмењивали за време одсуства из града. Сребреничани су се задуживали код дубровачких трговаца, а временом је становништво постало презадужено.[236] Сребрнички трговци су посећивали Бјелјину, Соли и Главичицу. Тровци су делимично потицали од домаћег становништва. Зворник се развио захваљујући трговини сребром и другим металима из подрињског басена, као и повољном саобраћајном положају.[237]

Житељи Средњег Подриња у средњем веку су, као и у другим областима, претежно пољопривредници. Земљорадња преовладава у питомијим крајевима попут Осата и Лудмера. У средњем веку било је 5 врста житарица на нашем поднебљу, а то су : пшеница, раж, јечам, овас (зоб) и просо. Спелта је била житарица, врста пшенице, која је гајена у средњовековној Босни. Пшеница је сматрана за најквалитетнију житарицу а остале, нарочито раж, гајене су у одређеним климатским условима. Просо је било популарно, јер је имало кратко време сазревања, што је нарочито користило при честим сеобама становништва. Јечам је коришћен за израду пива. За сетву је требало утрошити 5 – 6 стари житарица, односно 22,5 „кабла“ очекујући да ће принос бити четвороструки износ утошеног. Сељаку је на крају остајала четвртина приноса (јер је морао платити семе за сетву и износ да би изнајмио волове). Радом пара волова, домаћинство је могло да годишње обрађује парцелу величине 2,5 – 3,75 хектара (једна трећина земље увек је

[236] D. Kovačević, *Trgovina*, 177-185; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 42-58. Повећан промет мамио је и разне врсте насилника који су посезали за товарима трговаца, иако су трговци били под заштитом самог владара. D. Kovačević, *Trgovina*, 163. Има примера да је и сам босански краљ одузимао сребро трговцима на дринском путу у непосредној близини Сребренице. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I-2, Београд 1934, 165, бр 738; С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд, 1912, 416-417 бр. 24 (у изводу); А. Фостиков, *Повеља краља Стефана Томашевића Дубровнику о дугу његовог оца краља Томаша*, ГПБ 1 (2008) 162.

[237] Ј. Мргић, *Северна Босна*, 342.

била на угару). За млевење жита коришћене су воденице на потоцима – поточарке, у малим грађевинама. Постојале су и воденице на рекама – Дринке. У Сребреници и Сасима жито је 1489. године коштало 2 акче по товару. Док су сир и восак коштали 4 акче по товару. Расута и слична роба продавана је на товаре што указује на транспорт коњима. И пољопривреда је била делатност градског становништва средњег века, заступљена и у Сребреници. Сребреничани су се бавили: воћарством, земљорадњом и сточарством. [238]

Нема пуно података о виноградарству у околини Сребренице. Одржавање винограда било је најзахтевније и тражило је пуно времена. Први податак о виноградарству на датој територији, потиче из 1476, када су исти убележени у околини Зворника. За исхрану су биле значајне и за то су биле од велике важности махунарке : сочиво (леħа), боб (сланутак), пасуљ (грах). Од поврħа су гајене репа, купус и лук. Од индустриских биљака гајен је лан, док се конопља не спомиње.

Пастири су чували говеда, овце и козе, од чега су добијали месо, кожу, вуну, млеко, сир и друге производе. Свињогојство је било распрострањено у крајевима где је било храстових шума, ту су се свиње пуштале на жиреве под надзором, за једно или више села. Просечно сеоско домаћинство се бавило и живинарством. Развијено је и пчеларство, о чему говоре подаци о производњи воска, важног извозног артикла. Унапређење технологије у пољопривреди опажа се у периоду од 12. до 14. века.[239]

Лов и риболов су и даље биле незанемарљиве привредне гране ових крајева. Крупнију дивљач ловили су само феудалци и владарски сталеж. То је уједно и био начин да путем лова савладају ратне вештине, Становништво је било у обавези да помаже у хајкама на штеточине разних врста. У средњовековној Босни, није забележено да је било резервата, и то упућује да је било доста дивљачи. Поред исхране, дивљач се користила, односно кожа за израду одеће. Постојали су резервати за риболов, који је иначе био веома значајан за исхрану становништва. У северном току Дрине било је штуке, кечиге, смуђа, чикова. Дрињача је била богата пастрмкама, младицама, кленовима и чиковима.[240]

У Сребреници је било је и сиротиње. Помагали су је имућнији житељи града. Становништво Сребренице лечили су домаћи видари и школовани лекари. Коначишта

[238] J. Мргић, *Северна Босна*, 342-344.
[239] D. Kovačević, *Trgovina*, 173-176; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља*, 87; J. Мргић, *Северна Босна*, 273-304, 313-318; М. Благојевић, *Подриње*, 58, 60-61.
[240] J. Мргић, *Северна Босна*, 313-316.

и свратишта држали су такозвани станьани. Срећу се и крчмари. Међу осталим занимањима у Сребреници бележе се забаљачи-глумци и музичари, који су били омиљени међу Сребреничанима, и изгледа су добро зарађивали. Стога су дуго остајали у граду. Сребреничани су проводили време у бројним сребреничким пивницама.[241]

У Сребреници се у средњем веку прожимају утицаји из земаља суседних Србији и Босни. Богате трговачке везе и колонија трговаца Дубровчана у граду доносе једну западњачку ноту. Она се огледа у доласку дубовачких учењака, попут лекара и рачуновођа, и у готичким елементима сребреничке архитектуре. Под дубровачким утицајем, у време хуманизма у Европи, у Сребреници се писменост дубље утискује у живот људи. Припадници виших слојева сакупљају библиотеке и размењују књиге. Истичу се фрањевци из сребрничког самостана. Писменост ипак остаје у ужем кругу становништва, као што је уобичајено у средњем веку.[242]

[241] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 62-64.
[242] Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 133-134.

IX Топонимија Средњег Подриња

Топономастика је незаобилазна у проучавању било ког историјског периода, а због огромног богатства очуваних топонима и великих могућности у објашњавању и допуни писане грађе, посебан значај има када је у питању средњи век. Топоними осветљавају много о животу некадашњих људи. Почевши од њиховог природног окружења, преко културолошке и етничке припадности, навика, веровања, обичаја, до догађаја који су обележили своје време.

На Балкану, као и на другим просторима, остали су трагови вероватно свих етничких група и језика овде присутних кроз векове. У називима већих река Западног Балкана препознаје се, претежно, предсловенски слој (Дрина - Drinus, Сава - Savus, Дунав - Danuvius), али је већина топонима словенског порекла. Из средњег века потиче и један број страног порекла међу којима се јављају и они германског (Чагаљ), или грчког (Параклиси). Најзад ту су и они турског или исламског порекла, у целини или делом (на пример, Оџак, Џамија, Кујунџићи), као и сасвим нови (називи модерних установа, грађевина).

Најчешћи су називи локалитета изведени из природних карактеристика (Дебело брдо, Равна Гора, Борова глава, Крива река). Због споре променљивости мотива за давање назива, ова врста топонима је заобиђена у попису који следи. Изузетак чине они који упућују на одређене делатности средњовековног становништва (Црвена стена, Камењача, Бијела река, Отаве). Овде треба истаћи да многи топоними указују на занимање становника (Ковачица, Влахово поље, Копљари). На стара насеља нас подсећају њихови материјални остаци. Очувани су трагови стамбених објеката, некрополе, цркве или фортификације. Неки називи разоткривају о ком је конкретно насељу или објекту реч, као и где треба трагати: тако „црквина“ или „црквиште“ означава место некадашње цркве, а „градина“, „градац“, „градиште“, „кула“ означавају место некадашњег утврђења. Селиште је место некадашњег села. Такође и народно предање чува знања о значају ових локација у прошлости.[243]

[243] *ИСН I*, 131 (П. Ивић); С. Мишић, *Црквине и црквишта – неми сведоци прошлости (прилог методологији историјских истраживања)*, Црквене студије 4 (2007) 297-302; Мишић, *Студије*, 19-20; P. Šimunović, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Zagreb, 2009, passim.

У попису су и топоними по етносима или суб-етносима присутним кроз историју у Средњем Подрињу (Бурмази, Ерске ливаде, Сасе). Поменути су и они можда дати по средњовековној властели, владарима и титулама (Копљевићи, Војиновићи, Краљева гора).[244] На древне, предхришћанске култове[245] би могле подсећати Видове горе и Видова брда,[246] или можда Љељендо.[247] Хришћанска света места носе називе: Црквине, Крстац, Крижевац, али и оне по светачком имену (Ђурђево брдо, Николино брдо), при чему без теренских истраживања и консултовања грађе не треба преурањено доносити закључак да је заиста у питању хагионим. Некрополе се јављају често под именима Мраморје или Гребље. Напомињем да је у попису наведена свака локација са карте која је уписана као гроб. Међу топонимима има мањи број вероватно по неком догађају. Топоним Бојишта можда указује да су се на тој локацији водиле борбе, као и Љуто поље.

Данас говори Средњег Подриња спадају у источнохерцеговачки дијалекат и његова топонимија не одудара од других српских земаља. У поређењу са Горњим Подрињем, ређе се среће топоним Варда (у значењу страже) или Вардиште, а уместо тога стоји Стража или Стражиште, примера ради. Велики удео досељеника после средњег века у саставу данашњег становништва Средњег Подриња није изазвао замену бројних старих топонима.

Будући да су простори непосредно око слива Дрине такође од интереса за ово истраживање, пописани су сви они топоними који спадају у наведене типове, са топографских карти које обухватају делове Средњег Подриња.[248]

---

[244] Код Сребренице су села која чувају спомен на босанску властелу: Брађевина, Чавловићи и Познановићи, Код Вишеграда: Опрашићи, Бранковићи, Копјевићи, Цуровићи (ближе Рогатици: Чељадиновићи и Богданићи) и Гаочићи. Можда и село Земљица чува презиме властеоске породице Земљића. В. Скарић, *Стара босанска властела*, 131-135, вид. и изнад.

[245] Појмови из предхришћанске религије су се сачували до данас у топонимији западног Балкана. Уобичајно је да топоними предхришћанских религија наслеђе хришћански хагионими – имена светаца који су наследили старије култове. P. Šimunović, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje,* 289, 333-340; А. Лома, *Сутиван, сутулија, суноврат: лексички трагови раног паганско–хришћанског прожимања на старосрпском тлу*, Култ светих на Балкану, Крагујевац, 2001, 25-37.

[246] Видети изнад.

[247] Сличних назива има у Херцеговини и Црној Гори, а Лома наводи: Љељенак код Никшића, Јељенак на Пивској планини По Ломином мишљењу, у питању је прасловнска основа у значењу „јелењи“ За „Јелеч“ има друга тумачења, са мало вероватном могућношћу исте основе. По њему, назив потиче од прасловенског назива врсте птице или слепог миша „љиљак“ код Срба. А. Лома, *Топонимија*, 96-97. Топоними Љељенак можда ипак чувају помен словенског божанства Љеља, сина богиње Ладе. M. Dragić, *Lada i Ljeljo u folkloristici Hrvata i slavenskom kontekstu,* Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu 5 (2012) 43-62.

[248] Како би топонимија дала бољи увид у област Дрине, и како не би дошло до преклапања, подаци су дати редом низ Дрину. За реч насеље, коришћена је скраћеница нас.

Ка Вишеграду ту су: Поток Круница, Љељенак, нас. Дардагани, нас. Двориште, Бањине, Црквиште, Бојишта, Слатина и Сланишта (све насеља), Ђурђево брдо (1096 м).[249]

Градац код Изгумање, Борач, Крстац, Градина и нас. Подградина код Брчигова, Маркуш нас. и узвишење (816), Ступа, Градина (828) код Мишевине, Столица, Крижевац (856), нас. Камен, Ковачица (715), Лубардовина, Слатина, нас. Лубардићи, Камењача (918), Кастел и Вина код Устипраче, Поповача (862), Товарница (907), Црвена страна, Градина код Љутаче (492), Градица код Јасиковице, Бијела стена, нас. и поток Крижевац, Град код Метала, Градска коса, Влашке воде, Ограда, Бијеловода поток, Самобор (785), Градац код Богаљевића, нас. Вихо Брдо и Мајсторовићи, нас. Мандра, нас. Требешево, Требешко брдо, нас. Влаховићи, Вина глава (579), нас. Вранпоток, Товарница, Сирана, Мајдан (819), Бечин гроб, Ступни до, насеље Кобилићи, нас. Кулин, нас. Стража, Градина (1046), Мала Стража, Шанац (725), Иван Брдо, нас. Трзи, насеље Добра вода, северно, на Дрини: нас. Копачи, нас. Зидине, Слатина, Градац код Помола, нас. Међуријечје.[250]

Западно од Дрине - Влахиња, Велики Градац, Ступни до, Кулинова коса (983), нас. Каловићи, нас. Цријеп, Велики Градац код Нахоте (983), Мали Градац, Градина код Солачког села (900), Град, Бродар. Десно од Лима - нас. Блаж, Маморје, Градина (790м). У Каоштици: Градина (845), јужно од Каоштице нас. Двориште, нас. Арбанаши, Ковачи, Кулин (832м), Ковачево брдо (1028м), Бјежаније (1091м), нас. Ковачевићи, Ковачић Стена, Градина (1380м) код Подврела, Громиле, Никоље брдо (853), Ђурђево брдо (672), Ступови.[251]

Градац (824) код Бегзадића, нас. Терзићи, Шупља Громила (931м), Градина код Смајловића (882м), Градац код Лукавца (673м), Коловрат, нас. Градац и Градац (674м) код Крнчића, Варда (956м), нас. Метаљка, Градац и нас. Крст и Кула код села Горњег, нас. Градина у Бранковићима, Град на Великом Рујнику, нас. Кујунџијевићи, Бојишта

[249] *Topografska karta Višegrad 3-4 (Metaljka)* (527-3-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974 (II dopunjeno izdanje).
[250] *Topografska karta Višegrad 3-1 (Ustiprača)* (527-3-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974 (II dopunjeno izdanje). Лубарда је други назив за топ, познато археолошко налазиште, депонија и радионица топовских кугли, у близини Сребрнице. *AL BiH* 3, 74. Бела боја у хидронимима би могла означавати мутноћу воде. У руским говорима белая вода значи управо замућена успенушана вода. Бѣла водица и Бѣле водице, Бѣлӱ потокъ Лома, *БХ*, 28. Такође ови топониоми могу да указују на састав воде. Тако је извор Бијеле воде назван по „седри“ и камену, има доста креча. D. Vujičić, *Hidronimi*, 163.
[251] *Topografska karta Višegrad 3-2 (Međeđa)* (527-3-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974 (II dopunjeno izdanje)..

(615м), Бојраница (705м), Метаљка (629м), Рудо (596м), Заградац код Рогатице, Гувништа, Селишта код Косова, нас. Косово код Чардака, нас. Чардак, поток и нас. Мађер, Бијела вода, Пашић Кула, Златни до, Мандре, Градина код Мађера (1108м), Мађер, нас. Копљевићи, Градац код Копљевића (920м), Ђурђево брдо и нас. Косово код Дуба, Крижевац, Кулета.[252]

Трле, Мали Рујник (1183), Колибине, Караманов гроб, Чардак (1296), Слано брдо, извор Смрдивода, Штавига, Мркодо. Преко Дрине: нас. Заграђе и Град код Заграђа (576). Западно од Дрине: Градац и Крижевац испод Хридића, извор Мркоњица, Краљевац, Дебела међа, нас. Закрсница, Градина изнад Сјемећа (1305), Попово брдо (1113), Крст, Бојишта (1424), Столац (1435), Метаљка, Товарница, Јелач (1134), Ивица (1496), Винчаница (1150), насеља Ступа, Црвене стене, Гвозд, насеље Бијели поток и насеље Друм, Брањавине (991), Врачевица (1350).[253]

Насеље Мацаревићи, насеље Влаховићи, Градац код Влаховића (779 м), Ђурђево брдо (574), Градина код Рутеновића (518), Тршевине, насеље Лозница, Мраморје (391), Ваган и Мраморје код Вагана, Влахово поље и Мраморје код Влаховог поља, Влахово брдо, Крижевац, Сасе, Дачин, поток Бања, Бојиште, Пандурска вода, Трлица (818), Кула (1304) на Гостиљи, село Црнчићи и Здрава вода (хидроним), Џина глава и Печенице севернije, Аништа (731), Мале Которине, Топови (1190), Бањска глава (530), нас. Косово поље, Стражиште (444), нас. Гарче, Мркадо, нас. Бан поље, Рудина код Пијавице, Рудина код Дубовика, Рудина код Загре, Загре, Гвоздац и Гвозачки бријег, Турјак, Мркодол, нас. Мириловићи, Варда код Међуселља. Код самог Вишеграда Маркова кула. Западно од Дрине: Закрсница, Варда и Мандра код Закрснице (701), Градина код Незуца (663), насеље Црнча, Видова гора, Бановине (преко реке је Бањска глава), Метаљка (источно).

Вежања нас. и поток, насеље Поповићи, Попова раван , Метаљка, Град код Попове равни, Брус (1131м), Црвена стијена, Мичајлов Крст, Грађеница (1081), Солила (1011), Песак вис (1263), насеље Рујевице, Турске ливаде, Турски гроб, Љуто поље, Ружица (1285), Руњева глава (1438м), Збориште (1314), Змајевац, Руст (1317), Ивица (1353), Путно брдо (1341), Рудина (1162), Ерске ливаде, Тусто брдо, Ограђеница (683),

[252] *Topografska karta Višegrad 1-3 (Rogatica)* (527-1-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974 (II dopunjeno izdanje).
[253] *Topografska karta Višegrad 1-4 (Sjemeć)* (527-1-4) 1: 25.000. Термин гвозд је означавао планину са густом вишегодишњом шумом, која се користила за грађевински материјал и добијање угља. J. Mrgić, *Some Considerations on Woodland Resource in the Medieval Serbia and Bosnia*, БИГ 1 (2010) 89.

Рудине, насеље Котроман, Попово брдо (712), насеље Вардиште и Градина (810), Турски зид, Вилино коло, Царина, Град и Кула код Хајдаревића, насеље Диздаревићи, Загвожђе(1000), Опртник (Опатник), Столац, насеље Кула, Дебела међа, Мала Варда (885), Шанац код Стоца (Столца), Бијела насеље и вода, поток Слатине.[254]

Видова гора и Црквине са потоком Видосићем, Илијак и Подилијак, нас. Сјеверско и Градац код Сјеверског (1074м), Црквиште (845м), Градац, насеље Подградац и Градина (све код Берковића), Крвавац поток, Јаково (1001м), Плоче (1121м), извор и река Чесницакод Видове горе, Влашка вода на Љугачи.[255]

Нас. Мандра, село Стара гора (976м), нас. Жупановићи, Громиле, Златарице (1147м), Камњача (452), Баба (1239), нас. Подзид, Град (742м) и насеља Подград и Градина (све на Вратару), Гвозд, преко Жепе: Балчакова кућа, Крижевац, нас. Кула, Смрдан (741м), Градина (800м), Калдрма, Градина код Калдрме (800), Марков до, Горња Баба (1500), Доња Баба (1452), Игришнички до, Црван (902м), Градина, Лаћаник, поток Лаћанска вода, Плоча и Бијела вода, даље преко Дрине: Град (899) код Каменице, Градина код Горњег Штитарева и Горње Штитарево, Стражевац (617м), нас. Војиновићи, нас. Капетановићи, Градина (893м) код Капетановића и Војиновића, Доње Штитарево, Бабина гора и нас. Каменица, нас. Рујишта и Рудина.[256]

Западно од Дрине: Међе, Град код Клотијеваца, Градац код Ковачића (487), Ковачићи, а источно од Дрине: Дрлије, Топли до, Ковачевићи насеље, Кнезови насеље, Мала Рустина (949), Брусница масив, нас. Земљице, Кула (982), Клачница, Војна каменица, Предов крст, Старе куће, нас. Крижевац, Чунгар, Радава, Штула, Ограде, Подстолац, Рудина, Велики Столац (1675), Мрка коса, Бабина Гора, Рогопек, Голубац, Кремен, Мракодо, Плоча (1200), Влашка вода, Крнтија, Мрка Коса (1471), Црвена Стена, Кулин до, Ђурђево брдо (1408), Велика Батура, Мала Батура, нас. Кремићи, Јањац, нас. Печенице, Велика Пивница, Коњска ограда, поток Студенац, Лесната глава.[257]

Црвеника (553), Градина код Ђурђевца (483), нас. Кнезови, Коларска река, нас. Колари, Почивала, село Топлица, насеља: Стрлице, Подсевер и Стублови, Колибе код

[254] *Topografska karta Višegrad 2-4 (Dobrun)* (527-2-4) 1: 25.000.
[255] *Topografska karta Višegrad 1-1 (Sjeversko)* (527-1-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974 (II dopunjeno izdanje). Плоча - у питању је стара словенска реч, првобитно придев „пљоснат“, а добила је значење чврстог пљоснатог предмета. Можда се овде ради о архитектонском објекту, некој врсти артефакта, мада увек постоји и могућност да упућује на дело природе. А. Лома, *Топонимија*, 172
[256] *Topografska karta Višegrad 1-2 (Žepa)* (527-1-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974 (II dopunjeno izdanje).
[257] *Topografska karta Višegrad 2-1 (Rastište)* (527-2-1) 1: 25.000.

Стублова (752), Селишта, реке Бијела и Топличка, Кочишта, нас. Студенац, Крстача, Бандера (694), Стражилац (741), Крижевац, јужно од Дрине: Бањска Коса, Бањска Стена (1085), нас. Камењача, нас. Бјелуша, Бабин рид, Ступаревина, Рујевац, Јанков чајечић, Банов чајечић, Метаљка, Танкосин гроб, Црвена стена, Браневина, Коњска река, Ђуровина, Бијела вода, Гувниште, Врачарића брдо (1376), село Осатица, Киларица, Црвеника (553), нас. Ђурђевац, Градина код Ђурђевца изнад саме Дрине (463), нас. Кнезови, Крстача, Печи, Стражилац (741), Крижевац, Отаве, Бандера (694), Згуња, извор Браљуге, Опарци, Тодосина пећина, Камењача, Видова пећина, Мекоте, Кошариште, Баневине, Мамара, Чемеришки до Какаљ, Камаљ (1112), Бабин рид, Ступаровина, Рујевац, Коњска река, Ослуша, Градац код Симића, Талијански пут, Ковачи (1185), Љуто поље, Царевића вис (1426), Врачарића брдо (1376), Бијела вода, Гувниште, Небојна.[258]

Шиљато трло, Бијеле воде, Селиште, Међа, Пандурица (1043), Тусто брдо, Календеров до, Градина код Палисада (1168), Катуниште, Товариште, поток Катушина, Кошариште, Нишан, Лазов гроб, Гробачица (1097), Међи до, Попов колац, Царево поље, Рудина, Царева вода, Мали Шанац, Каран, Попов клац, Точковица, Градац и Градина у Доброселици, Матијева солила, Слане воде, Жупа, извор Слане воде, нас. Ограђевица, Ђуровића гробље (код Превије), гробље код Рибнице, Мацарево трло, Рудине.[259]

Хајдучки бор, Бели камен, Романија, Чивутско гробље, Кућетина (614), Одрине, Бјелушина, Кнежевина, Гувништа (880), Џамија код Липаровца, Џамија (853) код Грабовишта, Нишан, Кастиља (770), Краљева коса, Товарница (1076), Столовате косе, Бели камен, Попов врх (860), Дедина кућерина, Авдин гроб, Велика Крстина (939), Мала Крстина, насеље Ограђе, Попова торина, Амбарине, Шанчине (1077), Узмидуша (986), Кула, нас. Поповићи, Шанац (921), Калуђерски поток, Збјег (798), Солштине, Закопина (1186), Мраморје у Горњој Јабланици, Мајин врх, Бакића коса, Змајевац и Змајевачки поток испод Лиске, Стубло.[260]

Гробанско брдо, Црвени вирови, Мрамор у Биоски, Градина и Ђенадића ћуприја код Врачарића, Попова глава, Кућишта, Рудина (907), Станиште, Караниште, нас. Бања, Симића рудник, Градина код Кесеровине, Попов до, село Ковачевићи, Солила, Бијело камење, Гувниште, нас. Попадићи, Градина код Ступара (792), Шупља стена (789),

[258] *Topografska karta Višegrad 2-2 (Beserovina)* (527-2-2) 1: 25.000. Топоним Кошари се можда се може довести у везу са прасловенским košъ - у значењу „спремница за жито“. У каснијем развоју језика корпа. А. Лома, *Топонимија*, 116.
[259] *Topografska karta Užice 3-2 (Partizanske vode) (528-3-2)* 1: 25.000.
[260] *Topografska karta Užice 3-1 (Semegnjevo*) (528-3-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).

Крст, Поповина (803), нас. Кнежевићи, Николино брдо (720), Црвено брдо (622), Метаљка, Бели камен (881), Четвртине, Мађарово трло, Бели камен (906), Градина (968) код Шљивовице, Ђорђево брдо, Крстовац, Рудина (794).[261]

Метаљка, Кула (1148), Мргошево брдо (1082), у близини испод ова два виса Широка путина, Колибе, Томића Рудине са врховима Мрамор (866), Рујка (исто 866), Шанац (846) то све код Беслића, насеље Кремна, Шанац и Гробањско брдо у Кремној, Јанковића рудине, Которача, Милошево кућиште, Станиште, нас. Ерићи, Спасовиште, Кошчине, Велике грудине (980), Савино брдо (1133), Смрдљиви поток, Устава, Бојиште, Сандино кућиште, Шепића кућиште, Влашка превија, Колашинска раван, Плоче, Метаљка код Црног Омара и Рупчине, Јовин гроб, Кошарице, Колибине, Крсманско поље и Крсманске колибе, Селиште.[262]

Подови, Драгина кула (682), нас. Градине у Добротину, Бандера (858), Мраморје код Лукића, Ерска вода, Ерска стена, Мрамор код Брајића, Градина на Дрејској глави, нас. Маџаре, Тамница, Љетиште и Бурмази, Граница, Ровине и Селишта и Градина (632) у Дубу, нас. Пачаџије, нас. Плошћари, Бијеле воде, Црвене стијене код Садовине, Столица (585), Градина код Злодола, Стрижевица (804), нас. Кнежевићи, Гробанско брдо у Биоски, Метаљка (757), Царевац, Камењача (922), Грађеновац и Рудине у Заглавку, Царјански поток, Доње ограде, Жупањевац, Петровац, Кршћање, Црнушки поток, Шанац на Вјенцу, Јоцино брдо (916), нас. Маџаревићи код Буковика.[263]

Насеље Кошари, Градина код Двизовића (830), Метаљка, нас. Поповићи, нас. Араповићи, Кућишта, Савино брдо, Лазин брег, Црквине, Шарампов код Црквине, Црвена стена, Крижевац, Кулина насеље, Кулина (550) код Бајине Баште, нас. Градина, нас. Подград, Градина код Липе (930), Шарампов код Вујића, Градосавац, Расовача, Шанац (1013), Русе, Ђурино брдо, Калуђерске баре, Градина код Калуђерских бара.[264]

Краљева гора,[265] Улаков гроб, Бијела врела код Краљеве горе, Бијело Врело код Бојчиног брда, Бојна (871), Међанац, нас. Маџаревићи, Бељевнице, Штедрово врело,

[261] *Topografska karta Užice 1-4 (Bioska)* (528-1-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).
[262] *Topografska karta Užice 1-3 (Kremna)* (528-1-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).
[263] *Topografska karta Užice 1-2 (Kadinjača)* (528-1-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje). Топоними Љетиште и Бурмази указују на могуће летње станиште катуна Бурмази.
[264] *Topografska karta Užice 1-1 (Bajina Bašta)* (528-1-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).
[265] Вујичић на Краљевој гори налази Краљеву чесму. D. Vujičić, *Hidronimi*, 149-150.

Штедрић поток, Солила (испод коте 1115), Горње Гробље код Поджепље, Градац код Плане, Љељеница (1058), поток Лађаник, Џимрије, Зовчић (1110м), Слатина.[266]

Спасовница, Мраморје код Бешића, Бабин камен, Подкамен, нас. Камењача, Црвена стена, Јамички брег (787), нас. Рупово брдо, изнад је Рудо брдо (578м) , Вардиште, Станиште и Станишки врх (1078) насеље Вратнице, Мраморје код Жеденског, поток Калуђеровац, у близини Ивановина, Граничка река, Видово брдо (779), у близини нас. Староглавице и Перно брдо, Стражилац, Кремен, ту је код Јамичког брда и пуно рудника боксита, Герово осоје, Кремен код Липовца, Кремен код Кутузера, Гркар, Мркодо, Шупљи врх (1393), Сланички бунар, Хајдучка коса, Рудинско брдо (1371), Костур, Црвене стене (1247), Град (1267) и Градина (1112) код Пољанице.[267]

Фојхар, Мрамор брдо (858), нас. Ступине, Влогор (!)[268], Ваган (843), нас. Ложња, нас. Ковачице, насеље Бијелила, насеље Бојна, Бојна (554), Ложња област, Три краља (олово, цинк), река Угљечица, Оловине (не толико близу), Шарампов (961), Стражило (898), Лауш село, Кварац, Кула (956), Чичевац поток, Металька, Мали Љељендо, Велики Љељендо, Стубе, Чаурка (1071), Катуништа, области Сушица и Љутица, Млаква, Михајлова крчевина, Врањевина, Беле Воде, Црнушика (1167), нас. Међе, поток Поповац, Крижевина (716), Мајоров гроб (944), нас. Кнезови, Мајиновац (692).[269]

Градац (код Подложника – понавља се са Љубовије, Ступ (799), Црквине, Селишта, Градац код Спалука (726м), нас. Стожерско, Стожерска река поред нас. Двориште, Град поред Шубина, нас. Црквина, Николин гроб, Столац (1042), нас. Постоље, Кальина, Златово (992), Перин крст, Стражевица (527) код Потркалишта, нас. Седлари, Крст код Хадровића, Камен – предео, Мраморје код нас. Прималац, Градина (624) код Магудовића, Рупаче (385), Бабин гроб (463м), нас. Вранешевићи, Мачванска река, Вилина стијена, Металька (734), Бандера, Хрг (1026м), Коларска река, Ступови, извор Оградица, Бијели камен, нас. Калудра, Градина и Стражилац код села Топлице.[270]

---

[266] *Topografska karta Zvornik 3-3 (Veliki Žep)* (477-3-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje). Јадар Штедрић или Штедрово врело, потиче по Вујичићу од прасловенске основе *skent. Одатле „штедети“ али и прасловенски придев у значењу дарежљив, бити издашан, штедар. Топоним Улаков гроб можда потиче од старог облика зоонима или антропонима Вук (Влк), као и случају топонима Влков поток (А. Лома, *Топонимија*, 45). Можда је и нека особа из средњег века са овим именом ту сахрањена. D. Vujičić, *Hidronimi,* 160.

[267] *Topografska karta Zvornik 3-4 (Rupovo brdo)* (477-3-4) 1: 25.000.

[268] Вероватно Виогор.

[269] *Topografska karta Zvornik 4-3 (Srebrenica)* (477-4-3).

[270] *Topografska karta Zvornik 4-4 (Osmače)* (477-4-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Северно од Рогачице (Бајина Башта): нас. Крижевац, Самар, нас. Немчевићи, Дона (389), Селишта, Ерића брдо, Градина (514) код Забрда, Црвени брег, Прокоп, Руст (1090), Маркова њивара, Бијељевина, Зелени поток, Делиград, Бели камен, Црвена стена, Северско поље, Бакића поље, Колиште, Гробница, Бакићи, Трубало (847), нас. Трубало, нас. Бељавине, Северња, Гробница код Цветковца, Гвоздачко поље. Јужно Насеље Поповићи, Змајевац, насеље Бошњаци, Бабино брдо (876), Крст, Мостајници, Стражевац (971), Столица, нас. Малешевићи, Старо село, Четијаш, Пријин гроб.[271]

Нас. Метаљка, Градовиште, Кнежевац, Мајдан (432м), Бијелике, Градина код Дубничке ћуприје, Градина код Јовића (465), Мегара, Камењача, Самари, Мале и Велике Јапаге, нас. Град код Рајића и Брда, нас. Метала, река Подметала, Јалови, Пантелиј гај, Град код Заграђа и Заграђе, Мраморац (732), Краљева гора, Илијино брдо (801м), Стублинска коса, Мраморје испод Брезове главе (562), Селиште, Градина код Буковића, Недина црква и Црквине (245), Страсница (424), Градина код Оџића (497), Градина код Бачића (472), Туловица, Метаљка код Милића, Кошаришта, Градина код Милића (497), Црвена стена. [272]

Кременина, Мрамор (455), Мајдан, Крижевац, Човрк гробље, нас. Каменица, Метаљка, Мратинци, Кијевићи, Градина код Блажијевића, нас. Ђермани, Градац код Аџића (425), Пожељачица, Покрижак, Шарампов (483), Ерски поток, Мрамор код Гојковића (656), Османов гроб, Хајдучко гробље, Куле, Крст (695), Ступ, Крст код Коприва (606), поток Стублић, Мајсторовача (695), Крст код Буковице, велики масив Градно (918м), нас. Слатина, Рупоглав (816), сада Лупоглав (675), Тахори, Хелдев камен.[273]

Нас. Црнац, Беловача, Црвишта, Гуменска Коса, Мали и Велики Ваган, Столице (617) на Глоговој планини, Цестањска река, Ивово, Столице (466) код Ивова, Перска коса, Мраморје код Магушића, насеље Крижевац, насеље Кнежина, насеље Кула, Грачић код Поточара, Метала, Градац изнад Поточара (527), Бакрено Гумно, Градац код Подчауша (323), нас. Подградац, нас. Градина на Саској реци, Возаљка, Сасе, Градина

[271] *Topografska karta Valjevo 3-3 (Boljevići)* (478-3-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).
[272] *Topografska karta Zvornik 3-1 (Nova Kasaba)* (477-3-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).
[273] *Topografska karta Zvornik 3-2 (Brana Bačić)* (477-3-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

код Михаљевића (433), Спасовница (460), насеља: Вагани, Моштанице, Виноград, Кнезови, Костур (534).[274]

Село Грачаница, Шарампов, Павлин гроб, Лазин вис (561), Савина глава (570м), нас. Ковачевићи, Рашак (388), Калића брдо, Васића вис (564), нас. Поповићи, нас. Берловине, Берловско брдо, Јеличино брдо, Врач (428м), Јанково брдо (388), Лукин вис (573м), Баурић град (774м), Подбаурићи, Поповача (857м), Самари, Товиловићи, нас. Крстићи, преко Дрине - нас. Крсташ, Градац (737м) код Подложника, Градина код Орашића (454м), Границе, опет десна страна Дрине - Немић (797м) и Поднемић (село), Хајдучка њива и Бјелички поток.[275]

Градине код Горње Љубовиђе, Скадар, Град камен, Соколско брдо, Скадарска лица, Широка бата, Руда главица, Бандера (1049), Крстови (705), Стража, Калудар, Кулина (1073), Бојанин гроб, Црвене стене, Соколи, Станиште, Тешко камење (927) , Рило (1154), Плоче, Разбојиште, Градина код Бранића, Жута стена, извор Бијела, Ковачићи, Бијели поток, нас. Ковачевићи, нас. Поповићи, Гвоздац.[276]

Рудине, Громилица на Вељој глави (619), Каменица Доња, нас. Чанчари, нас. Самари, нас. Кула Град код М. Зворника, Краљевина, Власиња (398), река Каменица, Гркиња, Соколина (507), Градачац код Миљановића, нас. Крешани, Сланска река и Слана, Кушлат на ушћу Јадра у Дрињачу (389), Хумац, преко Јадра Хумоља (412), Мраморје (629), Заховица, Градина (473), Кулача, Гробић.[277]

Источно од Дрине: Рујева глава, Камени шанац (591), Влашке њиве, Лађа (730), Соленаш, Рудине, Капела (598), Горњи Ерићи, Лазин Шанац (529), Лазински поток, Црвене стене, Јагодњак, Плоча, Соколине, Угљарица, Рупино брдо, Тусто чело (766), Кућине, Катаништа, нас. Амбарине (близу Амбарина са карте Зворник 1-2), Просечен камен. Западно од Дрине - Змајевац, Крстача, Соколина, Игришта (372), Горобија, Градина код Сајновића (693), Торница, Рудежа, Стругови, Ерин кик, нас. Мостарићи, Пријелов дол, нас. Ковачевићи, Градац код Пролома (559), Велесија, Бијела вода, Томино брдо (385).[278]

---

[274] *Topografska karta Zvornik 4-1 (Bratunac)* (477-4-1) 1: 25.000.
[275] *Topografska karta Zvornik 4-2 (Ljubovija)* (477-4-2) 1: 25.000.
[276] *Topografska karta Valjevo 3-1 (Orovica)* (478-3-1) 1: 25.000.
[277] *Topografska karta Zvornik 1-3 (Divič)* (477-1-3) 1: 25.000. Испод локалитета Кула Град протиче истоимени поток, лева притока Дрине. Слана или Сланска Ријека по Вујичићу, не мора се изводити из корена сол, већ можда значи хладна, смрзнута. Балтословенски корен „сал“значи мрзнути се. D. Vujičić, *Hidronimi*, 163.
[278] *Topografska karta Zvornik 1-4 (Drinjača)* (477-1-4) 1: 25.000.

Камењак (785), Павињак, Црначка шума и Кошутња стопа (има цркву на врху) (939), Кућишта, Перуника (918), Лиданов конак, Коловачки поток, извор Близанци, поток Змајевац, Катановац (448), Град у Кржави (882), Мало гробље, Бјељевине, Градина код Митрића (766), Вожник (664), Крижевачки поток, извор Змајевац, Рујевац, Шарамповић (676), нас. Поповићи, Бјелик (875), Стублица, нас. Велики Мајдан, нас. Велеш, Кућурине, Илино брдо (390), Мајдан (585), село Црнча и Црначко поље, нас. Коларица.[279]

Бањевина, Бањевачко гробље, Бањевац, Молитва (505), Мраморје (548), нас. Мисир, село Богоштица, Соколске планине, Кулина, Топчиновача, Бусија, Калово, нас. Тартић, село Грачаница, нас. Ерићи, Ерића камен, Турски камен, Белег, Метаљка (824), Карановац, Јерина вода, Калкан, Соко град, Књижевача, Чардак вода, Бело врело, Петрина стена, Петрц и Петрцко брдо (588), Кућурине, Белеге, река Коларуша, Ковачевац (436), нас. Грчани, Виноградина, нас. Деспотовићи.[280]

Ђурино брдо, Анта (498), нас. Белевина, Градац код Горње Кокраве (443), Шарампов (309) код Рајкове Луке, Шарампов код Болновца, Бадњеви, Попов лаз (318), Корбина, Летиште, Хајдучко гробље, Шарампов код Прине (633), Седлачко, Граница, Крст (807), Градина изнад Љубовиђе, нас. Поповићи, Шарампов код Симића (533), поток Скадар, село Скадар, село Царина, поток Царина, Шипови, Окућаница, Падалиште, Спасовиште.[281]

Стражба (454), Мрки до, Рудино гумно, нас. Петричани, Градина код Лукића, Слатина, нас. Кавгара, Јохова јапија, Петрова страна, плоча, Мраморје (470), село и нас. Крижевићи, Стублић, Метаљка (558), Четино брдо, Пашин пут, поток Градина, Рудина, Стражбеница (399) и нас. Стријежево, Марково брдо, нас. Косовача, Кундак, Перуника (524), Спасалевица (Спасолевка) (441), нас. Кордуни (близу нас. Пандура), нас. Арнаути, нас. Хајдуковићи, Мајур, Марковача (372), Змајевац, Сулишће (Солишће), Зелени камен, Кучић-кула, Ковачевац (261), нас. Мркадо, Мајдан, Столица (350), Спасовица,

[279] *Topografska karta Zvornik 2-3 (Krupanj)* (477-2-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).
[280] *Topografska karta Zvornik 2-4 (Sokolske planine)* (477-2-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).
[281] *Topografska karta Valjevo 1-3 (Pecka)* (478-1-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).

Ђурино брдо, Градина, нас. Малешић, Крижевица (300), Батал њива, брдо код Зворника - Шанац (411)[282]

Источно од Дрине - Виноградине, Турско брдо, планина Гучево, Кошаре, Кула, река Сиговача, Бежановац (323), Рибарско брдо (355), нас. Поповићи испод Гучева, нас. Ковачевићи, Ивановача, Кулиште (699), Гвоздена вода, Црквина, Метаљка, Стражиле (527), Сугреб (460), Руј (581), Бела река, Ђедова коса, Раскршће, Злоступ (441), нас. Поповићи код Рогуље, Јовино брдо (432), Рујева глава (524), поток Црвењак, нас. Деспотовићи, Солила, Амбариште, Ђурђево брдо, Торине, Сланиновача, Спасовница, Гвоздена вода у Радању, Радино брдо.[283]

Вилино коло, Манастирска шума, Терзићи, поток Троноша и притоке Мала и Велика Троноша, Мале кућерине, манастир Троноша, Кременик, Бабино брдо, Цариградски поток, Хајдучки поток, Бели поток, Кремењак, Спасовница (582), Буздован гај, Раскршће, село Црквино, Мартиновача (491), Ограђеница, Бабина вода, нас. Херцеговци, Стара судница, Рудине (466), Велики Мајдан (ближе Троноши), Ступничка река, Матића точак, село Слатина, нас. Горњи Маџаревићи.[284]

Село Ступница, Ступнички поток и нас. Граница, Сурички градац (336), нас.Кулић, Цикотски градац (307), Каменик код Будимировића, Каменик (358) код Кикановића, нас.Терзићи, Мајдан (384), Градина код Ковачевића (404), Столац (385), нас. Ковачевићи код Столца, село Дворска, нас. Бурмази, нас. Ковачевићи код Рељића, Логор (443), Разбојиште (408), поток Варош, Сеоштина, поток Ковачевац, Гумнина, Бадања, Бања Бадања, Гвоздена вода, нас. Поповићи, Крст, Кућине, Крст (291), нас. Бела Црква, река Коларуша, нас. Кнежевићи, Петрово брдо (356), Камени брег (354), Пребојне, Гумина, Рудине, нас. Прокопићи, нас. Деспићи, нас. Мајсторовићи, Смрданац, нас. Деспићи код Црне баре, Рандин гроб, Ступница, нас. Деспотовићи код Живковића, Бијелик, нас. Ковачевићи у Церовини, Градац код Жељића, (454), нас. Калдрмићи, Тошин гроб, Гробљица (517).[285]

[282] *Topografska karta Zvornik 1-1 (Zvornik)* (477-1-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).
[283] *Topografska karta Zvornik 1-2 (Zajača-zapad)* (477-1-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje). Сугреб је можда свети гроб или можда свето дрво - запис.
[284] *Topografska karta Zvornik 2-1 (Zajača-istok)* (477-2-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).
[285] *Topografska karta Zvornik 2-2 (Zavlaka) (477-2-2)* 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Село Доња Шипуља, поток Ковачевац, Градац код Доње Завлаке (237), Бељевине, Ерића река, Савино поље, Бјелик, Разбојиште (463), Ерића рт, поток Камењача, Јериновача, Јанков вис (447), Тојина колиба, Лазаревица, Доње Црниље, Страже (280), Бабовац, Рупавци, Градиница (225), Белотска међа, нас. Бела Црква, Мајдан, Белотић село, Бјелов рт, Угљара, Мијачке њиве, Белутак, Ковачевића мала, нас. Поповићи, Попово брдо (не тако близу), Возник (304), Баново Брдо. [286]

Вилино коло, Манастирска шума, Кремењак, Сурички градац (338), Бабина вода, Рудине (461), Мајдан код Цикота (384), Велика Градина (404), Столац, Разбојниште (408), Логор (443), нас. Поповићи близу ушћа Ликодре, нас. Ковачевићи, нас. Деспотовићи код Красаве, нас. Прокопић, нас. Деспић, Томино брдо, Смрданац, нас. Бела црква, нас. Кнежевићи, нас. Калдрмићи, Доњи и Горњи Поповићи, нас. Деспотовићи код Толисавца, Мраморје (548), Полице (453), Крст, нас. Грчани, Петрц, Петрина стена, Карановац, Петков вис, Плачковац, Закућани, Путањ (800), Чувер (752), нас. Вележ, Ковачевац (436), Старо село, село Црнча, Мајдан (688) у Црнчи, нас. Велики мајдан код Црнче, Велики стовиш (559), Мали Стовиш (663), нас. Поповићи близу Дрине, Перуника (918), Лиданов конак, Перића колибе, Шанац, Градина код Рујевца, село Рујевац, Соколске планине, Соколска река, Спасовница (592), Столице (насеље и предео), Бањевац, нас. Томањ, Тетин гроб, Црквине.[287]

Источно од Дрине: Гучево, Кулиште (696), Гвоздина вода, Металька, Стражило, Сугреб (480), Злоступ, нас. Поповићи, нас. Деспотовић, Стражавица, Гвоздена вода, Рујева Глава (524), Влашке њиве, Амбариште, Шанац, Камени шанац, Соколине, нас. Амбариште, Просечен камен, Лађа (758), Тусто чело, а у близини су и: Видова глава (768), нас. Видовићи, Столице (350), Челопек, Мркодо, поток Градина, Металька (559), Перуника (527), Спасољевка (441), нас. Кордуни, Змајевац, нас. Косовача, Марково брдо, Кундаковина, Солишће, Стругови и нас. Ковачевић.[288]

Грабље код Имамовића, Руденик, Путно брдо, Грачун, Илијин брег, Сунчево брдо (373), Хумац (361), Стубови, Цеста, Видова глава код Бановића (380), Бановићи, Старе куће, викенд насеље Хрватска Брана, Мрамори код Хрвата, насеље Хрвати, Гребље (464), Мрамор (432), нас. Копљевићи, нас. Ковачевићи код Горње Живинице,

[286] *Topografska karta Valjevo 1-1 (Osečina)* (478-1-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje). Мијаци су македонски субетнос. Ј. Цвијић, *Балканско полуостро*, 476-495.
[287] *Topografska karta Zvornik 2* (477-2) 1: 50.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1982 (II dopunjeno izdanje).
[288] *Topografska karta Zvornik 1* (477-1) 1: 50.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1982 (II dopunjeno izdanje).

Рудине (425), Крементовача, Гвоздачка коса, Нишан (448), Пијескови, Огњен стан, Црвена стена (711), Црвени камен, Мрамор (233) код језера Модрач, Сушки пут, Средњи пут, нас. Ковачевићи код Љубача, нас. Ковачевићи код Брезе, Гашин стан.[289]

Кремно брдо, нас. Кулићи, Селишта, Ковачевина, Бијељевине, нас. Крижевићи, нас. Херићи, нас. Ковачи, нас. Савино брдо, Столоваш, Доратово брдо (309), Градина код Јурошевића (385), Влашко гробље, Марковац (611), Црвена водица, Виниште.[290]

Нас. Ковачевићи, Ковачево поље, нас. Кисељак, нас. Самарџије, нас. Грачаница, поток Крстац.[291]

Стражиште, нас. Кремеш, поток Михаљевица, насеље Рудина, Мраморје у Калесији, нас. Крижевци, Црквине, Пасји гроб, Крстови, Марковац код Крстова (480), Херин тор, Кошариште, нас. Краљевићи, нас. Кобилићи, Мраморић, Ђедовац (можда богумили), Амбарине, Пандурица, Пашин пут, Четно брдо (602), нас. Кулина, Мајдан, Параклиси, река Угаровица, Какањ (389), Подкакањ, Попова ћуприја, нас. Кула, поток Мраморак, нас. Калајџићи, Попова ћуприја, Петрово поље код Какња, Ограде.[292]

Огњен стан (поклапа се са картом *Кладањ* 1-1), Колава, Градина код Бабине греде (511) и Градински поток, Гувно (589), Плоча (1009), Кошари, Станови (598), поток Крвавац, Стожерац, Оглавак, Стожер (838), Варда (793), Катуништа код Црног врха, Катуништа код врха Коњуха, Стари стан, Дједина жупељева Коса, Црвена лазина, Трошкамен (977), Катуништа (916), Рупачка вода, Торине, Вратичишта.[293]

Нас. Дједина, Дјединска планина, Торови, Хајдучка пећина, Тарево, Гувно, Соколина, Стећак, извор Бугарин, село Куљан, Црвени камен, нас. Ступари, Бијељевина, Ковачевина, нас. Градина код Ноћајевића, Штитови (у Куљану), Чардак (554), Градина код Цебара, Приграда, Шарампо, Градина код Сухе, Попова буква, Кујина колиба, Станови, Црвени крш, Град код Пријановића.[294]

Рудина, Градина код Грабића (805), Бијелава, Марино селиште, Милошев брег (722), Селиште код Влачића, Колиниште, нас. Кастијељ, Бошњак, нас. Кулићи,

[289] *Topografska karta Kladanj 1-1 (Banovići)* (476-1-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).
[290] *Topografska karta Kladanj 1-2 (Živinice)* (476-1-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).
[291] *Topografska karta Kladanj 2-1 (Tojšići)* (476-2-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).
[292] *Topografska karta Kladanj 2-2 (Šeher, Kalesija)* (476-2-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).
[293] *Topografska karta Kladanj 1-3 (Konjuh-istok)* (476-1-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje).
[294] *Topografska karta Kladanj 1-4 (Tarevo)* (476-1-4) 1: 25.000.

Четениште, Рупе, Камено брдо (913), Хајдучка вода, нас. Мајдан, Кричанска брда, Небојине, Змајевац, Градина код Змајевца, Градина код Новичића (610), Крст (562), Црвена стена, Бјелаштица, Кучишта код Тупанара, Мрамор, нас. Цинцари, Видово брдо (511), Градина код Видовог брда, нас. Кнежевићи, Кућишта код Кнежевића, Шупља стена, нас. Шупљака, нас. Поповићи.[295]

Нас. Мраморак, Мраморци, Градина код Мраморка (629), Рудулија, Крајачево брдо, Грабарје, нас. Царевина, нас. Кнежевићи, селиште и нас. Жељезник, поток Точак, нас. Ерићи, Коловрати, нас. Ковачевићи, Црквина, нас. Подцрквина, Варошиште, Мајдан (479), Рудник (493), Илиновац, Каменица Горња, нас. Поповићи, нас. Мацани, Вишеград (648), нас. Совари, извор Кнежевац, Крстац, Мали Крстац и Велики Крстац (вероватно по крстастом облику долине око које су ова три гребена и поток Крстац кроз њу), Перинје и Перин град, Црвене стене, нас. Торине, Градина код Бјелановића (755).[296]

Северно од Криваје, притоке Сребренице, која је притока Дрињаче: Стјепан коса, Лијево брдо (1133), Разбојишки поток, Разбојиште, река Каменица, Магезе (1073), река Сребрница, река Катаница, Каменско брдо (1008), Велика Црна Стијена (1109), Јурјевица (1054) (Јурјевица је преко реке Дрињаче), Заградац, Нишани, Миришина река, Слана њива, Ципет, поток Заградина, Високо (976), Винско брдо, Товарнине, Црни поток, Црљен, Матин гроб, Сива глава, Камењак, Љута страна, Равни пут, Метални колац, Велики Кабун (1156), Бусије, Убојиште, Кучајевица (868), Минђуше (891), Магазин, нас. Заграђе код Олова. У Кладњу и околини Олова: нас. Чуништа, Црљен, нас. Ковачевићи, Хроповица (878), Товарни брег, Брушевља, Крст (889), Солун, нас. Крижевићи, Ступчаница.[297]

Ачкеров гроб, Кремењача (1069), Селишта, Шип, извор Каменица, Градина код Бакића (1030), нас. Каменице, Камен (1054), Ставањ (629), Сјахалица (1071), Бабина вода, Гвозд, Кула, Куљбаба, нас. Судићи, Брус, Јунаковачко брдо (1126), Ступни до, Кршћан-врх (794), нас. Крајишници, извор Рудница, Приграде, Биљеге, поток Бјелава.[298]

[295] *Topografska karta Kladanj 2-3 (Šekovići)* (476-2-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).
[296] *Topografska karta Kladanj 2-4 (Pobedarje)* (476-2-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).
[297] *Topografska karta Kladanj 3-1 (Olovo-sever) (*476-3-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje). Топоним Лијево брдо можда говори о постојању пута.
[298] *Topografska karta Kladanj 3-3 (Olovo-jug)* (476-3-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje).

Источно од Дрињаче: Крст (843), Бабина стијена, Вратнице, Добра вода, Торино брдо (1041), Градац код Витоца (1137), Селине, Коњско брдо (879), Кобиљаче, градина код Јарачког брда, нас. Ковачићи, Врачевићи (није нас.), нас. Коњевићи, Црквиште, Кремештаци, Гучина, Црна коса (1015), Црвеника (1184), Бијела стопа (1189), Рујевица, Соколина, Градина код Петровића, Куљанско брдо (1179), Куљанско гробље, Чардак (1094), Куле, Срихин (1006), Рудница, нас. Бијелиш, Клашница (754), Рудина, поток Близанци, поток Бијелава, нас. и крај Градац. Западно од Дрињаче у Калдњу и околини: нас. Заграђе, Колица, Бушево, нас. Бушево, Градина код Гојсталића (855), Раскршће, Попово брдо (722), Такаче.[299]

Рудине, Граовишта, град код јагодњег брда, река Каљина, Бадањ (832), нас. Бања Лучица, Копаник, Доња Ограда,нас. Заграђе, нас. Ступањ, нас. Кадића брдо, Бабе, Градина на Меднику (998), нас. Придворица, нас. Шашевци, нас. Бијела вода, Градина у Драпнићима (1061), поток и крај Зеленвода, Гвозд, нас. Рудине.[300]

Северно од Дрињаче Љуто брдо, Рашковине, Стражевац, Бијелико, Кнежице, нас. Краљевићи, Ћуприје, Крижевац (688), Ваган, Бунарић, село Беган Јужно од Дрињаче Камење (628), Крам, Злоступ, Сиједаљка, Кијеновац, Штит (12839, Кошариште, Име, Градац (Веледин), поток Подградац, Оградица, Стара џада, Слатина, Столац, Зељенско врело, Зељенски поток, Чардачине, два насеља Поповићи код Мракића, Градина код Брда Јовићевића (968), река Седрица, Соколина, Бијељевине, Мастилово брдо, Пусто поље, Мраморје, Кречнице, Четениште, Варошка брда, река Варошница, Градице, Стублици, Бојишта, Градина код Брежине (989), Близанско брдо. [301]

Нас. Ступари, Рудишта, нас. Мајсторовићи, Стражевац (561), нас. Стражевац, Солаковина, нас. Подови, Спасовница (696), нас. Рудине, Хум, Бијељевине, Торине, Поклопац (1249), Сировине, Мало Игриште (1288), Плоча, Љељин врх, Градина код Залуковића (924), нас. Оџак, нас. Кулина, Градина код Великог Краја, нас.Градина код Власенице, Кула (667), Рудине (626) , Коларева коса, нас. Коларевићи, Гувништа, нас. Дракулићи, нас. Мрамор, Граница, Љељенак, Поповина, нас. Малешевина [302]

[299] *Topografska karta Kladanj 3-2 (Kladanj)* (476-3-2) 1: 25.000.
[300] *Topografska karta Kladanj 3-4 (Kaljina) (476-3-4)* 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje).
[301] *Topografska karta Kladanj 4-1 (Trnovo)* (476-4-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).
[302] *Topografska karta Kladanj 4-2 (Vlasenica)* (476-4-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Станови, Хамбарине, нас. Мрков, Чардак, нас. Горње Бабине, Жељезница, Мачевац, Бабинска планина, Бабинско брдо, Градина на Палежу (1005), нас. Подрудине, насњ. Кнежина, нас. Топлик, нас. Копљевићи, село Турковићи, Гвозд (1233), Станага, Кучанска планина, Камено брдо.[303]

Нас. Подчардак, Балванов стан, Камењак, Кошаре, Бијељевина, Краљева гора, Краљевића крш (1149), Хајдучко врело, нас. Терзићи, Мали Жеп, Косовача, Стублић (1117), Дебела међа, Близанци.[304]

Осим поменутих, у Средњем Подрињу помињу се и поједини индикативни топоними, забележени у литератури. Међу притокама Дрине то су Крижачки и Бановићки поток.[305] Лева притока Дрине је Сашка река, названа по месту Сасе са једним од средњевековних рудника у Подрињу. Притока поменуте је Обадска река или Мајдански поток. Сашка река се улива код Бјеловца.[306] Ту су и Златна вода или Златица или Бјелобара, која се улива у Дрину код Зворника. По мишљењу Вујичића, назив означава жуту боју, као и поток Градина, десна притока Хоче, која извире испод Марјанова брда. Сребреница припада сливу Крижевице, такође леве притоке Дрине, која настаје у њеноме дистрикту од неколико водених токова. Крижевица у свом називу садржи корен „криж“, крст. По мишљењу Вујичића антропонимског је порекла.[307] Називи њених притока и саставница су још инспиративнији. То су Казани, Чичевачка,[308] а притока Чичевачке је Злативода поток, који по традицији у свом називу чува успомену на испирање злата у старини. Особеност Сребренице и њене околине су чести називи какви упућују на развијено рударство овог краја и у средњем веку, па и трговину. Ту су: Угљечица, Оловине, Кварац, Беле воде, Ложња, као и хидроними: Црвена река (по својој боји, указује на присуство руде) и Бијела (њена притока, по Вујичићу, у овом случају, опозит Црвеној), Фојхарска или Фојарска, која можда садржи германски или рани словенски слој у Подрињу, Солоћушка (по соли или мочварама), Бљечева (могућа су

[303] *Topografska karta Kladanj 4-3 (Pjenovac, Knežina)* (476-4-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje).
[304] *Topografska karta Kladanj 4-4 (Han Pjesak)* (476-4-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje).
[305] D. Vujičić, *Hidronimi,* 134.
[306] D. Vujičić, *Hidronimi,* 124-125, А. Лома, *Топонимија,* 195-196.
[307] D. Vujičić, *Hidronimi,* 76, 126, 163-166.
[308] По Вујичићу вероватно антропоним. По Ломи можда потиче од прасловенског чикати, чькати (српски начичкати) , а мотивација би могла да буде бињни покривач Чичевац, назив потока у Сребреници, као и други сродни топоними (Чичавица на Косову, Чичавац на Велебиту), вероватно потиче од Чикати, Чькати, по мени сачувано у српском „начичкати“; По Вујичићу, овај хидроним је изведен из балканског турцизма чича, чичо. А. Лома, *Топонимија,* 231-232, уп. D. Vujičić, *Hidronimi,* 128-129.

многа тумачења) и Глоговачка река. Губер, назив једног извора Црвене реке упућује на лековитост. Југоисточно од Сребренице топоним Кисељ указује на богатство минералима. Близу хана на брду Несмотар (хан Несмотар) налази се локалитет Тржаковац, што упућује на трговину. У околини се налазе и Кинштице, Царев град, Крива калерца.[309]

Назив босанског Јадра, највеће притоке Дрињаче је можда илирског порекла (Задар, Адриа), али се може довести у везу са бројним хидронимима у Словенском свету (Одра).[310] Сливу Јадра припада и Крајчиновића поток, који по предању, носи назив по селу Крајчиновићи, које је према традицији име понело пошто је некада било на крају „кнежевине“, дакле на крајини. Улива се у Зелени Јадар. Ступачки поток, притока Студеног Јадра, је назван по селу Ступи, а оно сигурно по неком архитектонском објекту. Међу притокама Јадра налазе се и Баништа (по истоименом нас., вероватно од титуле бан), Лозина, поток саставница Радине, притоке Јадра (по истоименом нас.) вероватно означава место где се некад гајила лоза, а ту си и Црван, притока Кравице, који можда има везу са добијањем црвца, поток Зела, чије име потиче од зелене боје.

Неким од давних слојева хидронимије Подриња припада и назив реке Ујча, такође притоке Дрињаче. Корен може бити илирски *ujk=вук, а могуће је и словенски *оча= крива. Још неки хидроними слива Дрињаче су и: поток Подградац, Бјелашница, Сига, Бијеле воде, Змајевац, Железник. Мрчевац је можда назван по смрчовој шуми, други облик је Смрчевац и Стублић. Сви ови хидроними указују на старину.[311]

[309] D. Vujičić, *Hidronimi*,126-131; A. Đozić, R. Djedović, *Mahala Petrič u Srebrenici krajem 19. stoljeća*, Monumenta Srebrenica 7 (2018) 149-15 н. 18, 19.
[310] D. Vujičić, *Hidronimi*, 147
[311] D. Vujičić, *Hidronimi*, 135-146. Прва асоцијација на термин Ступи је свакако архитектонски објекат (прасловенски stъlpъ – стуб - кула, нога, постоље), међутим може се тумачити преко старосрпског израза * stlýrý у значењу „већи оранички комплекс који припада неком властелинству“. А. Лома, *Топонимија*, 209.

X Закључна разматрања

Предмет мог интересовања у овом раду је град и рудник Сребреница са околином, што у историјско географском смислу обухвата и само Средње Подриње, његову територију и организацију. У ширем смислу, Сребреница је део Средњег Подриња, које би географски данас обухватало област од Бајине баште до Зворника. У средњем веку се у изворима среће „земља“ Подриње , која је обухватала леву обалу средњег тока реке Дрине, северно од „земље“ Дрине и јужно од Доњег Подриња. Сам назив земља „Подриње“ јавља се 1366, у титули босанског бана Тврtка (бан 1353.-1377, краљ до 1391).

Средње Подриње географски окружују планине средње висине, кречњачког порекла, богате шумом и дивљачи, с источне стране реке Дрине то су Вучевица, Звијезда, Тара, Повлен и друге, а са западне стране Деветак, Бирач, Осат, Јавор, Коњух. Сама област почиње на окуки Дрине која одваја масив Таре и Звијезда од Босне. Хидрографија Срењег Подриња је богата, притоке Дрине су углавном са леве стране: Жепа, Суха, Јадар, Дрињача (дуга 77 км), Прача, док је најважнија десна притока Рзав (62 км). Река Дрина, дуга 336 км, у антици називана Drinus, између Вишеграда и Зворника усекла је типичну лактасту долину. У тој регији разликујемо неколико природних целина: у северном делу Источне Босне, босански Јадар дели две области, Бирач са леве и Лудмер са десне обале. Лудмер је оивичен Дрињачом, Јадром и Крижевицом, која га одваја од висоравни Осат. Братунац је највеће насеље у Лудмеру. Сама Сребреница се налази на висоравни Осат, лежи на Црвеној реци, која је и по имену се види, богата гвожђем. Са друге стране Дрине је област Азбуковица са центром у Љубовији, и области Рађевина и Јадар.

Први историјски народ у сливу Дрине били су племенски савез Аутаријати, насељени од друге половине 4. века п.н.е. У античко време, на Градини у непосредној близни Сребренице, налазио се рударски и административни центар за провинцију Панонију и Далмацију, римски муниципијум Domavia. У близини Скелана налазио се муниципијум *Malvesiatum*. Околина града била је позната као Argentaria. Област око средњег тока Дрине била је у саставу најстарије српске „Крштене Србије“ Властимировића, а потом Вукановића и даље Немањића, све до распада српског царства. Након смрти цара Душана, област од горње Дрине до Дубровника била је у сфери кнеза

Војислава Војиновића, а од `1367. године господар области био је његов синовац Никола Алтомановић. У Босни је бан Твртко, након победе над братом Вуком и Дабишићима успео да се консолидује и 1366. године и да организује „земљу Подриње“, тако да Сребреница са околином улази у састав Босне. Подриње се касније налази у титулатури босанског краља Дабише (1393, 1395), Остоје (1398, 1418), Твртка Твртковића (1405), а доцније краља Стефана Томаша (1446,1451) и Стефана Томашевића (1461). У пролеће 1405, након збацивања краља Остоје, Сребреницу преузима Хрвоје Вукчић Хрватинић, противник краља Жигмунда. У току 1410. краљ Жигмунд Луксембуршки је потчинио Босну, и градове Сребреница, Кучлат, Бродар, Сусјед и Усору, да би их ускоро 1411. године уступио свом вазалу деспоту Стефану Лазаревићу. За време деспота Ђурђа Бранковића посед је проширен на Зворник и Теочак, а касније и Вишеград. Од доласка у руке деспота Стефана, област је преузимана од Босне (1425, 1441, 1446), а 1439-1444., од стране турске војске. Обновљена Деспотовина од 1444, није садржала Сребреницу. У току 1445. забележено је двовлашће, приходе деле деспотовина и Босна, краљ Томаш и деспот Ђурђе заједно кују новац. По смрти деспота Ђурђа, краљ Томаш преузима 1458. владавину у овој области, укључујући и Сребреницу и Зворник, који су коначно у турским рукама од 1462. Тада су Смедеревском санџаку припале нахије Сребреница, Кушлат, Шубин, Будимир и Сокол. Након освајања Зворника 1483. формира се Зворнички санџак и припаја му се кадилук Сребреница.

Властела у српским земљама средњег века била је у војној служби, саветници владара, појављују се као сведоци на повељама босанских владара и као чланови русага. Временом је нека властела ојачала, а у Средњем Подрињу се истичу Дабишићи и Ивахнићи, а крајем средњег века и Златоносићи, Дињичићи и Станчићи. Породица Дабишић је поседовала град Кучлат, као и област Лудмер, док им краљ Твртко није „расуо“ земљу након учешћа у побуни на страни Вука Котроманића 1366. Породица Ивахнић била је везана за жупу Треботић, Твртко Иванић и његов син били су усорске војводе. Део породице Златоносића били су велможе у доба краља Твртка II, такође учествовали су у завери против Павла Раденовића 1415. Жупан Дињица, поменут 1380. био је родоначелник Дињичића. Драгиша је ратовао против Србије, а Ковачев син Петар је ратовао заједно са деспотом Ђурђем и Хуњадијем 1443. Твртко Станчић, усорски војвода, држао је град Перин. У Сребреници је обитавала дубровачка властела Гучетићи, Соркочевићи и други.

„Земља“ Подриње, смештена у левом приобаљу Дрине, била је брдско-жупског карактера. Као и у осталим средњовековним територијално-управним областима „земљама“, прво су формиране жупе, које су према Анђелићу низводно биле Бирач, Треботић, Осат и Подриње или Сапна. Према истом аутору, из најраспрострањијег Бирача, издвојила се жупа Треботићи, док су Лудмер, Шубин и Сребреница били делови ранофеудалне жупе Осат. Жупа Сапна се у 14. веку изделила на Кучлат, Зворник и Сапну (Подриње). Жупа Бирач, која није идентификована у писаним изворима, обухватала је делове тока Дрињаче, Тишће и Јадра (подељена на Горњи и Доњи Бирач), а у близини се налазио трг Недјељиште. Жупу Треботић срећемо у изворима 1282. као и у повељама босанских владара. У време Ивахнића, Треботић је седиште „земље“ Усоре, обухватајући део тока Студеног и Зеленог Јадра, на северу до близу Дрињаче. Жупа Осат се помиње 1426. у споразуму у Тати као „Ozach“, обухватајући простор са обе стране Дрине. Деспот Стефан је 1411-12. добио од угарског краља Сребреницу са околином на управу. Турским освајањем у 15. веку формиране су две нахије, прва је Осат у Смедеревском санџаку, а друга „земља Ковачевића“ у босанском санџаку, која је 1528. потпала под Сребренички кадилук у Зворничком санџаку.

Жупа Лудмер (висораван окружена Дрином), у турско време носи назив нахија Будимир. Жупа Сапна која се простирала између источне Мајевице и Дрине, назив је добила по левој притоци Дрине, која се улива нешто севернije од Зворника. Шубин се помиње први пут као нахија 1468/69. у склопу кадилука Сребреница. У „земљи“ Подриње у свакој жупи постојао је утврђени град на узвишењу, а главни типови насеља били су град, трг и село. Градска насеља су централног типа, док су жупу чинила насеља у промеру од око 20 км. У време бана Стјепана II Котроманића јављају се рударски градови и расте трговина сребром у области путева *Via Drina*. Након османских освајања, уводи се подела утврђења на хисар, кала, паланка, а насеља на шехир, касаба и пазар. Од важних утврђених градова, осим Сребренице и Зворника треба поменути Бирач, Ђевање, Ђурђевац, Кладањ, Кличевац, Клотијевац, Кушлат, Перин, Поља, Сапна, Тишница, Шубин. У касном средњем веку у овој области срећемо и катуне, локалне организације влаха сточара. Османским освајањима формиране су на овим просторима административне области-нахије: Осат, Шубин, Сребреница, Будимир, Кушлат, Треботићи, Бирач, Кладањ, Зворник и Сапна.

Град Сребреница налази се на висоравни Осат у уској долини Црвене реке која извире на масиву Кварац. У шумској околини града и данас се могу наћи трагови

рударења олова и сребра. Град је у близини два велика средњовековна пута – Дринског и Неретљанског. Античка *Domavia* у близини града била је смештена између Саског потока и Мајданске реке, на месту данашњег села Сасе, 12 км од Сребренице. Најранији писани подаци о урбаном насељу и привредном средишту потичу из 1352. године, из Дубровника, када се Сребреница помиње као трг. Од 1417. је Сребреница град (civitas). Била је на управи босанског краља до 1405. када је припала Хрвоју Вукчићу, затим је кратко под угарском власти, а од 1411. до 1462. пет пута је била под влашћу деспота, четири пута босанског краља и три пута османлија, док најкасније 1462. почиње турско доба.

Граду Сребреници је од стране власти била додељена градска територија или метох, док су сељаци из околине имали обавезу страже и одржавања градских бедема. На челу управе града, по саском праву, био је кнез или кефалија, заједно са Градским већем од 12 пургара или судија, што је обједињавало судску, управну и извршну власт. Кнезови су имали ограничен мандат, већином су били Дубровчани. Током 14. и почетком 15. века, војвода је био заповедник сребреничке тврђаве. Владари су давали дубровачким трговцима царину у закуп, а они су уживали аутономни статус. Њихов положај је био отежан након припајања Сребренице деспотовини, на шта су се жалили. Постојао је градски печат, радили су пристави и телали, град је имао средњовековни рударски закон, бар од времена деспота Стефана. Опис градског утврђења са једном кулом помиње и Константин Филозоф 1425. године. Сребреница је поседовала канализацију, постојала је зграда царинарнице, ковница, лепрозијум при самостану, депо муниције-ђулади, и наравно постројења за прераду руде и топионице. У граду се од 70-их година 14. века налазио фрањевачки манастир Св. Марије. Градско становништво је сахрањиванио у граду, махом при самостанима, или у околини.

У области Средњег Подриња, нађени су остаци римских сакралних објеката, као и ранохришћанских цркава. У деветом веку је почео први талас христијанизације на овим просторима. У средњовековној Босни посведочене су три верске конфесије: православна, римокатоличка и црква Босанска. Босанска црква, богумилство, настало као прожимање персијског дуализма и хришћанства, из Србије је протерана за време Стефана Немање, одлуком сабора код старе Петрове цркве у Расу, 1176. Део богумила се тада склонио у Босну, код бана Кулина. За Средње Подриње знамо да су дубровачки трговци свраћали у богумилска коначишта, у Љупскову које је било у поседу Дињичића и у Ликодри. Баштине „крстијана“ бележе и турски дефтери.

Католичка организација у Босни највише је присутна кроз деловање фрањевачких манастира и цркава. Босански бан Матија Нинослав (пре 1233-око 1250), био је први босански владар који се изјашњавао као римокатолик. Покушао је, неуспешно, да установи хијерархију католичке цркве у Босни. Угарска је нарочито ширила свој утицај путем борбе против „јеретика“ у Босни. Из повеље угарског краља Беле IV сазнајемо да је потврдио Босанској бискупији поседе у Усори. Од 14. века јача утицај фрањеваца, пописују се кустодије и манастири. Босанска викарија је основана 1339. Манастир Св. Марије изграђен је у Сребреници 1387. а остатке католичких верских објеката налазимо у Сасима, Тегарама и Михаљевићима.

„Сремски и усорски краљ“, како га називају летописи, Стефан Драгутин, будући да је владао областима Усоре и Соли, тежио је да преведе у православље житеље богумилске вере, сарађујући при томе и са фрањевцима. У изворима се помиње сребренички митрополит 1415, што значи да је на тлу источне Босне средиште православне митрополије било у Сребреници, а иста се помиње и 1455. те се сматра да је опстала до 1459. године и коначног пада под турску власт. Предпоставља се да је деспот Стефан по преузимању Сребренице изградио православну цркву око 1413. Под Турцима, Зворник као центар санџака постао је седиште Зворничке епархије, а манастир Рача, задужбина краља Драгутина, била је центар српске писмености у турско време. У то време била је дозвољена обнова хришћанских верских објеката и изградња нових уз одобрење султана. У Босни се до 16. века упоредо одвија и почетна фаза исламизације дела наследника властеле због статуса, као и дела раје због бољег економскг положаја.

Долина Дрине као погодан природни пут, коришћена је у средњем веку за трговину између јадранског приморја, рудничких средишта у унутрашњости и долине Саве и Дунава. Дрински пут је обухватао и саобраћајницу од Горажда до Сребренице, преко Рогатице, Соколца и Вишеграда. Сребреница је са Врхбосном била повезама преко ушћа Јадра, Власенице, Хан Пијеска, Жлебова, Соколца, Мокрог под Романијом. Од ушћа Јадра могло се ићи даље до ушћа Дрињаче под Кушлатом, па на Костијерово и Зворник. Из Зворника се могло до Зајаче, Крупња, Ваљева, Цера, Шапца ка Београду. Други крак из Зворника водио је у Бијељину. Из Сребренице се могло директно преко Дрине у данашњу Љубовију и Ваљево.

Путеви су се делили на колске, широке до 3 м, и уже обичне путеве, око 1.5 м. У равници су били типа макадама, у брдским деловима калдрма, а на стеновитим теренима била је само обележена стаза. Путеве су чувале страже војника и житеља. У османско

доба дербенџије су имале повлашћен положај. Роба је транспортована караванима, терет су преносили власи поносници који су имали у поседу товарне животиње, а на челу каравана био је крамар. Од робе се најчешће преносила со, а важне станице биле су Борач на Прачи, затим Гласинац према Сребреници или Зворнику.

Средње Подриње је рударска област још од неолита и бронзаног доба, рудна богатства су била један од најважнијих мотива римских освајања ових предела. Са великом сеобом народа рударство замире до 13. века, када је доласком Саса дошло до обнове. У турским изворима помињу се многи рудници: Сасе, Врхпрача, Крижевица, Мрковић и други. Рударство је било развијено и на десној страни Дрине, још 1312. се помиње рудник Трешњевица. У околини Сребренице руда се ископавала, прерађивала, продавала и ковао се новац. У току 15. века сматра се да је у Сребреници укупно ископано бар 30 тона сребра. Растом прихода од рудника, дошло је до процвата занатства у Сребреници и околини: кројачи и постригачи сукна, израда накита од сребра, златарство, док су финије тканине увожене из Италије. Осим сребра, важни извозни артикли били су олово и восак. О трговини сазнајемо најише из дубровачких списа - сведочанстава о штетама и пљачкама трговаца. Пољопривреда је била развијена, гајене су житарице, најпре пшеница и просо, било је развијено и воћарство, сточарство-производња вуне, меса, сира, као и меда. Лов и риболов биле су развијене привредне гране . У самом граду било је конака, крчми, пивара, обитавали су и видари и лекари као и рачуновође, углавном дубровачког порекла.

Средњовековна села су се ширила зависно од конфигурације терена, а заселак-заселје чиниле су груписане куће у оквиру сеоског атара. Села су била у близини извора, и користила су путеве, пашњаке, млинове, пролазе, зимовалишта за стоку и појила. Сељани су чували путеве и оближње манастире. У недостатку података из владарских повеља, за Сребреницу и околину користимо се подацима из турских пописних (катастарских) дефтера, који су обухватали све врсте насеља и делили су се на сумарне и детаљне. Ови пописи нам омогућују, у недостатку других извора, реконструкцију насељености ових предела у средњем веку. Узимајући да је просечна величина домаћинства пет чланова, број пописаних кућа омогућава израчунавање бар приближног броја становника, узимајући у обзир и домаћинства неожењених, и мали број удовичких. У овом раду коришћен је материјал из Два прва пописа Зворничког санџака из 1519. и 1533. године, узимајући у обзир следеће целине (нахије): Сребреница, Зворник, Кушлат, Шубин, Будимир и Сапна.

У нахији Кушчат пописано је 20 села, 14 можемо убицирати, са око 1650 становника. Постоје археолошки остаци средњевековних градова Перин и Кушлат, као и средњовековних гробаља код села Побуђе, Скругићи, Хрнчићи. У нахији Шубин пописано је 57 насеља од којих бар 27 можемо убицирати, становника је око 2060. Села са називом Шпат потичу од средњовековних Саса и рударске активности, док је код села Сикирић била скела преко Дрине. Остаци града Шубина су у близини истоименог села, нађене су некрополе из римског и средњовековног доба (Јагодње, Миховиловић). У нахији Сапна пописано је 2055 становника, евидентирано је 14 села, а девет је убицирано. Село Брх Рика била је царина тврђаве Теочак. У нахији Будимир пописасно је 1374 становника у 24 села, од којих 15 можемо убицирати. Села Биљуница и Мратинци су рударска,у селу Ђевање налази се рудник сребра и Олова који се помиње 1417. Има доста археолошка налазишта као што су Липеновићи са 100 стећака, Глогова, Бијечева и говоре о континуитету насељености.

У нахији Сребреница пописан је царски хас са рудником и ковницом новца. Од укупно пописаних 10 села и 4 мезре, село Сасе пописано је са великим приходом од рудника сребра, а у једној мезри наведен је приход од винограда. Уз рудник сребра наведен је и бац на дрва за потребе рудника. Код села Љубонић налазила се скела за прелаз преко Дрине. У селу Братовац наведена је земља која припада цркви Св Марије у Сребреници. У околним локалитетима интересантна је радионица топовских кугли код Гостиља, средњовековни и римски сакрални објекти код села Сасе и др.

У нахији Зворник пописано је 13 села, са око 1540 становника царски хас Зворник доносио је велики приход. Од археолошких налазишта важна су средњовековна гробља код села Главичица, Јасеница и Шепак , где се налазила и скела преко Дрине.

Регион Средњег Подрињa се одликује богатством очуваних топонима, што је корисна допуна невеликој средњовековној писаној грађи. Топоними осветљавају природно окружење, веровања станвника, обичаје, етничку припадност, делатности и важне догађаје. У називима већих река (Drinus), препознаје се предсловенски слој, али је већина топонима словенског порекла, знатно ређе грчког, немачког или исламског. Неки од топонима се односе на природне облике рељефа (Дебело брдо, Крива река), међутим у овом раду доминантно су наведени топоними везани за занимања (Ковачи, Копљари), саму рударску делтност (Црвена стена, Мајдански поток, Бијела река, Злативода), ту су и трагови претходних насеља (Кула, Градина, Црквине). Неки наведени топоними приказују присуство етноса (Сасе, Сашка река, Ерске ливаде) или

одређене властеле (Копљевићи, Краљево село), а има и назива из предхришћанског доба (Видова гора, Љељендо). Поједини топоними се везују за ратовање (Бојишта, Љуто поље), или света места (Крстац, Крижевац) и некрополе (Гроб, Мраморје). Особитост Сребренице и околине су називи који указују на рударство и трговину (Угљичица, Шпат, Оловине, Кварац, Беле воде), Фојхарска- која указује на германски или рани словенски слој, Губер (извор Црвене реке који указује на лековитост), Тржаковац (трговина). Од хидронима назив босанског Јадра је можда илирског порекла (Адриа) или подсећа на словенски (Одра), значење имају и Крајчиновића поток, Ступачки поток, Баништа, Лозина (гајрње лозе). Притока Дрињаче Ујча има илирски (у значењу вука) или словернски корен (кривина), а ту су и Сига, Бјелашница, Железник.

Посматрајући са данашње тачке гледишта, можемо истаћи да је овај важни регион, повољних географских услова, од античког до позног средњовековног периода, имао периоде веома интензивног развоја и просперитета, који су се смењивали са пародима ратних сукоба и смањења рударске и привредне активности и насељености. Ипак, кроз сво то доба, подаци из извора различитих врста и порекла, указују на континуитет насељености и привредне активности области.

Библиографија:

Скраћенице:

AL BiH - Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1988.

ИСН – Историја српског народа, Београд, 1994[2].

Лексикон градова и тргова- Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима, редактор Синиша Мишић, Београд 2010.

ЛССВ - Лексикон српског средњег века, приредили Сима Ћирковић, Раде Михаљчић, Београд 1999.

Старо српско рударство - С. Ћирковић, Д. Ковачевић –Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Вукова задужбина, Београд-Прометеј, Нови Сад, Нови Сад 2002.

Извори:

A. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosne iz 1468/69*, Mostar, 2008.

А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415-1460)*, Београд, 1997.

А. Ф. Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији*, Сарајево : "Веселин Маслеша", 1972.

П. Драгичевић, *Повеља краља Остоје Дубровчанима* о *исплати заосталих дугова краља Твртка I* : Дувно, 1398, новембар 20, ГПБ 1 (2008) 111–121

Н. Мићић, *Средњовековни натпис из Зворника са поменом имена града*, НиЗ 2 (2016) 21-34.

P. Matković, *Putovanja po balkaskom poluotoku XVI stoljeću* II-III, RAD JAZU 56 (1881)141-242; 62 (1882) 45-133.

F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae, 1858.

Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка кнезу Вукцу Хрватинићу*, ССА 2 (2003) 167-184.

С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд, 1912.

Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд, 1968.

Константин Порфирогенит, *Спис о народима*, Византијски извори за историју народа Југославије II. Обрадио Божидар Ферјанчић, Посебна издања САНУ, књ. CCCXXIII, Београд 1959, 9-73.

С. Рудић, *Повеља краља Стефана Томашевића* којом *наређује својим људима* да *не ометају дубровачке трговце* : *25. новембар 1461, Јајце*, ГПБ 1 (2008) 165-170.

Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др.*, Споменик Српске краљевске академије III, Београд, 1890.

Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I-1, I-2, Београд – Сремски Карловци, 1929, 1934.

A. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Sarajevo, 1986.

E. Čelebi, *Putopis – odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, 1967.

А. Фостиков, *Повеља краља Стефана Томашевића Дубровнику о дугу његовог оца краља Томаша*, ГПБ 1 (2008) 159-164.

А. Фостиков, *О Душановим повељама о поклону Ливаде и Палиокометице Хиландару* (Хил. 34), 12. мај 1348, ССА 16 (2017), штампан 2018, 29-56.

А. Фостиков, Н. Исаиловић, *Уговор о зарукама Владислава Немањића и Констанце Морозини*, Венеција, 24.август 1293, Мешовита грађа-Miscellanea 39 (2018) 7–46.

Литература:

P. Anđelić, U*bikacija oblasti Trebotića i teritoriajlno-politička organizacija Bosanskog Podrinja u srednjem vijeku*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH 30-31 (1977) 243-268.

P. Anđelić, *Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1982.

Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1988.

A. Babić, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne,* Svjetlost, Sarajevo, 1972.

A. Bejtić, *Stari trgovački putevi u donjem Polimlju*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XXII-XXIII (1972- 1973) 163-189.

М. Благојевић, *Град и жупа – међе градског друштва*, Социјална структура српских градских насеља : (XII - XVIII век), Смедерево : Музеј у Смедереву ; Београд : Одељење за историју Филозофског факултета, 1992, 67-84.

М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997.

М. Благојевић, *Српске удеоне кнежевине*, ЗРВИ 36 (1997) 45–62.

М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, у: Дрина, Београд – Српско Сарајево 2005, 29-68.

М. Благојевић, *Захумско-херцеговачка епископија и митрополија : од оснивања до краја XIX века*, Београд, 2009.

Г. Божовић, *По Босни и Крајини : путописи и репортаже*, Бања Лука : Глас српски; Приштина : Народна и универзитетска библиотека "Иво Андрић", 2000.

D. Vidović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u okolini Zvornika*, Naše starine III, Sarajevo, 1956, 221-238.

M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo, 1957.

Ж. Вељковић, М. Војновић, *Нудмир и Лудмер: још једном о топониму*, Philologia Mediana XIII (2021) 661-670.

М. Војновић, *Границе и жупе "земље" Дрине*, Браничевски гласник 9 (2014) 17-32.

М. Војновић, *Босна на картама Балканског полуострва из друге половине 15. века*, у : *Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku: pristupi i perspektive*, Sarajevo 2019, 333-356.

D. Vujičić, *Hidronimi(imena voda) u lijevom slivu Drine*, Sarajevo, 1982.

М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни* I, Београд, 1955.

М . Динић , *Државни сабор средњевековне Босне*, Београд, 1955.

М. Динић, *Земље херцега светог Саве*, Глас Српске краљевске академије 182, Београд 1970. Прештампано у: Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 178 – 269.

D. Dragić, *Radosav Pavlović i njegovo doba*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne XVI (Tuzla 1991) 91-109.

M. Dragić, *Lada i Ljeljo u folkloristici Hrvata i slavenskom kontekstu*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu 5 (2012) 43-62.

A. Đozić, R. Djedović, *Musala, Varoš i Ciganluk u gradu Srebrenici krajem 19.stoljeća*, Monumenta Srebrenica 5 (2016) 59-81.

A. Đozić, R. Djedović, *Panađurište, Baratova i Soločuša u Srebrenici krajem 19.stoljeća*, Monumenta Srebrenica 6 (2017) 59-84.

A. Đozić, R. Djedović, *Mahala Petrič u Srebrenici krajem 19. stoljeća*, Monumenta Srebrenica 7 (2018) 145-173.

Т. Живковић, *Словени и Ромеји*, Београд, 2000.

Завршена прва фаза археолошких истраживања у манастиру Папрађа, Глас Српске 02.11.2021: https://www.glassrpske.com/cir/drustvo/panorama/zavrsena-prva-faza-arheoloskih-istrazivanja-u-manastiru-papraca/383868

М. Ивановић, *Властела Државе српских деспота*, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2013 (докторска теза у рукопису, доступна на: https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:8426/bdef:Content/get).

М. Ивановић, *Један поглед на „власти" у Држави српских деспота*, у: 600 година манастира Павловац, ур. В. Катић, Н. Марковић, Младеновац, Градска општина Младеновац, 169 – 180.

В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001.

Историја српског народа, Београд, 1994[2].

С. Јаковљевић, *Литургичко-историјска анализа утицаја Архијерејских чиновника (НБС 640, Деч 135, МСПЦ Орг 3-II-2, ПБ21, Савина 7) и Литургијара (МСПЦ Орг 121, Музеј Румјанцова 401) рачанских скриптора на развој литургијског поретка Српске Цркве XVII и прве половине XVIII века*, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Београд 2018 (докторска дисертација у рукопису). Доступно на: http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/10664

К. Јиречек, *Историја Срба* I-II, Просвета, Београд, 1988[2].

Д. Јовановић, *Осат - име, границе и величина*, у: Културно-историјско насљеђе Сребренице кроз вијекове, Сребреница, 2012, 236-242.

D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo, 1961.

Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне Босне*, Сарајево, 1978.

Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница XIV-XV вијек*, САНУ: Београд, 2010.

D. Kojić, V. Palavestra, Z. Kajmaković, *Drina u doba Kosača*, Naše starine XIV-XV (1981) 107- 177.

П. Коматина, *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I*, Београд : Византолошки институт САНУ, 2014.

И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама : од XI до XIII века*, Београд, 2016.

А. Крстић, Н. Исаиловић, А. Јаковљевић, *Б(иј)ељин(а) – земља, кнештво, архиђаконат, дистрикт, нахија*, Историјски часопис 67 (2018) 13–53.

J. Kujunždić, *Srednjovjekovne crkve u Srebrenici*, Monumenta Srebrenica 2 (2013) 87-98. Фототипски прештампано из: Добри пастир,год. XVII–XVIII, Сарајево, 1968.

E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Sarajevo: Institut za istoriju, Historijske monografije, knj. 4, 2009.

Лексикон градова и трговa средњовековних српских земаља – према писаним изворима, редактор Синиша Мишић, Београд 2010.

Лексикон српског средњег века, приредили Сима Ћирковић, Раде Михаљчић, Београд 1999.

А. Лома, *Неки славистички аспекти српске етногенезе*, Зборник Матице Српске за славистику (1993) 105-126.

А. Лома, *Лудмер*, Srpski jezik, god. III, knj. 3, sv. 1–2 (1998) 13–29.

А. Лома, *Сутиван, сутулија, суноврат : лексички трагови раног паганско–хришћанског прожимања на старосрпском тлу*, Култ светих на Балкану, Крагујевац, 2001, 25-37.

А. Лома, *Топономастичка шетња планином Таром*, Туристичка валоризација планине Таре, зборник скупа одржаног на Тари 25–26. јуна 2005. године, Београд, 27–37.

А. Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље: ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именословних образаца,* Београд, 2013.

М. Луковић, *Заједничка граница области Косача и области Бранковића јужно од реке Таре*, Балканика : годишњак Балканолошког института 35 (2004) 91-158.

Љ. Мандић, *Античка налазишта и налази у Бајиној Башти и околини*, у *Културно-историјско наслеђе Сребренице - Културно-историјско наслеђе Сребренице кроз вијекове*. Зборник радова са научног симпозијума 26. октобар 2011. године, ур. О. Додић, Ј.У. "Археолошки музеј Римски Муниципиум" Скелани Сребреница, Сребреница 2012, 108-123.

Ј. Ђ. Марковић, *Географске области Социјалистичке федеративне републике Југославије*, Београд, 1967.

М. Марковић, *Култ светог Вита (Вида) код Срба у средњем веку*, Зограф 31 (2006-2007) 35-50.

Б. Ж. Милојевић, *Рађевина и Јадар, антропогеографска испитивања*, Насеља српских земаља, књ. 9, Београд, 1913, 673-692.

Е. Миљковић, *Опширни дефтер Смедеревског санџака из 1476. године*, ИЧ 38 (1991) 31-42.

Е. Миљковић-Бојанић, *О значају османских пописних књига као историјских извора – на примјеру дефтера Смедеревског санџака*, ИЧ XLIX (2002) 123-137.

Е. Миљковић Бојанић, *Зеамет Кушлат 1476. године*, у: Земља Павловића: средњи вијек и период турске владавине: зборник радова са научног скупа Рогатица, 27–29. јуна 2002, Бања Лука, 2003, 367–378.

Е. Миљковић, *Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију - могућности истраживања, тачност показатеља и методолошке недоумице*, Теме 1, Ниш 2010, 363-373.

Е. Миљковић, *На раскршћу епоха*: *студија из историје српског народа под османском влашћу*, Ниш, Филозофски факултет, 2013.

С. Мишић, *Земља у држави Немањића*, Годишњак за друштвену историју IV, 2-3 (1997), Београд 1999, 133-146.

С. Мишић, *Хидрографија српских земаља на старим географским картама,* Гласник Историјског Архива Ваљева, 34 (2000) 41-52.

С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку,* Београд, 1996.

С. Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, Милешевски записи 6 (2005) 63 – 78.

С. Мишић, *Црквине и црквишта – неми сведоци прошлости (прилог методологији историјских истраживања)*, Црквене студије 4 (2007) 297 – 302.

S. Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13th and 14th Century*, БИГ 1 (2010) 69-86.

С. Мишић, *Студије о средњовековном Полимљу*, Ниш : Филозофски факултет, 2012 (Ниш : Scero print).

С. Мишић, *Средњовековна жупа Дабар између Србије и Босне*, Милешевски записи 10 (2014) 19-25.

С. Мишић, А. Фостиков, *Долина Радојне у средњем веку*, Милешевски записи 11 (Пријепоље 2016) 31-39.

С. Мишић, *Српско село у средњем веку*, Београд 2019.

Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, ЈИЧ (2000) 27-41.

Ј. Мргић, *Доњи Краји : крајина средњовековне Босне*, Београд 2002.

J. Mrgić-Radojčić, *Rethinking the Territorial Development of the Medieval Bosnian State*, ИЧ 51 (2004) 43-64.

Ј. Мргић, *Северна Босна, 13-16. век*, Београд, 2008.

J. Mrgić, *Some Considerations on Woodland Resource in the Medieval Serbia and Bosnia*, БИГ 1 (2010) 87-101

Ј. Мргић, *Проучавање "централних" насеља у историјској географији Византијског царства на Балкану и могућности примене нове методологије*, Византијски свет на Балкану. Књ. 2 (Посебна издања, књ. 42/2), ур. Крсмановић Б., Максимовић Љ., Радић Р., Византолошки институт САНУ, Београд, 2012, 285-297.

E. Mutapčić, *Upravno-pravni položaj Srebrenice u srednjem vijeku*, Monumenta Srebrenica 1 (2012) 11-34.

B. Nilević, *Iz historijske geografije Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini : 1463-1557. godine,* Anali Gazi Husrev-begove biblioteke 13-14, Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 1987, 209-217.

J. Omerović, M, Kahrimanović, *Očuvane nekropole stećaka u Sapni, Baština sjeveroistočne Bosne*, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno nasljeđe 5 (2012) 26-38.

З. Павловић, *Хидроними Србије*, Београд, 1996.

Р. Павловић, *Сребреница у средњем вијеку*, у: Културно-историјско наслеђе Сребренице - Културно-историјско наслеђе Сребренице кроз вијекове. Зборник радова са научног симпозијума 26. октобар 2011. године, ур. О. Додић, Ј.У. "Археолошки музеј Римски Муниципиум" Скелани Сребреница, Сребреница 2012, 198-203.

F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba (Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi)*, Sarajevo, 1969.

В. Петровић, *Градски метох*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), ур. Синиша Мишић, Београд : Филозофски факултет, Центар за историјску географију и демографију, 2015, 139–150.

С. Петровић, *Српска митологија*, Београд, 1997.

М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем веку*, Београд, 2013. (докторска дисертација у рукопису, доступна на: https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:8182/bdef:Content/get).

С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, Београд : Историјски институт, 2006.

С. Рудић, *Босанска властела у XV веку : просопографска студија*, Београд – Бања Лука, 2021.

В. Скарић, *Стара босанска властела у данашњој топономастици*, Гласник Географског друштва, 7-8 (1922) 126-135.

А. Смиљанић, *Људи из сјенке - дипломати обласних господара у Босни*, Филозофски факултет Бања Лука, Бања Лука, 2015.

Ж. Теофиловић, *Сребреница у вријеме српских деспота*, у: Културно-историјско наслеђе Сребренице - Културно-историјско наслеђе Сребренице кроз вијекове. Зборник радова са научног симпозијума 26. октобар 2011. године, ур. О. Додић, Ј.У. "Археолошки музеј Римски Муниципиум" Скелани Сребреница, Сребреница 2012, 164-175.

С. Ћирковић, *Сугуби венац*, Зборник Филозофског факултета у Београду 8-I (1964) 343-370.

С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964.

С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд, 1967.

С. Ћирковић, *Русашка господа, Босански великаши на путу еманципације*, у: С. Ћирковић, *Работници, Војници, Духовници*, Београд, 1997, 306–317.

С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници у рударству Србије*, у: Исти, *Работници, војници, духовници*, 113-134.

С. Ћирковић, *"Насељени градови" Константина Порфирогенита и најстарија територијална организација,* ЗРВИ 37 (1998) 9-32.

С. Ћирковић, Д. Ковачевић–Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Вукова задужбина, Београд-Прометеј, Нови Сад, Нови Сад 2002.

С. Ћирковић, *Пљевља у средњем веку*, у: Историја Плеваља, Пљевља 2009, 71-88.

М. Чанак Медић, *Из историје Ариља*, Саопштења 14 (1982) 25–50.

А. Узелац, *Камиле у српским средњовековним земљама*, Иницијал - часопис за средњовековне студије 3 (2015) 23-34.

С. Ферјанчић, *Дрина у праисторији и антици*, у: Дрина, Београд – Српско Сарајево 2005, 23-28.

M. S. Filipović, *Grad i predeo Birač*, JIČ (1939) 1-2.

М. С. Филиповић, *Доњи Бирач*, Београд : Штампа Државне штампарије Краљевине Југославије, 1940.

М. Филиповић, *Почеци и прошлост Зворничке епархије*, Богословље: орган Православног богословског факултета у Београду Год. 8 (23), св. 1-2 (1964) 49-132.

А. Фостиков, *Занатство средњовековне Србије*, Историјски институт Београд, Народни музеј Пожаревац (SD Press: Смедерево) 2019.

A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI. vijeku*, Sarajevo, 1975.

N. Hodžić, *Naselje Sućeska društveno-historijske i demografske crtice kontinuitete življenja,* Monumenta Srebrenica 5 (2016) 135-149.

A. Husić, *Trebotić i utvrda Kličevac u vrijeme osmanske vladavine*, Monumenta Srebrenica 6 (2017) 155-172.

J. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље - основи антропографије*, Београд, 1966.

F. Curta, *The Slavic lingua franca (Linguistic notes of an archaeologist turned historian),* in: F. Curta, *Text, context, history, and archaeology: studies in Late Antiquity and the Middle Ages,* Bucuresti, 2009, 367-392.

H. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1959.

H. Šabanović, *Početak stalne turske vlasti u Bosni. Osnivanje "Bosanskog krajišta"*, Znakovi vremena God. XV, 57-58 (Jesen-zima 2012) 43-72.

P. Šimunović, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje,* Zagreb, 2009.

Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд : Туристичка штампа, 1974.

Карте:

Историјски атлас, Завод за уџбенике, Београд, 2011.

Opšta geografska karta SR Jugoslavije 1:1.000.000, Vojno geografski institut, Beograd, 1996.

Topografska karta Valjevo 3-3 (Boljevići) (478-3-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Valjevo 3-1 (Orovica) (478-3-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Valjevo 1-3 (Pecka) (478-1-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Višegrad (527) 1:100.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971.

Topografska karta Višegrad (Beserovina: 527-2-2) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974[2] (dopunjeno izdanje).

Topografska karta Višegrad (Višegrad: 527-2-3) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974[2] (dopunjeno izdanje).

Topografska karta Višegrad (Grivin: 527-4-1) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974[2] (dopunjeno izdanje).

Topografska karta Višegrad (Dobrun-sever: 527-2-4) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974[2] (dopunjeno izdanje).

Topografska karta Višegrad 1-2 (Žepa) (527-1-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Višegrad 3-4 (Metaljka) (527-3-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Višegrad (Rastište: 527-2-1) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974[2] (dopunjeno izdanje).

Topografska karta Višegrad 1-1 (Sjeversko) (527-1-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Višegrad (Sjemeć: 527-1-4) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974[2] (dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik (477) 1:100.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1959.

Topografska karta Zvornik 3-2 (Brana Bačić) (477-3-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik (Bratunac: 477-4-1) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik 3-3 (Veliki Žep) (477-3-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik (Divič: 477-1-3) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976[2] (dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik (Drinjača: 477-1-4) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976[2] (dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik 2-2 (Zavlaka) (477-2-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik 1 (477-1) 1: 50.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1982 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik 2 (477-2) 1: 50.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1982 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik 1-2 (Zajača-zapad) (477-1-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik 2-1 (Zajača-istok) (477-2-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik 1-1 (Zvornik) (477-1-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik 2-3 (Krupanj) (477-2-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik 4-2 (Ljubovija) (477-4-2) 1: 25000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Višegrad 3-2 (Međeđa) (527-3-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik 3-1 (Nova Kasaba) (477-3-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik 4-4 (Osmače) (477-4-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Višegrad 1-3 (Rogatica) (527-1-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Višegrad 3-1 (Ustiprača) (527-3-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1974 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik (Rupovo brdo: 477-3-4) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976[2] (dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik 2-4 (Sokolske planine) (477-2-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Zvornik (Srebrenica: 477-4-3) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976[2] (dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 1-1 (Banovići) (476-1-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 1-2 (Živinice) (476-1-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 1-3 (Konjuh-istok) (476-1-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 1-4 (Tarevo) (476-1-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 2-1 (Tojšići) (476-2-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 2-2 (Šeher, Kalesija) (476-2-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 2-3 (Šekovići) (476-2-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 2-4 (Pobedarje) (476-2-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 3-1 (Olovo-sever) (476-3-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 3-2 (Kladanj) (476-3-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 3-3 (Olovo-jug) (476-3-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 3-4 (Kaljina) (476-3-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 4-1 (Trnovo) (476-4-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 4-2 (Vlasenica) (476-4-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1976 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 4-3 (Pjenovac, Knežina) (476-4-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Kladanj 4-4 (Han Pjesak) (476-4-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1978 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Pivska planina-jug (129-4-2) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1980[2] (dopunjeno izdanje).

Topografska karta Prijepolje (578) 1:100.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971.

Topografska karta Titovo užice (Partizanske vode: 528-3-2) 1:25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1972[2] (dopunjeno izdanje)

Topografska karta Užice 1-1 (Bajina Bašta) (528-1-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Užice 1-2 (Kadinjača) (528-1-2) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Užice 1-3 (Kremna) (528-1-3) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Užice 1-4 (Bioska) (528-1-4) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).

Topografska karta Užice 3-1 (Semegnjevo) (528-3-1) 1: 25.000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971 (II dopunjeno izdanje).

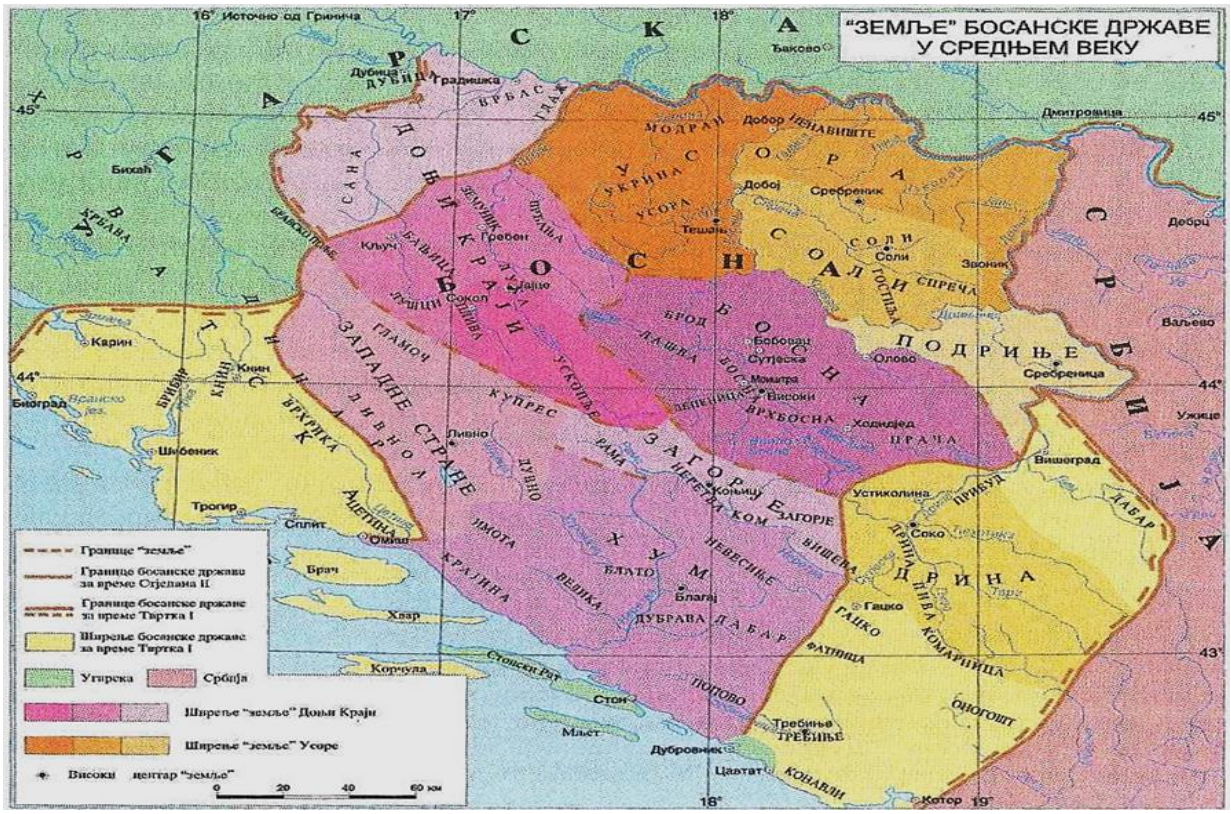
Списак прилога:

1. *Босна у 14. веку*. Преузето из: *Историјски атлас*, 51 (М. Благојевић).
2. *„Земље“ средњовековне босанске државе*. Преузето из: Ј. Мргић, *Северна Босна*, 86 (карта 2).
3. *Босна 1412*. Преузето из: *Историјски атлас*, 58 (М. Благојевић).
4. *Српска деспотовина у доба Ђурђа Бранковића*. Преузето из: *Историјски атлас*, 55 (М. Благојевић).
5. *Територијално управна организација земље Подриње*. Преузето из: Р. Анђелић, *Studije*, 200.
6. *Територијално управна организација земље Подриње према П. Анђелићу* (Преузето из: Р. Anđelić, *Studije*, 200, види изнад карта 1) *са уцртаном Сапном и Пољима од стране Душана Рашковића*
7. *Шема путева у средњовековној Србији и везе са суседним земљама* (Преузето из: Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, без нумерације, између страна 40 и 41)
8. *Пут из Дубровника на север, у долину Дрине* (Преузето из: Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, без нумерације, између страна 48 и 49)
9. *Путеви од Сланог и ушћа Неретве у Босну и Херцеговин*у (Преузето из: Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, без нумерације, између страна 56 и 57)
10. *Насеља и путеви Северне Босне 1519-1604*. Преузето из: Ј. Мргић, *Северна Босна*, без нумерације.

ПРИЛОЗИ

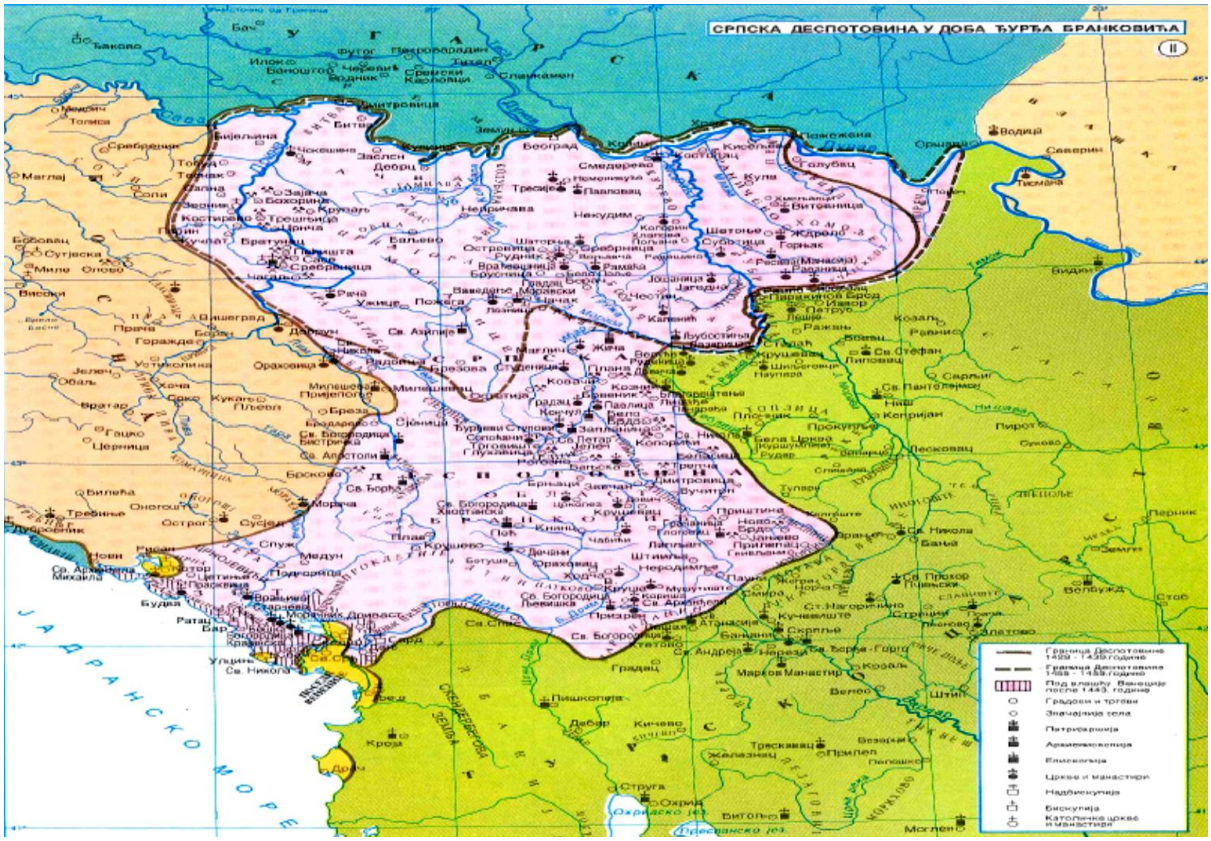
1. *Босна у 14. веку*. Преузето из: *Историјски атлас*, 51 (М. Благојевић).

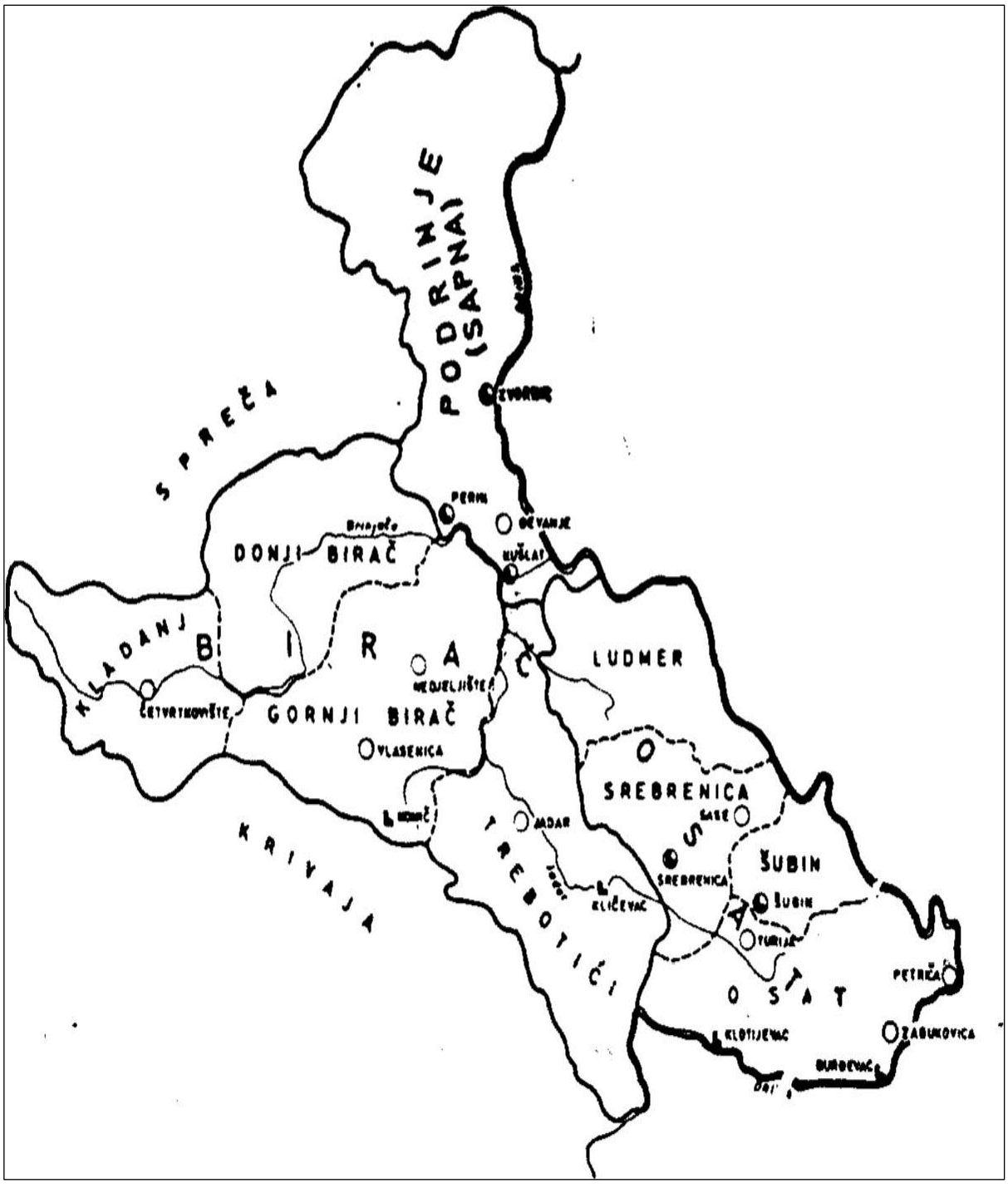
2. *„Земље“ средњовековне босанске државе*. Преузето из: Ј. Мргић, *Северна Босна*, 86.

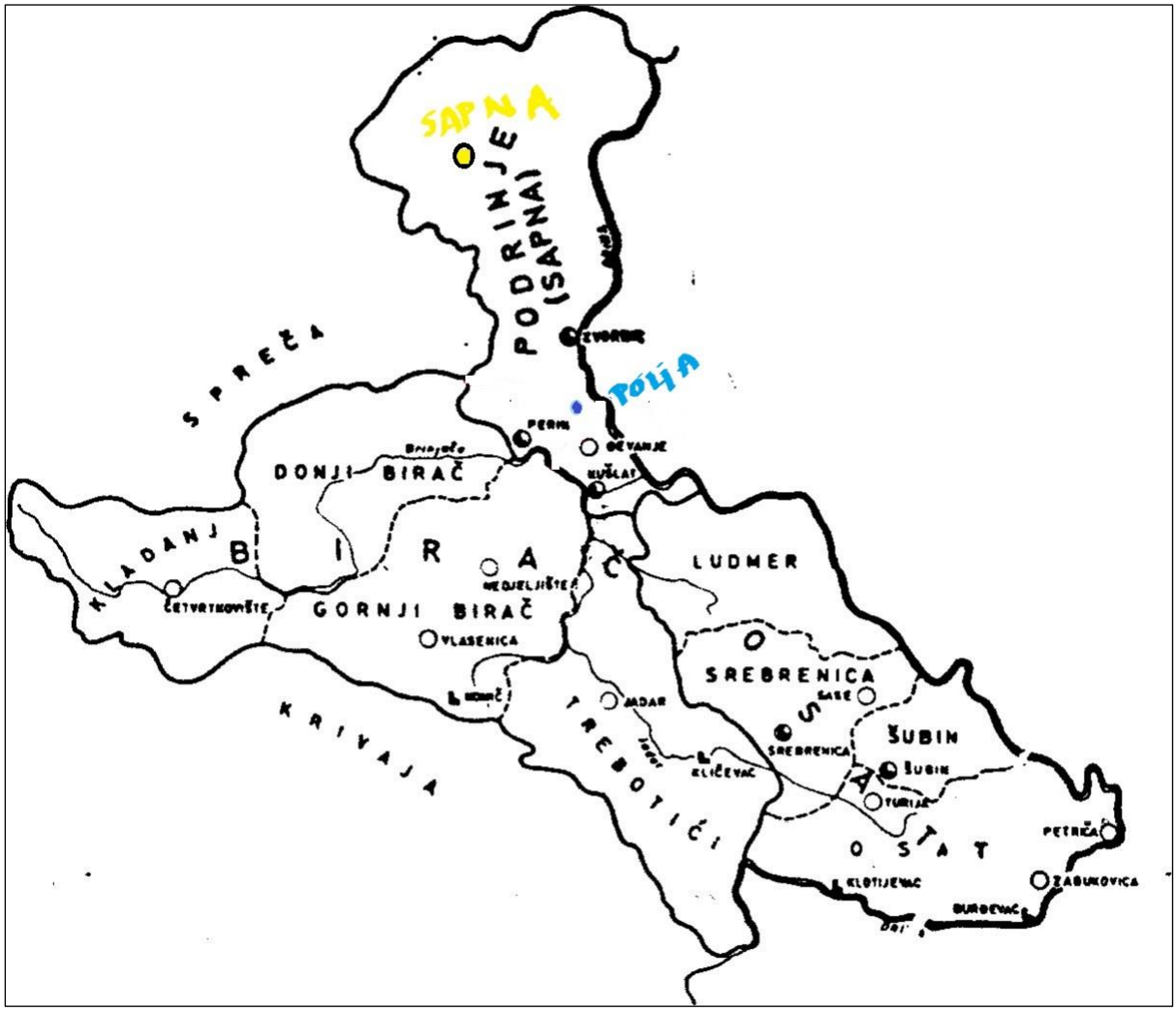
3. *Босна 1412*. Преузето из: *Историјски атлас*, 58 (М. Благојевић).

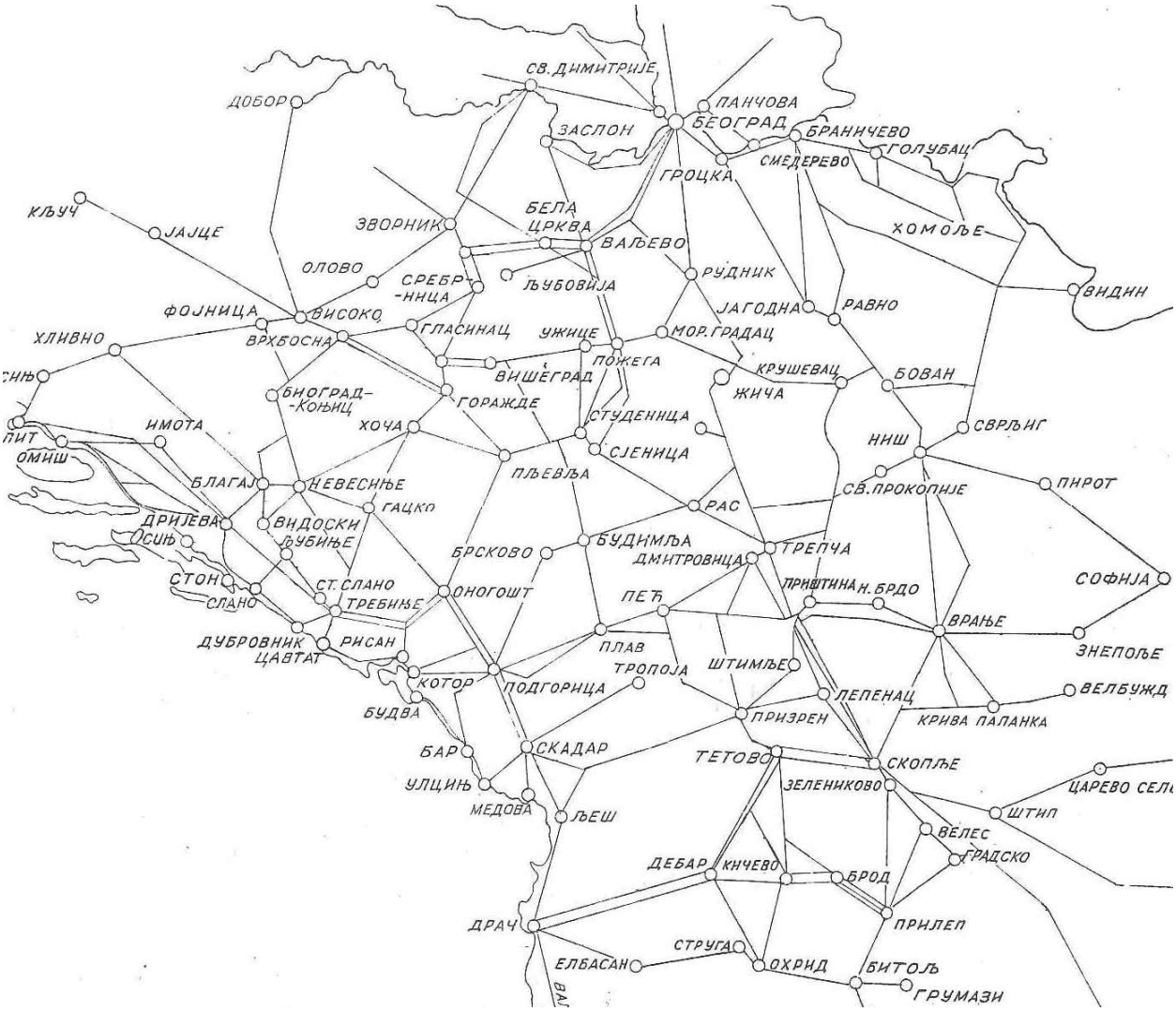
4. *Српска деспотовина у доба Ђурђа Бранковића*. Преузето из: *Историјски атлас*, 55 (М. Благојевић).

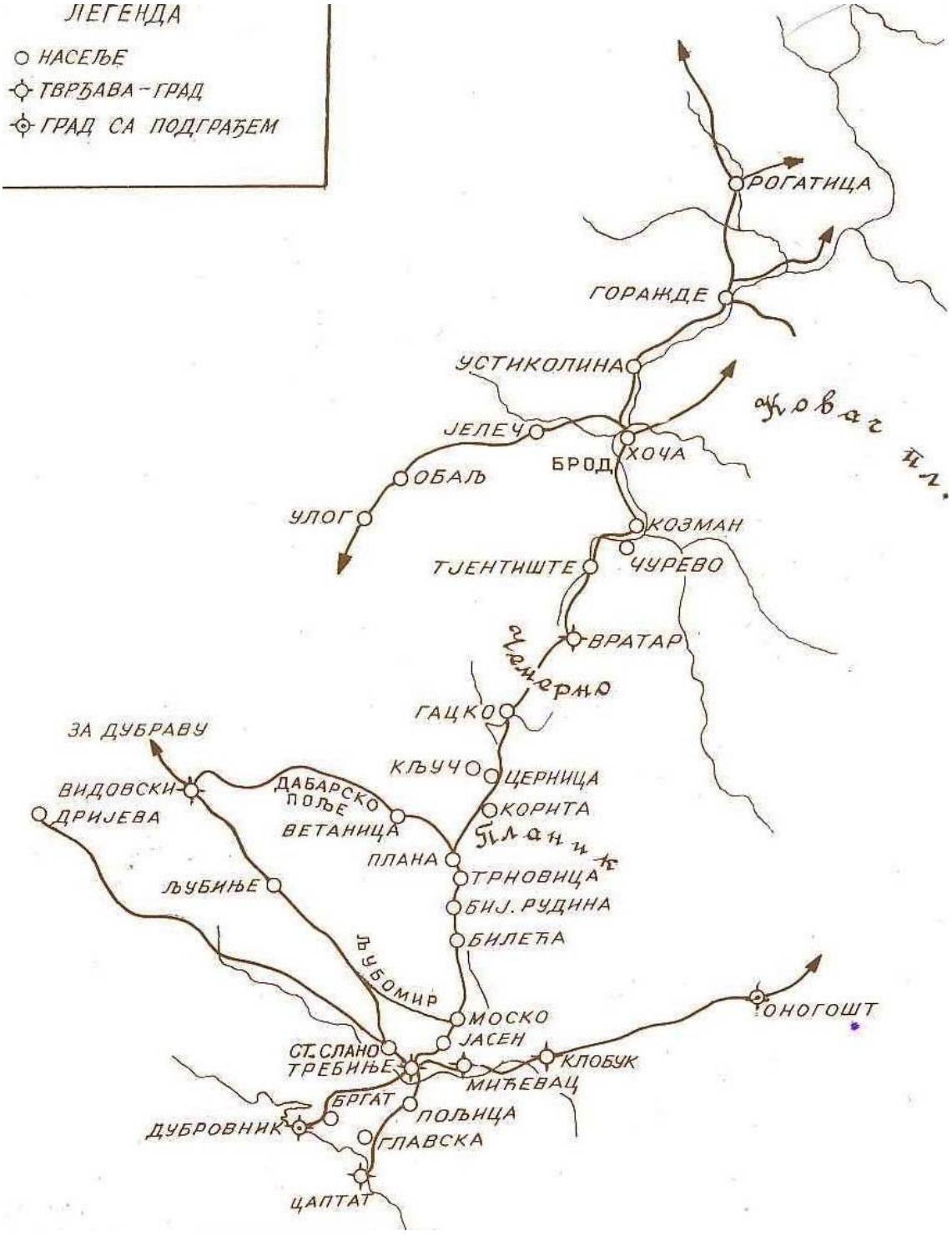
5. *Територијално управна организација земље Подриње* (карта преузета из P. Anđelić, *Studije*, 200).

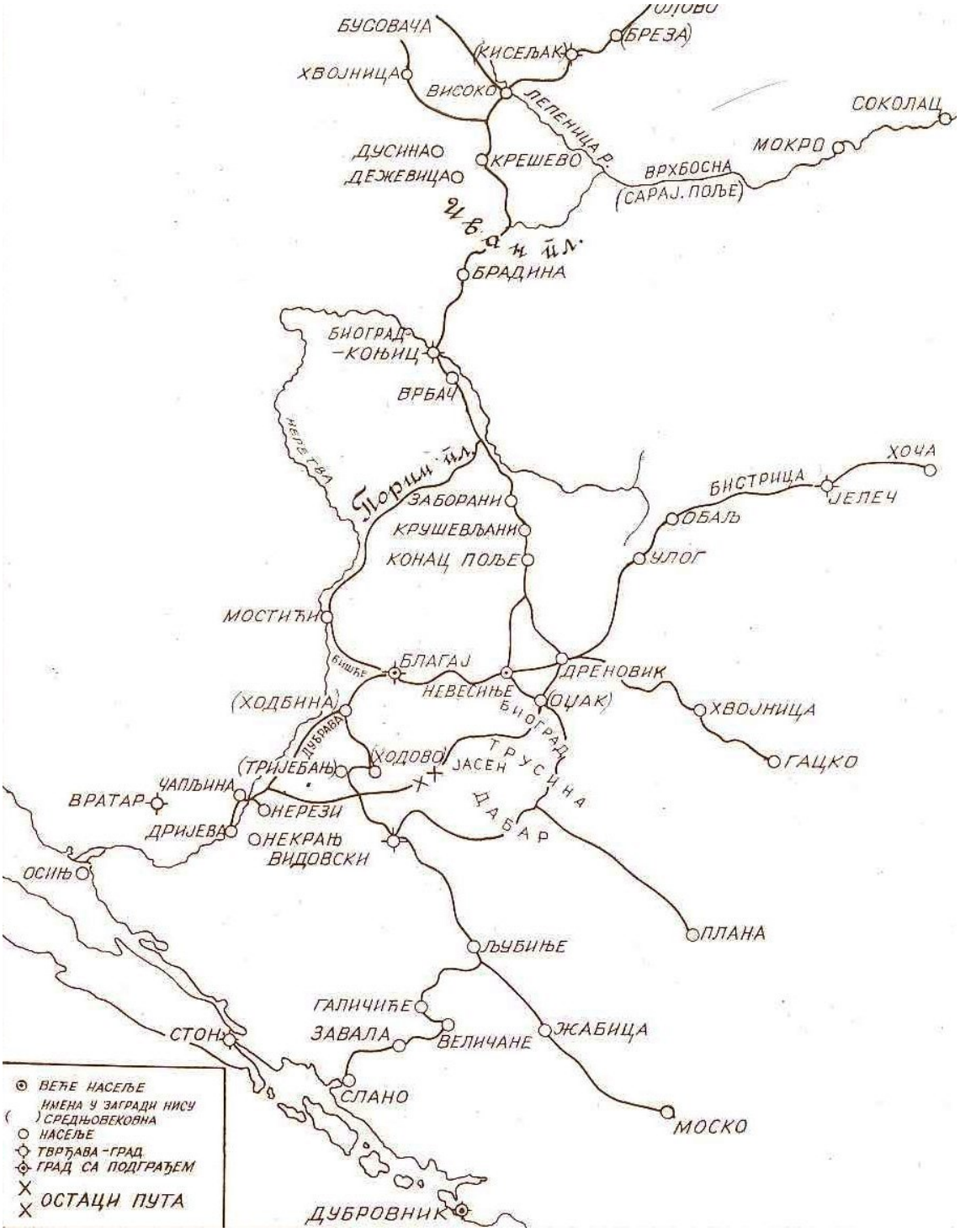
6. Територијално управна организација земље Подриње према П. Анђелићу (Преузето из: P. Anđelić, *Studije*, 200, види изнад карта 1) с*а уцртаном Сапном и Пољима од стране Душана Рашковића*

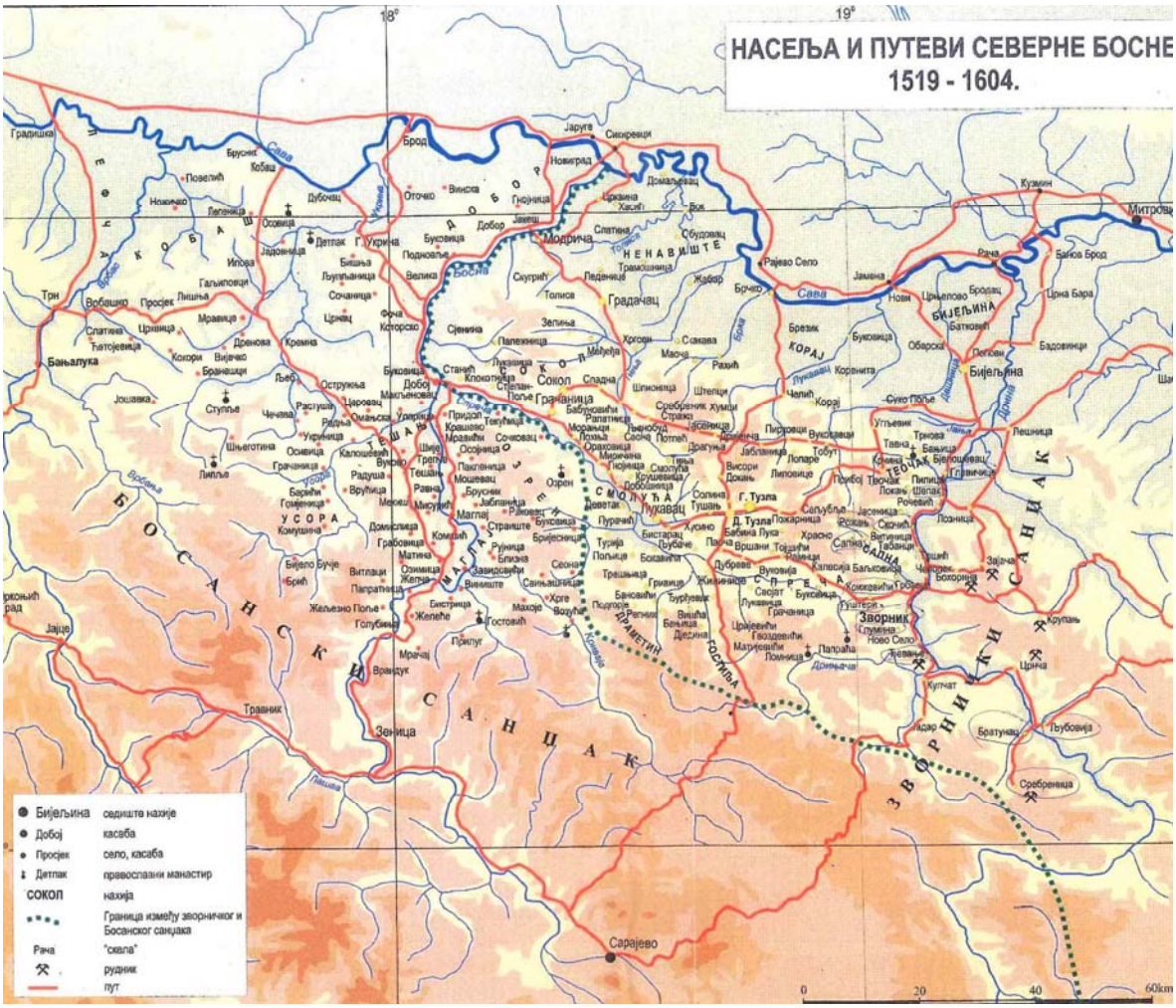
7. *Шема путева у средњовековној Србији и везе са суседним земљама* (Преузето из: Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, без нумерације, између страна 40 и 41)

8. *Пут из Дубровника на север, у долину Дрине* (Преузето из: Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, без нумерације, између страна 48 и 49)

9. *Путеви од Сланог и ушћа Неретве у Босну и Херцеговин*у (Преузето из: Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, без нумерације, између страна 56 и 57)

10. Насеља и путеви Северне Босне 1519-1604. Преузето из: Ј. Мргић, *Северна Босна*, без нумерације.